PHILIPP FERDINAND VON GUDENUS'UN 1740 TARİHLİ İSTANBUL PANORAMASI
HERKESE HEDİYE!

ALBÜM: 60'LARIN TÜRKİYESİ

BUGÜNÜ ANLAMAK İÇİN

#tarih dergi

Şubat 2018
Sayı 45

ISSN 2148-547X

9 772148 547006

15 TL / KKTC Fiyatı 16 TL

II. ABDÜLHAMİD

ULU HAKAN MI KIZIL SULTAN MI?

ÖLÜMÜNÜN 100. YILINDA DOĞRULARI VE YANLIŞLARIYLA...

OSMANLILARDA BAŞ ALMA BAŞ VERME GELENEĞİ

VİTAMİNLERİN KEŞFİ: VARLIKLARI AFİYET YOKLUKLARI ZAFİYET

'EN KARANLIK SAAT': NAZİ ALMANYASI'NA KARŞI İNGİLTERE

SİNAN MEYDAN

YÜZYILIN KİTABI

YÜZYILIN LİDERİ

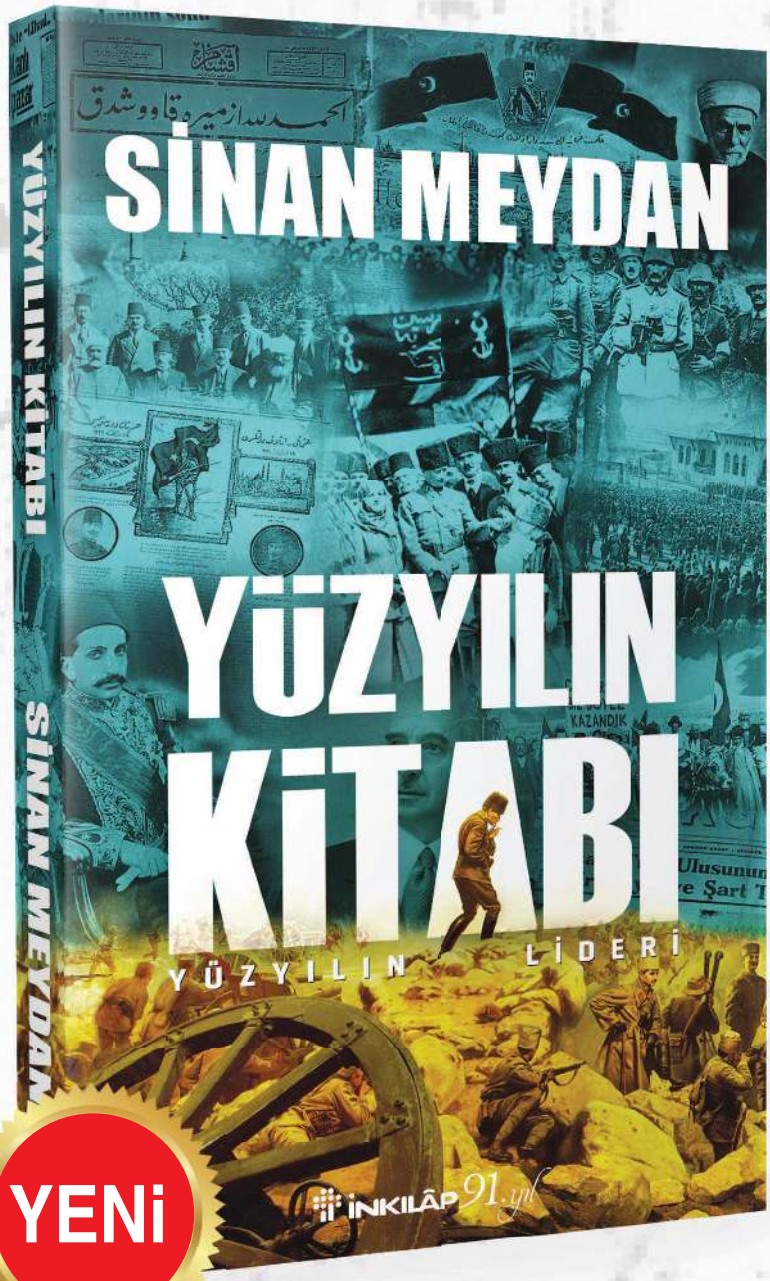

YENİ

"Yüzyılın Kitabı", bugün yaşadığımız güncel olayların, 1860'lardan 1960'lara uzanan tarihsel arka planlarını anlatıyor, böylece tarihle bugüne ışık tutuyor. *"Yüzyılın Kitabı"*nı okuyunca karşınıza *"Yüzyılın Lideri"*, yani Atatürk çıkıyor.

İNKILÂP 91.yıl

İSTANBUL / Merkez Yenibosna • İSTANBUL / Sanal Mağaza • İSTANBUL / Fatih Historia • İSTANBUL / Avcılar Pelican Mall • İSTANBUL / Levent Metrocity
İSTANBUL / Acarkent Coliseum • İSTANBUL / Bahçelievler Metroport • İSTANBUL / Beykent Perla Vista • İSTANBUL / Ataşehir Migros İSTANBUL / Cağaloğlu Sirkeci
İSTANBUL / İNKILAP KIDS Acarkent • ANKARA / Atlantis City Avm • İZMİR / Balçova • İZMİR / Çiğli • BURSA / Nilüfer

inkilap.com

/inkilapkitabevi /inkilapkitabevi /inkilapkitabevi

GÜRSEL GÖNCÜ

KAPAK: MURAT YILMAZ

Tarih dersinde ‘devamsızlık’tan kalmak

Tarihte olup bitenleri bugüne uydurmak, son yılların favori uğraşlarından biri. Herkesin kendi çapında tarihçi kesildiği Türkiye’de, buna artık pek de şaşmamak gerek. 1-2 ay evvel söylediğinin bugün tam tersini söyleyen politikacılar ülkesinde, tarih algısı da ancak şizoid bir nitelikte olabilir.

Aynı anlayışı, daha doğrusu aynı hastalığı, gündelik hayatta meydana gelen acı hadiselerde de görüyoruz. “Acı yarıştırmak” tabiriyle sözlüğümüze giren bu durum, “sen ona üzüleceğine, şurada ölenlere üzül” veya “sen ona hassasiyet göstereceğine şuradakileri düşün” gibi yaklaşımlarla artık 7’den 70’e neredeyse herkesin dilinde, kaleminde, twitter’inde. Kedi-köpeğe mama verenleri bile “bu kadar çok aç insan varken...” diye azarlayanlar ülkesinde yaşıyoruz. Bize dokunan, bizi üzen, kederlendiren bir gelişme olduğunda, “acaba daha başka ve daha büyük bir acı yaşayanlara haksızlık mı yapıyoruz” diye düşünüyoruz.

Bu kıyaslamalar ve hastalılıklı algılar atmosferinde “normal olmak”, “normal kalmak” imkansıza yakın. Zira daha önce de söylediğimiz gibi ortada herhangi bir “norm” kalmamıştır. Kültür, bilgi, inanç, gelenek-görenek ve belki de en önemlisi “asgari” bir ahlakın dahi hiçe sayıldığı bu koşullarda, insan sadece bir suret olarak kalır. Suret-i haktan görünen insanlar ülkesinde de, haksızlık ve adaletsizlik “normal”dir.

Türkiye tarih dersinde de “devamsızlıktan” çakmıştır. Her gelen iktidarın kendi dönemini övmek yolunda öncekileri kötülemesi bir yere kadar “kabul edilebilir” bir siyaset olabilir ama; bugün bizdeki geriye doğru sıralamada Abdülhamid, Yavuz, Kanuni, Fatih, Osman Bey’den oluşan hattın dışında kalanlar artık neredeyse kötü anılmakta veya hiç anılmamakta, anlatılmamaktadır. Atatürk alerjisi ise artık malum kronik bir rahatsızlık halindedir ama, işin ilginç tarafı, özellikle son dönem yüceltilen II. Abdülhamid’in dahi bilinmemesi veya yanlış tanıtılmasıdır. TRT’de başlayan Abdülhamid dizisindeki çarpıtmalara, gerçeküstü konuşma ve davranışlara hayret ederken; birdenbire kendimizi Kut’ül Amare dizisi gibi berbat bir vodvil karşısında bulunca “padişahım biz ettik sen etme” noktasına gelmemiz de “normal”dir.

Bu sayımızda II. Abdülhamid’in son dönemini, iktidardan düşürüldükten ölümüne kadar geçen safahatini ele alıyoruz. “Beğenelim beğenmeyelim, ama önce bilelim” desek de belki boş. Zira son döneminde Beylerbeyi Sarayı’na kapatılan II. Abdülhamid, bugün de aktüel siyasetin yörüngesine hapsedilmiş durumda. Oysa ki tüm bunların ötesinde, yüzü Batı’da, yüreği Doğu’da ama devleti merkezde tutmaya çabalayan önemli bir lider Abdülhamid.

Dokuzuncu yılımızı tamamlarken, “şimdiki zaman”a sıkışanlara karşı aklını ve yüreğini geniş tutan tüm okurlarımıza teşekkür ediyoruz.

İÇİNDEKİLER

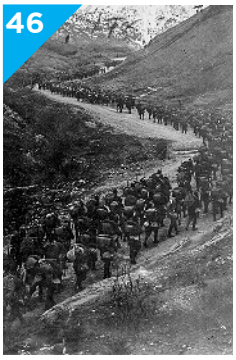
46
KAFKAS HAREKÂTI: KARS VE ARDAHAN'IN TÜRKİYE'YE KATILIŞI

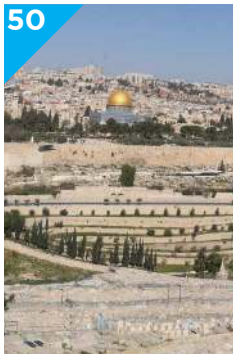
50
KUTSAL KİTAPTAN BUGÜNE KUDÜS VE SÜLEYMAN MABEDİ

64
BAŞ ALMA, BAŞ VERME: OMUZLARIN ÜSTÜNDEN MIZRAĞIN UCUNA

72
EFSANE MACAR TAKIMI VE TÜRK MİLLERİN UNUTULMAZ ZAFERİ

80
VİTAMİNLERİN KEŞFİ: YOKLUKLARI İLLET VARLIKLARI SIHHAT

102
'EN KARANLIK SAAT': CHURCHILL İNGİLTERESİ NAZİ İŞGALİNE KARŞI

BU AY

6 İnteraktif
8 Ayın Fotoğrafı
10 Foto Analiz
12 Eski Şubat'lar
14 Havadis
16 Ardından
20 Fotografik Hafıza
26 Zaman Kayması
55 Albüm
78 Kağıt Üzerinde
88 Kitap
94 Sahaftan
98 Gezgin Göz
100 Hafıza-i Beşer
101 Sözlük
102 Ajanda
110 Gastro
112 Çok Bilmiş
114 Zamanın İzinde

#tarih dergi

AYLIK YAYGIN SÜRELİ YAYIN • SAYI: 45 • ŞUBAT 2018 • ISSN 2148-547X

YAYIN YÖNETMENİ
GÜRSEL GÖNCÜ

SORUMLU MÜDÜR
MERT ÇANGA

GÖRSEL YÖNETMEN
VOLKAN GÖKEMRE

EDİTÖRLER
HASAN SELÇUK TURAN
KEREM YALÇINER

YAYIN KURULU
HALİL İNALCIK
MUZAFFER ALBAYRAK
ENİS BATUR
İPEK CENT
SİNAN ÇULUK
ŞEVKET DÖNMEZ
AYŞEN GÜR
EMİN NEDRET İŞLİ
CEMAL KAFADAR
R. SERTAÇ KAYSERİLİOĞLU
YİĞİT KÖSEOĞLU
AHMET KUYAŞ
MASİS KÜRKÇÜGİL
HALUK ORAL
İLBER ORTAYLI
NECDET SAKAOĞLU
İSENBİKE TOGAN
HAYRİ FEHMİ YILMAZ

YAYIN DANIŞMANLARI
M. TANJU AKAD
ALP E. AKSUDOĞAN
ŞAHİN ALDOĞAN
SERPİL BAĞCI
SERHAN GÜNGÖR
AHMET T. KARAMUSTAFA
İ. METE MİMİROĞLU
TUNCA ÖRSES
HASAN SALTIK
CELAL ŞENGÖR

İMTİYAZ SAHİBİ
CANDAŞ TOLGA IŞIK
KAFA Grup
Yayıncılık Ltd. Şti

REKLAM GRUP BAŞKANI
HANDE GÜN

YÖNETİM YERİ
KAFA Grup
Yayıncılık Ltd. Şti.
Koşuyolu Mahallesi,
İsmailpaşa Sokak, No:44
Kadıköy-İstanbul
✆ 216 428 9 888

BASKI VE CİLT
Promat Basım Yayın Sanayi
ve Ticaret A.Ş.
Orhangazi Mahallesi,
1673. Sokak No:34, 34510
Esenyurt-İstanbul
✆ 0212 622 63 63

DAĞITIM
Doğan Dağıtım Satış
Pazarlama Matbaacılık
Ödeme Aracılık ve Tahsilat
Sistemleri A.Ş.
Doğan Medya Tesisleri,
Sanayi Mahallesi,
1650. Sokak No:2, 34517
Esenyurt - İstanbul
✆ 0212 622 24 08

Her hakkı saklıdır. Bu dergide yer alan yazı, makale, fotoğraf ve illüstrasyonların elektronik ortamlar da dahil olmak üzere çoğaltılma hakkı KAFA Grup Yayıncılık Ltd. Şti.'ye aittir. Yazılı ön izin olmaksızın hangi dilde ve hangi ortamda olursa olsun, materyalin tamamı veya bir bölümü çoğaltılamaz.

Portakal Ağacı

Candaş Tolga Işık

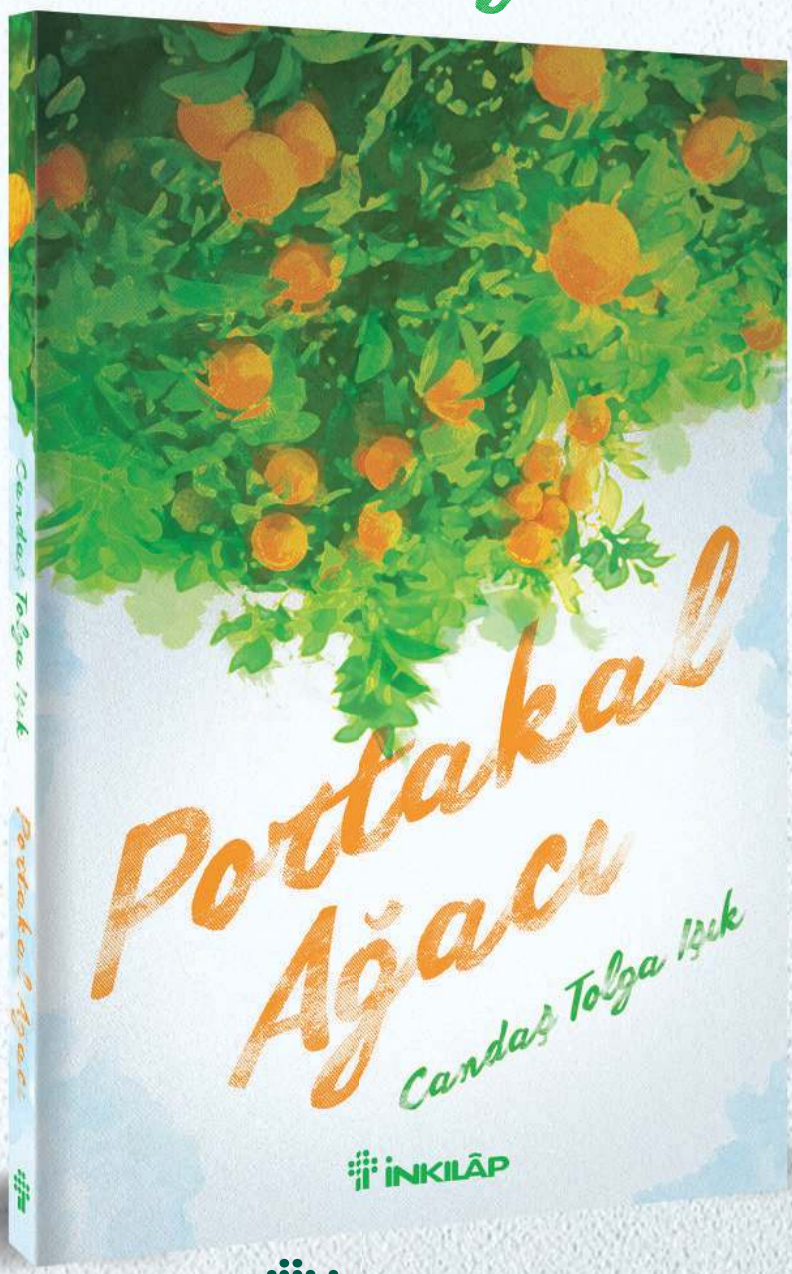

İNKILÂP

İSTANBUL / Merkez Yenibosna • İSTANBUL / Sanal Mağaza • İSTANBUL / Fatih Historia • İSTANBUL / Avcılar Pelican Mall • İSTANBUL / Levent Metrocity
İSTANBUL / Acarkent Coliseum • İSTANBUL / Bahçelievler Metroport • İSTANBUL / Beykent Perla Vista • İSTANBUL / Ataşehir Migros İSTANBUL / Cağaloğlu Sirkeci
İSTANBUL / İNKILAP KIDS Acarkent • ANKARA / Atlantis City Avm • İZMİR / Balçova • İZMİR / Çiğli • BURSA / Nilüfer

www.inkilap.com

/inkilapkitabevi /inkilapkitabevi /inkilapkitabevi

Dokuz senedir yazılan tarih...

“Bugünü anlamak için” sloganıyla başladığımız bağımsız tarih yayıncılığı serüveninde, elinizde tuttuğunuz sayımızla birlikte dokuz yılı geride bırakıyoruz. Dokuz yıl tarihin sonsuz sürekliliği içinde bir göz açıp kapama süresi belki. Ama tarihi yapan, tarihe konu olan, tarihi yazan biz sıradan ölümlüler için hiç de küçümsenmeyecek bir zaman dilimi. Sizlerin desteği olmasaydı, dokuz seneyi alnımızın akıyla geride bırakamazdık. Birlikte, nice senelere...

Ege’den güneşli güzel bir günden selamlar. İnanın Pazar günü en keyif aldığımız şey eşimle #tarih okumak.
Yeşim Kesici

“Selam verdim rüşvet değildir diye almadılar. Hüküm gösterdim faydasızdır diye mültefit olmadılar” demiş, Fuzuli.
Yüksel Kutlu

Oh be! #tarih çıktı, endişeli bekleyiş sona erdi.
Erkan Çetiner

Osmanlı İmparatorluğu’nu tek bir kelimeye indirgeyecek olursanız o kelime rüşvettir. Hilafet dahi çok sonra gelir. Osmanlı tebaası olan halklar hep rüşveti hatırlıyor.
Alper Akyüz

Doyulmadı hâlâ. Yemeye devam.
Ahmet Gezer

Rüstem Paşa’nın “Devlet-i Aliyye’ye rüşveti ben getirdim” diye övündüğünü okumuştum.
Murat Kula

Ocak sayınız yine muhteşem. İlgilenen okurlarınızın 2003 yılında kurulan TBMM Yolsuzluk Araştırma Komisyonu Raporu’nun “Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri” başlıklı 1. kitabının “Yolsuzluğun Tarihçesi” bölümünü ilginç bulacağınızı sanıyorum.
Bülent Tarhan

Bayılarak aldığımız, makalelerini didik didik ettiğimiz ve her ay pek sevgili hocalarımızın da katkıda bulunduğu #tarih’i de es geçmemek gerek! Özellikle bu ay her birimizin gitmek için can attığı Sveti Stefan Kilisesi ya da bilinen ismiyle Demir Kilise yazısını mutlaka okumalısınız. Osmanlı İmparatorluğu’ndan bahsederken bol bol yazılarını da örnek göstereceğimiz dergimiz #tarih’e selam olsun.
Aycan Yavuz, Şule Batmaz Öztürk

Bir ara da zamanımızın batık bankalarında yöneticilik yapan generallerimizi haber yapmayı unutmayın.
Faruk Bayramali Allahverdi

Mustafa Reşit Paşa'nın Baltalimanı'ndaki "sahilhanesi" hakkında öğrendiklerimiz öyle yenir yutulur türden şeyler değil gerçekten. Sonraki kuşaklardan torunu Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar'a bakılırsa çok da magazinel ve hareketli geçen bir günün sonunda göçüp gitmiş Paşa üstelik, paracıklarının keyfini bile süremeden... Şevket Dönmez Hocamızın yazıları da içimizde inanılmaz bir arkeoloji merakı uyandırıyor. Daha önce ne yazık ki bahsi geçtiğinde dudak büktüğümüz arkeolojiyi ve tarihin arkeolojik anlatımlarını bugün okurken, imrenmeyle karışık büyük bir hayranlık duymamak elde değil. 2018'de de ülkemiz arkeologlarına kolaylıklar ve bol şans dilerim.
Bora Kürekçi

İsmet Paşa araştırılıp öğrenilmeli. Onun en çok Mevhibe Hanım'a olan saygısını seviyorum. Türk erkeğine yakışan da budur.
Gülcan Gezer

Bu dergiye kıymet veriyorum. Ancak Barbaros Şansal'ın bu dergide yazısının olmasını desteklemiyorum.
Önder Kadir Azal

Türk havacılığına dair bu acı hikayeyi okumaya yüreğim elvermiyor.
Özgür Yılmaz

Rüşvetin tarihi bile var! Hem de Nâbî gibi şaire bu dizeleri yazdıracak kadar.
Beyazıt Köksal

Barbaros keşke sürekli yazsa moda-politika-tüketim ilişkileri üzerine; çok katmanlı tespitleri anlaşılır biçimde sunuyor.
Ulus Doğa Eralp

Bu sayının bizde ayrı bir yeri vardır sevgili #tarih!
Erdem Erol

#tarih Dergimiz, ilgili konularda uzmanlığı olan herkese açıktır. Dergimiz yayın hayatına atıldığından bu yana geçen dokuz senede de böyle olmuştur. Barbaros Şansal da, Mehmet Şevket Eygi de bu dergide yazmıştır; gerek olduğunda tekrar yazacaklardır. 2018'in ilk sayısını da diğerlerinin yanına koyalım. #tarih okumak tarihi olaylara farklı perspektiften bakmanızı sağlayacak. Okuyun, okutun.
İsmet Diril

Sıradışı, marjinal ama en çok da anarşist kelimesi tabir yerindeyse cuk oturmuş. Bundan dolayı daha bir sevdim bu sayınızı. Alanım modayla ilgili dolu dolu dokuz sayfa! Tekrar tekrar okumak çok keyifliydi. Teşekkür ederim.
Emel Günay

SAKINAN GÖZE BATANLAR

- 25. sf Son paragrafta "1900'lerin başı" olması gereken ifade "19. yüzyılın başı" şeklinde geçmiştir. Ahmet Gülen'e teşekkür eder, yazarımız Ozan Sağdıç'tan özür dileriz.
- 34. sf Mustafa Reşit Paşa'nın sahilhanesinin satış fiyatı 250 değil 250.000 mecidiye altın olacaktır. Yazarımız Necdet Sakaoğlu'ndan özür dileriz
- 70. sf II. Bayezid'in I. Selim'den gelen ecel şerbetini bile bile içtiğini yazan müverrih Hazerfen Hüseyin Efendi değil, Şemdânizâde Süleyman Efendi'dir (öl. 1779). İfadenin yer aldığı eser de Mür'i't-Tevârih olacaktır. Hazerfen'de geçen ifade padişahın "şehadet şerbetini içtiği" şeklindedir. Yazarımız Emre Taş'tan ve tüm okurlarımızdan özür dileriz.

2 ŞUBAT 1938

Sümerbank: Önce umut sonra düşkırıklığı

Türkiye'nin sanayileşmede ilk büyük atağı olan Sümerbank'a bağlı Merinos Yünlü Sanayi Dokuma Fabrikası, tam 80 yıl önce Mustafa Kemal Atatürk tarafından açılmıştı. Atatürk'ün bizzat yaptığı son açılış ile onore edilen fabrika, bugün cumhuriyet tarihinin sembol işletmelerinden biri olarak hafızalarda. Ana üretim alanı olan ipliğe 1944'te dokuma tesislerinin de ilave edilmesiyle Ortadoğu ve Balkanlar'ın en büyük entegre yünlü kumaş fabrikası haline gelen işletme, Avrupa'nın da en büyük yünlü dokuma fabrikaları arasında yerini almıştı. Fabrika varlığını ancak 2004'e kadar korurken, çeşitli makinelerinden çalışanların kimlik bilgileri ve fotoğraflarına yer verilen müzesi de tarih oldu. Halbuki Atatürk açılışta fabrikanın onur defterine şöyle yazmıştı: "Sümer Bank Merinos Fabrikası, çok kıymetli bir eser olarak millî sevinci artıracaktır. Bu eser yurdun, hususiyle Bursa bölgesinin endüstri inkişafına ve büyük millî ihtiyacın giderilmesine yardım edecektir." (Yazarımız R. Sertaç Kayserilioğlu, bu hadiseyi NTV Tarih 25. Sayı'da yazmıştı).

R. SERTAÇ KAYSERİLİOĞLU KOLEKSİYONU

4

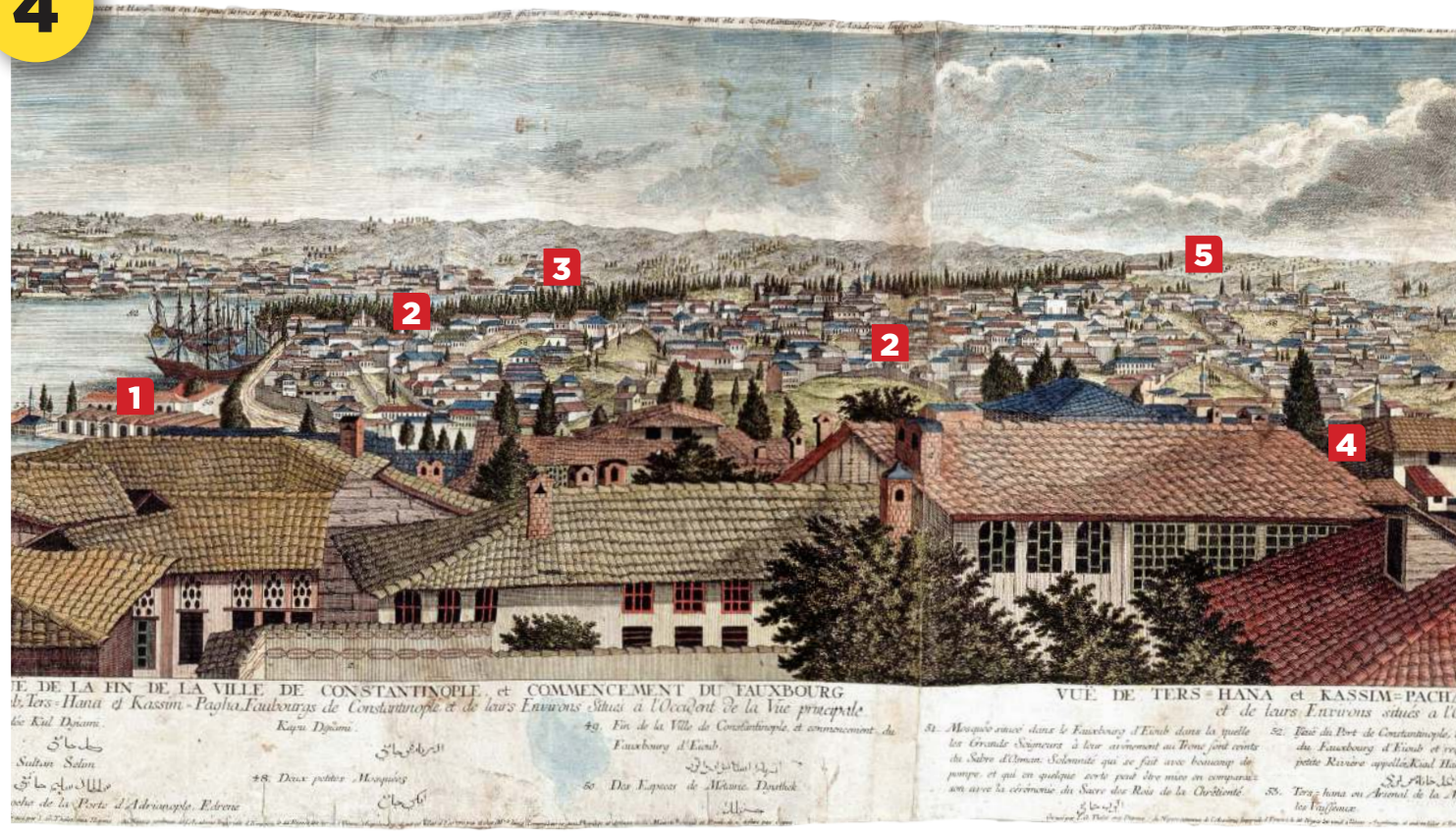

1740

Pera: İstanbul'un karşı yakası

Philipp Ferdinand von Gudenus'un 278 yıllık eserinin son bölümü, Kasımpaşa-Pera (Beyoğlu) bölgesini gösteriyor. Fetihten sonra Müslümanların da mesken tuttuğu bölge, şehirde ticaret ve eğlencenin, kültürel faaliyetin merkeziydi.

278 yıl öncesinin İstanbul panoramasının ilk üç bölümünü geçen aylarda yayımlamıştık. Bu sayımızla birlikte, tarihi belgenin tamamını okurlarımıza hediye ediyoruz.

1 TERSANE-İ AMİRE GÖZLERİ 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı denizciliğinin en önemli merkezlerinden olan bölgede, her devirde yenilenen, birbirine bitişik uzun dikdörtgen yapılardan oluşan "tersane gözleri" inşa edildi. Bunlar içinde hem gemilerin bakımı için malzemeler depolanır hem de gerektiğinde küçük gemilerin üretimi ve bakımı yapılırdı.

2 KASIMPAŞA SEMTİ Kanunî dönemi devlet adamlarından olan Güzelce Kasım Paşa'nın 1533 dolaylarında inşa edilen cami ve külliyesi ile birlikte, semt de onun adıyla anılmaya başlanmıştır. Kasımpaşa deresi ve çevresindeki yamaçlarda gelişen semtte daha çok Müslümanlar yaşıyordu. Evler arasında küçük mescitlerin minareleri görülüyor.

3 EYÜP CAMİİ Haliç'in karşı kıyısında olan cami, ikişer şerefeli iki minaresi ile Kasımpaşa yerleşiminin arkasından selviler arasından görülmekte. Selvi kümesi muhtemelen Zindan Arkası Mezarlığı. 15. yüzyılda Fatih'in inşa ettirdiği cami 18. ve 19. yüzyıllarda yenilendi.

4 GALATA ile Kasımpaşa arasındaki evler. Ön plandaki evlerin mimarisi daha iyi algılanabiliyor. Burada yan sofalı iki ev var. Birinin sofası camekan ile kapatılmış diğeri ise açık.

5 OKMEYDANI Fatih devrinde tesis edilen Okmeydanı, İstanbul'un en eski ve devamlı kullanılan spor alanlarından biriydi. Başarılı ok atışlarının ardından dikilen sütun gibi anıtlar yamaçlarda görülebiliyor (Panoramanın orijinal açıklamalarında Okmeydanı yanlışlıkla bugünkü Kurtuluş civarında gösterilmiştir).

6 AZİZ DİMİTRİOS / TATAVLA Tersane arkasında kurulan bu köy sakinleri Rumlardan oluşuyordu. Muhtemelen tersanenin değişik işlerini görmeleri için Osmanlı devrinde Ege adalarından getirilen Rumlar için kurulan yerleşim, Cumhuriyet döneminde Kurtuluş adını aldı. Osmanlı döneminde bazen köyün merkezindeki kilisenin adıyla Aziz Dimitrios olarak, çoğu zaman ise anlamı kesin olarak bilinmeyen Tatavla adıyla biliniyordu.

7 PERA/BEYOĞLU İstanbul görünümünün sonu, Kasımpaşa sırtlarındaki Pera / Beyoğlu semtinin dış mahalleleridir. Bugün Tarlabaşı olarak anılan bu semt, 19. yüzyılda inşa edilen kagir evleri ile tanınıyor.

8 PERA/BEYOĞLU EVİ Pera semtinde evler, Osmanlı başkentinin geri kalanındaki gibi tepe pencereli, sofalı, kiremit kaplı ahşap yapılar idi. Bu evlerin sadece bacaları ve giriş kısımları taş ve tuğladan inşa edilirdi. Bahçeler içindeki bu evler 19. yüyılda yavaş yavaş yerlerini kagir evlere, yüzyılın sonunda da apartmanlara bırakmıştır.

12 ESKİ ŞUBAT'LAR

01 Şubat 1963

Bir askerî Türk uçağı ve bir Lübnan yolcu uçağı havada çarpıştıktan sonra Ankara'nın Ulus semtine düştü. Uçaklar düştüğü yerlerdeki havagazı borularını patlatınca yangınlar çıktı. Ulus Faciası'nda uçaklarda, yollarda ve binalarda 120 kişi öldü.

02 ŞUBAT 1990

Güney Afrika Devlet Başkanı de Klerk apartheide'a (ırk ayrımcılığı) son verileceğini, Nelson Mandela'nın salıverileceğini ve ölüm cezasının kaldırılacağını ilan etti. Ülke çapındaki ayaklanmalar hükümeti bu kararları almaya mecbur bırakmıştı.

03 ŞUBAT 1637

Hollanda'daki lale çılgınlığı sona erdi. İlk laleler Osmanlı İmparatorluğu'ndan getirilmiş ve kısa sürede bir statü sembolü gelmişti. "Tulipmanya" doruğa ulaştığında, tek bir lale soğanıyla Amsterdam'ın müstesna bir semtinde bir ev ve araba alınabiliyordu.

04 ŞUBAT 1923

Lozan görüşmeleri kesildi, Türk heyeti Ankara'ya döndü. Kapitülasyonlar ve Musul konularında tarafların anlaşmaya varmaması konferansın çıkmaza sokmuştu. Kimse yeni bir savaşı göze almak istemediğinden görüşmeler üç ay sonra yeniden başladı.

07 ŞUBAT 1910

Virginia Woolf'un da aralarında bulunduğu bir grup, Habeş soylusu kılığına girip bir İngiliz savaş gemisini teftişe gitti. Gemide resmî törenle karşılandılar, uyduruk bir dille konuşup sahte nişanlar dağıttılar. Ertesi gün şaka ortaya çıktı ve donanma alay konusu oldu. 'Habeşliler' cezalandırılmadı.

08 ŞUBAT 1950

Doğu Alman istihbarat teşkilatı Stasi kuruldu. Görevi, vatandaşları gözetlemekti. Teşkilat bu iş için halk arasından binlerce kişiyi muhbirlik yapmaya ikna etmişti. Stasi Staatssicherheitsdienst'ın (Devlet İstihbarat Teşkilatı) kısaltmasıdır.

09 ŞUBAT 1914

Charlie Chaplin'in 'Şarlo' karak
"Mabel's Strange Predicament
gösterildi. Film hepsinden önc
gösterime giren 3. Şarlo filmi o
çekimden dakikalar önce karar
birbirine zıt olacaktı; dar ceket
ayakkabılar, minnacık şapka. F
Mabel Normand yönetmiş ve b

13 ŞUBAT 1917

Egzotik dansçı Mata Hari, Paris'te tutuklandı ve Alman casusluğundan suçlu bulundu. Kurşuna dizilirken idam mangasına bir öpücük uçurdu. Yarattığı imajın aksine ailesinde Uzakdoğulu kimse yoktu. Adı Margaretha Zelle'ydi ve Hollandalıydı.

14 ŞUBAT 1931

Türkiye güzeli Naşide Saffet Hanım, Avrupa'da Güzel Göz Kraliçesi seçildi. Yarışmaya katılmak için devam ettiği Muallim Mektebi'ni bırakmak zorunda kaldı. Türk yapımı uçak üzerinde çalışan kocası Selahattin Alan bir uçak kazasında öldü.

15 ŞUBAT 1942

Japonlar Singapur'u ele geçirdi. İngilizler 'gözü bozuk, düz ateş edemeyen' Japonları tehdit olarak görmüyor, olası bir saldırıyı denizden bekliyorlardı. Japon birlikleri şehre bisikletlerle geldiler. Olay, İngiliz tarihindeki en yüz kızartıcı yenilgi sayıldı.

19 ŞUBAT 1932

İlk halkevi Ankara'da açıldı. Halkevlerini, devrimleri benimsetmek amacıyla CHP kurmuştu. 1951'de Demokrat Parti halkevlerini kapattı. DP genel başkanı Adnan Menderes CHP milletvekiliyken Aydın Halkevinin kuruluşuna katkıda bulunmuştu.

20 ŞUBAT 1816

Gioachino Rossini'nin operası "Seville Berberi" Roma'da prömiyer yaptı. Rossini'nin rakiplerinin tuttuğu 'yuhalayıcılar' ve teknik aksaklıklar nedeniyle ilk gece tam bir fiyasko oldu. İkinci gecesinde ve izleyen yıllarda ise opera büyük sükse yaptı.

24 ŞUBAT 1854

İlk perforajlı pul 'Penny Red' İngiltere'de piyasaya çıktı. Henry Archer perforajı akıl etmeden önce pullar makasla kesiliyordu. Pulların tabakadan kolay ayrılması ve yırtılmaması için ideal delik aralığı üzerinde uzun araştırmalar yapıldı.

25 ŞUBAT 1986

36. Berlin Film Festivali'nde Tuncel Kurtiz "Kuzunun Gülücüğü" adlı İsrail filmindeki rolüyle En İyi Erkek Oyuncu ödülünü aldı. Festivalde Altın Ayı'yı Beider-Meinhoff çetesinin duruşmasını anlatan "Stammheim"ın kazanması tartışmalara yol açtı.

26 ŞUBAT 1932

Amerikalı müzisyen, oyuncu ve yazar Johnny Cash doğdu. 12 yaşında gitar çalmaya, beste yapmaya ve sigara içmeye başladı. Cash "country'ci" olarak bilinse de rock& roll, blues, folk ve gospel gibi janrlarda da müzik yaptı. "I Walk the Line", "Ring of Fire" ve "Hurt" şarkıları çok sevildi. Bas bariton sesli 'siyahlı adam' her konserine "Merhaba, ben Johnny Cash" diyerek ve "Folsom Prison Blues"u çalarak başladı. 71 yaşında öldü.

05 ŞUBAT 1909

Amerikalı kimyager Leo Baekland ilk sentetik plastiği takdim etti; "bakalit" ısıya dayanıklıydı ve her şekle giriyordu. 1920'lerde piyasayı telefonlardan takılara kadar bakalit eşyalar istila etti. Bugün bakalit obje biriktiren pek çok koleksiyoncu var.

06 ŞUBAT 1526

Kanunî'nin mektubu, esir I. François'ya ulaştı. Roma-Cermen imparatoru, Fransa kralı François'yı esir almış, kralın annesi de padişahtan yardım istemişti. Kanunî mektubunda "Fransa vilayetinin kralı" diye hitabettiği François'ya olumlu cevap verir.

terinin doğduğu
" sinemalarda
çekilmesine rağmen
ldu. Chaplin kostümüne
vermişti, giysileri
, bol pantalon, koca
ilmi dönemin yıldızı
aşrolde oynamıştı.

10 ŞUBAT 1763

İngiltere, İspanya ve Fransa '7 Yıl Savaşları'nın ardından Paris Antlaşması'nı imzaladılar. Kanada'yla Nouvelle Orléans'ı İngiltere'ye, Louisiana'yı İspanya'ya bırakan Fransa, içsavaşta Amerika'nın safında yer alacaktı

11 ŞUBAT 1867

Mehmed Emin Âli Paşa 5. kez sadrazam oldu. Diplomasideki hüneriyle Avrupa'da tanınan Âli Paşa yedi defa hariciye nazırlığı yapmıştı. Onun elinden çıkan Islahat Fermanı, Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlara eşit haklar tanınmasını hedefliyordu.

12 ŞUBAT 1908

Newyork-Paris araba yarışı başladı. Alaska'dan Sibirya'ya, Moskova'dan Paris'e uzanan rotada kuralların çoğu ihlal edildi; Bering Boğazı yerine gemilerle Pasifik'ten geçildi, bozulan arabalar atlara çektirildi, yer yer halka parayla yol açtırıldı.

16 ŞUBAT 1872

Zam isteyen Beyoğlu Telgrafhanesi çalışanları grev yaptılar. İleri derecede eğitimli, Mors alfabesini ve haberleşme dili olan Fransızcayı iyi bilen kalifiye telgraf memurlarına Gazhane, Şirket-i Hayriye, İskele hamalları da destek verdi.

17 ŞUBAT 1857

Osmanlı İmparatorluğu'nda zenci köle ticareti yasaklandı. Mustafa Reşid Paşa'nın fermanına göre yeni zenci esirler serbest bırakılacaktı. Sultan Abdülmecid 10 yıl önce bu ticareti kontrol altına almak istediyse de isyanlarla karşılaşmıştı.

18 ŞUBAT 1879

Frédéric Auguste Bartholdi, Özgürlük Abidesi'nin patentini aldı. Bartoldi 10 yıl önceki açılışında Süveyş Kanalı'na muazzam bir 'meşale tutan kadın' heykeli kondurmayı hayal etmiş, önerisi geri çevrilince gözlerini ABD'ye çevirmişti.

21 ŞUBAT 1947

Mucit Edwin Land polaroid fotoğraf makinesini Newyork Optik Cemiyeti'nde tanıttı. Land Polaroid firmasını kurdu. Sonraki yıllarda polaroid güneş gözlükleri, gece görüş dürbünleri ve Soğuk Savaş döneminde hava keşif fotoğrafı teknolojisini geliştirdi.

22 ŞUBAT 1980

Danıştay, hükümetin Pol-Der'i kapatma kararını bozdu. 'Halkın polisi' Pol-Der polis haklarını korumak için kurulmuştu. 18 bin üyesi vardı. Halk arasında "solcu polis derneği" olarak biliniyordu. Dernek 1982'de dağıtıldı.

23 ŞUBAT 1940

Danıştay, hükümetin Pol-Der'i kapatma kararını bozdu. 'Halkın polisi' Pol-Der polis haklarını korumak için kurulmuştu. 18 bin üyesi vardı. Halk arasında "solcu polis derneği" olarak biliniyordu. Dernek 1982'de dağıtıldı.

27 ŞUBAT 2001

Türkiye'nin ilk aktif kadın arkeologu Jale İnan öldü. İnan, Perge ve Side antik kentlerini ortaya çıkaran kazı çalışmalarını yürüttü. Çıkarılan eserleri sergilemek için Antalya ve Side müzelerinin kurulmasına önayak oldu. Perge'de bulduğu Yorgun Herkül heykelinin kayıp üst yarısının Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde sergilendiğini kağıt üzerinde ispat etti. Heykel 2011'de Türkiye'ye iade edildi.

28 ŞUBAT 1986

İsveç Başbakanı Olof Palme öldürüldü. Upuzun şüpheli listesi İsveç, Güney Afrika, Yugoslav ve Şili gizli servislerinden PKK'ya kadar uzanıyor. Şiddet karşıtı sosyaldemokrat Palme, genellikle korumayla dolaşmayı reddediyordu.

İLBER ORTAYLI

Bugünü anlamak için Atatürk'ü bilmek gerek

Tarihçi İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk* kitabıyla ilk kez 20. yüzyıl tarihi üzerine bir kitap yazmış oldu. Gazi'nin hayatını ve kritik dönüm noktalarını anlatan, analiz eden bu kapsamlı eser; klişelerin ve siyasetin ötesinde bir lider portresi çiziyor. Her eve lazım bir referans kitabı.

✎ GÜRSEL GÖNCÜ

GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
İlber Ortaylı
Kronik Kitap
480 sayfa, 30 TL

Klasik ve son dönem Osmanlı tarihinin uluslararası ismi Prof. Dr. İlber Ortaylı, bu defa Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını ve tarihî rolünü anlatan kapsamlı bir esere imza attı. İlber Hoca, kitabının giriş bölümünde Atatürk'le ilgili noktayı koymuştu gerçi ama ("... Atatürk, yıpratılma seansları ile zarar görmeyecek, son derece önemli ve anıtsal bir siyasi portredir. Dolayısıyla, Atatürksüz tarih düşünülemez. Bunun böyle olduğu zamanla daha da iyi anlaşılacaktır. Tarih, Atatürk'ün etrafında şekillenmelidir ve öyle de olacaktır..."), biz yine de kendisine "nasıl bir Atatürk" diye sorduk.

- Hocam 20. yüzyıl ve Mustafa Kemal Atatürk'le ilgili ilk defa kitap yazıyorsunuz. Klasik Atatürk anlatıları bizde ya çok hamasidir ya da çok ayrıntıya girmeden belli başlı konularla devam eder. Böylesi detaylı bir kitaba neden ihtiyaç hissettiniz? Yoksa, esasında bizim mi ihtiyacımız var?

İLBER ORTAYLI 70 yaşındayım, 47 doğumluyum. İlkokula gittiğim gün, Mustafa Necati ordusundan bir öğretmen olan

Şefika Gülöksüz, işte "düşmanlar buraya girdi, padişah onlarlaydı, işte Atatürk çıktı, atına atladı, bunları kovaladı, 'sen şuraya, sen şuraya' dedi, komutanları sevk etti" diye anlatırdı. Bizim Atatürk algımız 5.5 yaşında böyle başladı. İki ay sonra daha geniş anlattı. Altı ay sonra daha geniş anlattı. İkinci sınıfta daha başka anlattı. Üçüncü sınıfta artık kongreleri anlattı. Sonradan bütün ömrüm boyu Atatürk dinledim. Hem Türklerin hem başkalarının yazdıklarını okudum. Beni en çok etkileyen eserlerden biri Lord Kinross'un kitabıdır.

Benim cumhuriyet tarihi için yazdığım şeyler çok azdır. Bu demek değil ki hiç ilgilenmiyorum. Atatürk devrimleri Türk insanını değiştirmiştir, biz bir dönemi yaşadık. 16-17 yaşından beri Türkiye gezileri yaptım, posta trenlerine bindim. Hep rastlıyordum gazilere; çünkü Balkan, Birinci Cihan Harbi ve İstiklal Savaşı gazileri hayatta, hafızaları yerindeydi. Batı dünyasında baktığım gibi Doğu dünyasına da baktım. Mesela Araplarda görüyorsun Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tavrı; ama örneğin Pakistan'da öyle değil. Birbirinden çok farklı algılar oluşmuş, oluşturulmuş. O bakımdan düşündüm ki artık insan bir yaştan sonra hangi branşta olursa olsun bir Atatürk yazmalı. Yani Türk münevveriyse, arkeolog da olabilir, hukukçu da olabilir.

- Önsözde Atatürk'ün farkından bahsetmişsiniz. Yani tarihte başka büyük insanlar da var ama, onun ortaya koyduğu çok daha kalıcı bir miras.

ORTAYLI Şüphesiz çok önemli ve özel bir insandan sözediyoruz. Bu kalıcı biri. Bu kimseyi rahatsız etmiyor. Buna mensubiyet lazım değil. Bundan rahatsız olanlar doğrudan doğruya iki

zümre olabilir. Birincisi, etnik sorunu olanlar vardır. O anlaşılır. İkincisi de doğrudan doğruya bir şekilde düzene intibak edemeyen insanlar olabilir. Yani beklediğini bulamayanlar. Yani yarım insan yetiştirmek Türkiye'de maalesef çok yaygın olduğu için, bu tip insanlar kendilerine suçlu ararlar yaşamlarında. Hayatını yola koyamamaktan ötürü suçlu ararlar. Hiçbir zaman Fransa'da bir işi ters giden adam Bonaparte'ı suçlamayı düşünemez. Yani böyle bir şey yoktur. Burada vardır bu, yaygındır yani.

Dosyamda birçok şey de vardı ve bir karar verdim: Bu Atatürk yazılacak! Peki bu ortaya çıkan nasıl bir Atatürk? Tabii bu Doğu Avrupa coğrafyasındaki bir Atatürk, Ortadoğu coğrafyasındaki bir Atatürk ve Akdeniz coğrafyasında bir Atatürk. Yani buna baktığın zaman Yunanistan'a bakacaksın, çağdaş Yunanistan'a, İtalya'ya bakacaksın, İspanya'ya bakacaksın. O bakımdan böyle bir portre çizmek lazım. Bu portrenin oturduğu bir coğrafya var. O coğrafya ilginç bir coğrafyadır. Onun içinde bakmak gerekir. Bana göre Atatürk'e Ukrayna'dan bakmak da ilginç. Kuzey Afrika'nın milliyetçi Arapları açısından bakmak da. Yunanlılar için zaten enteresan bir tip. Sevsinler ve yahut sevmesinler; ilgileniyorlar, uğraşıyorlar. Bulgaristan'da da bir Atatürk gerçeği vardır. Bulgar tarihçiliğinin en alakasız zamanında bile Atatürk'ü araştırmış adamlar ve kendilerine göre bir Atatürk imajları vardır. Örneğin büyük bir reformatör diye bakıyorlar ona. İnsanlar mesela komünist oluyor veya tam tersine antikomünist münevver bir tip oluyor; ama Atatürk'ü takdir ediyor, hatta çok seviyor. Mesela bir takım Alman muhafazakar da seviyor adamı. Sosyalist takım son zamanlarda sevmemeye başladı, çünkü kendilerine göre teorileri var onların, biliyorsun.

- Ama bir dönem çok tutuyorlardı.

ORTAYLI Tabii ama, şimdi gelen bir akım var. Neoliberal falan diyorlar. Onlar palavra adamlar. O bakımdan ben bir portre çizdim. Yurtdışında yazanlardan bir tek Andrew Mango'yu beğeniyorum. O da zaten biliyorsun, yarı yarıya buranın adamıdır.

'Türklerin her asırda büyük mareşallerinin ve büyük devlet adamlarının olduğu bilinmektedir ve Türkiye böylesi bir zenginliğe sahiptir; fakat Atatürk nadiren görülen bütünleyici bir yönetici, bir dehadır'

- Hocam Atatürk'ün gündelik siyasete, şuna buna kurban edilmesinin nasıl önüne geçeceğiz?

ORTAYLI Geçemezsin; çünkü Türkiye'de belirgin bir etnik milliyetçilik var. O etnik milliyetçilik kendini inşa edip, kendi yolunu çizip, kendini kabul ettirmek yerine mevcudu tahrip etmekle geçiniyor. Destrüktif nasyonalizm. O oldukça yürümez. Büyük adamlarını, büyük eserlerini küçümsemek... Bu çok yaygın Türkiye'de. Kendi kendini inşa edememek. Yani kendi okuduğunu, kendi bileceğini, kendi bilmesi gerekeni inşa edememek. Yani bir komünizm yok ki Mustafa Kemal Atatürk'ün üzerini çizsin. Yok yani, öyle bir komünizm olamaz. Çünkü bu bir meseledir, bir aşamadır. Onu tutmak zorunda. Aslında öyle bir İslâm da olmaz; çünkü Müslüman milletler için de önemli bir hareket yaratmıştır.

- Hocam Mustafa Kemal ile ilgili bir son söz söyleyin, özellikle gençler için... Klişelerin ötesinde, nasıl bir Atatürk?

ORTAYLI Şimdi bir toplum için, bir cemiyet için en önemli şey, zamanını inşa eden adamları öğrenmek. Bu çok önemli. Bunu öğreneceksiniz ve buna bir bakış lazım, anlamak lazım, ısınmak lazım. Tapının demiyorum size; çok sevin de demiyorum istemiyorsanız; ama bu insanı öğrenmek zorundasınız. Aksi takdirde yaşadığınız cemiyeti anlayamazsınız. Bu çok önemli. Bunun için ben diyorum ki Mustafa Kemal Atatürk'ü öğrenmek lazım. Bütün mesele bu. Efendim, '*Nutuk*'u açın, okuyun' diyorlar... Hayır, *Nutuk* biraz bilgi gerektiriyor. Önce temeli öğrenin, sonra ona göre okursunuz. Benimki işte böyle bir temel kitap.

AYDIN BOYSAN (1921-2018)
SOFRALARIN DOSTU, BİR İSTANBUL EFENDİSİ

Hayatını kaybetmedi hayat onu kaybetti...

Mimar, yazar, gurme, kültür insanı bir beyefendi... Aydın Boysan'ın 96 yıllık ömrü, İstanbul'un tarihi kadar zengin ve benzersizdi. Eserleri, kişiliği ve ardında bıraktığı muazzam kişisel tarihiyle hatırlayacağız onu. Genç dostlarından, duayen gazeteci Nebil Özgentürk yazdı...

NEBİL ÖZGENTÜRK

Özgentürk'ten Boysan'a...

Gazeteci Nebil Özgentürk'ün hazırladığı Aydın Boysan belgeseli Boysan'ın ölümünün hemen ardından yayınlandı.

Daha birkaç ay önce bu sözleri bırakmıştı kayıtlara Aydın Boysan: "Ben... Şimdi... Doğduğumda Vahdettin padişahtı. Bugüne kadar yaşadım. Bin türlü karışık işin içinde de oldum; gazete yazılarından tutun da, mimarlar odası görevlerine kadar... Baştan aşağı karmakarışık işler yaptım. Ama deseniz ki "Bir daha dünyaya gelsen ne yaparsın?" Tıpatıp aynı hayatı yaşamak isterim, dakikasından vazgeçmem..."

Kelimenin gerçek anlamıyla "son İstanbul efendilerinden biri"ni kaybettik yakın zamanda. Cebinde kelimesi, kütüphanesi, bitirimliği ve nüktedanlığı hiç eksik olmayan bir İstanbul beyefendisini; Aydın Boysan'ı...

Evet, Aydın Boysan, şahane rakı içerdi, şahane sofra adamıydı ama sadece bu değildi ki; ne yazık ki bu dünyadan göçüp gitmesinin ardından, sosyal medya sakinlerinin pekçoğu paylaşımlarında (!) ağırlığı rakıya, kadehe verdi. Sanki başka işi gücü yokmuş gibi! Ama bilinmeli ki hayat ustasıydı o! O hayatın içinde elbette meyhane de gizliydi, tarih de saklıydı, kültüre de fazlasıyla bulanmıştı... Ve ülkenin yetiştirdiği en büyük mimarlarından biri olduğu kuşku götürmezdi. Şimdi dahi anıt gibi yükseliyor yaptığı, projesini yürüttüğü eserler, dev sanayi tesisleri...

Hatta bugünün mimarlarının şükran duyması gerekiyordu kanımca. Hatta şu anda her köşeyi tahrip eden kimi mimarlar ya da imarımızı kirletenler biraz ders almalı diye düşünüyorum bu "Aydın" ve "bilge" adamdan. Ve pekçoğumuz Aydın Abi'nin vicdan, adalet, sevgi, demokrasi kavramları üzerine gökyüzüne bıraktığı sözcükleri, kelimeleri başucu yapmalı...

Genç kuşaklar da serüven dolu hayatını defalarca okumalı, öğrenmeli.

Evet, Aydın Boysan'ın hikâyesinde de güç zamanlar, sıkıntılı günler, yoklukla geçen çocukluk yılları vardır elbet. Var olmasına vardır ama bu hikâyeleri dinlemek hüzünlendirmez insanı, hüzünlendiremez.

Hikâyenin anlatıcısı bizatihi Aydın Boysan ise eğer.

Hikâyede ne yaşanırsa yaşansın, hayata bir tebessüm gönderivermeniz de kaçınılmaz olur. Bilinir ki onun hikâyeleri hep neşeyle son bulur.

O, sık sık ruhunu geçmişin en zor, en dar, en sıkıntılı ama en mutlu olduğu günlere gönderir.

Ve öyle bir anlatır ki size Davutpaşa Çöp İskelesi, Davutpaşa Ispanak Viranesi, Samatya Narlıkapı Çıkmazı, Yeşil-

köy Bamya Tarlası hikâyelerini; yürüyüşe çıkarsınız Samatya sokaklarında. Onunla beraber karpuzu kuyuya sallandırarak soğutur, sandalla çıktıkları mehtaplı gecelerde siz de söylersiniz "Ay öperken suların göğsünü, sahilde yıkan" şarkısını... Arife günlerinde okulu asarak gidilen Gülhane Parkı'nda denizin dalgalarını birlikte dinler; jilete giden, dört direkli, incecik Gülcemal'in arkasından siz de ağlayıverirsiniz.

Yaşamına sahne olan her mekânı dostları arasına alıverir Aydın Boysan. İstanbul'u sokak sokak gezersiniz hikayelerinde.

Hayatını mekânlar ve insanlarla ören bir yaşam gurusudur sözünü ettiğimiz.

Narlıkapı'dan başlayıp Çiçek Pasajı'na ve Çiçek Bar'a uzanan zamanları anlatırken başrolü hep dostlarıyla paylaşır. Ayine gider gibi hissettiği muhabbet sofralarıdır onu genç kılan. Kaldı ki, tam bir muhabbet üstadıdır.

O değil midir, daha çok dostla buluşmak için balkonunun sınırlarını genişleten!

Ve "Aslolan arkadaşlıktır, hayatı paylaşmaktır" diyen adam.

Sofrasına konuk olmak, sohbetiyle buluşmak hayatla kaynaştırır, sorunlarla barıştırır. Memleket hallerini konuşmak isterseniz, cumhuriyetin her dönemiyle tanıştırır sizi. Yarım asrı aşan mimarlık sanatıyla, İstanbul'un kuytu köşelerini gezdirir. Son 50 yılı kendine has üslubuyla değerlendirir: "İstanbul ağaçlandırılmalı, son 50 yıldır yapılan yapılar sarmaşıklarla örtülüp kaybedilmeli".

Sofra adabı ve balık konusu, birçok uzmanlık alanından sadece bir bölümü. Ne de olsa çocukluk yıllarında at kuyruğundan koparılan kıllarla avladığı balıkları, Güzel Sanatlar'da

kalın sopaların ucuna bağladığı çatalla, mimarlık yıllarında Zap suyunda dinamitle avlayacak; balık konusundaki bilgilerinin temellerini böyle atacaktır.

Aydın Boysan'la dostları konuşmak ise hayatın her teline, her safhasına, her türünde dokunmak demektir biraz da... Vehbi Koç'tan Fethi Naci'ye, Haldun Taner'den Bedia Muvahhit'e, Neyzen Tevfik'ten Bedri Rahmi'ye, Kirpi Ziya'dan Zambik Ahmet'e, Müezzin Osman Efendi'ye...

O yüzdendir ki, 95'ine geldiği güne kadar bile neşeden, muhabbetten, dayanışmadan ve kadehten taviz vermeyecek bir dosttur o.

Yaşamı bir oyun sahnesi olarak tanımlamıştı hep Aydın Boysan; bu oyunu hakkıyla veren oyunculardandı zaten.

Hayatı tanıyan, her zerresini soluyan; sanatı ve birikimiyle ona katkıda bulunan başrol oyuncularından...

Öyleyse ne diyelim... Seninle aynı sahneyi paylaşmaktan mutluluk duyan tüm oyuncular adına; teşekkürler, teşekkürler, teşekkürler Aydın Abi!

Veee... Son yıllarının en yakın tanıklarından, doğum günlerinde seni bizlerle buluşturmak için en çok çaba sarf edenlerden (kadim dostun Mustafa Alabora'nın da hayat arkadaşı) Banu Zeytinoğlu'nun dediği gibi:

"Bazı insanlar hayatını kaybetmez, hayat onu kaybeder".
Hayat, Aydın Abi'yi kaybetti.
Seni çok özleyeceğiz Aydın Abi...
Hiç unutmayacağız...
Kamerama kaydettiğim şu vasiyetini de unutmayacağız:
"Ve siz, benden çok sonra dünyaya gelmiş pırlanta insanlar, gençliğinizin kıymetini bilin! Gençliğinin kıymetini bil haa!".

Unutulmaz bir kişilik

Aydın Boysan 1999 yılına kadar aralıksız sürdürdüğü mimarlık mesleğinden çok yazıları ve renkli kişiliğiyle tanınmıştı.

MÜNİR ÖZKUL (15 AĞUSTOS 1925-5 OCAK 2018)

Ölümsüz repliklerin ölümsüz tiyatrocusu

Bizim Aile'nin Yaşar Usta'sından Hababam Sınıfı'nın efsane hocası Mahmut Hoca'ya Münir Özkul, 60 yılı aşan sanat hayatına sayısız karakteri sığdırdı ama, asıl tiyatroya kattıkları uçsuz bucaksızdı. Rolleriyle, diyaloglarıyla, tiradlarıyla izleyenlere unutulmaz anlar yaşattı. 93 yaşında hayata veda eden dev sanatçıyı yakınındaki bir göz, çevirmen ve tiyatro eleştirmeni Seçkin Selvi yazdı.

✎ SEÇKİN SELVİ

Münir Özkul, tiyatroda ve sinemada yeri doldurulamayacak bir isimdi.

Üsküdar Amerikan Lisesi'nde yatılı öğrenciyim, İstanbul'da velim olan ablam hafta sonları beni okuldan alıyor, o tarihlerde birinci mevki salonunda garsonların beyaz eldivenle kahve servisi yaptığı Kadıköy-Karaköy vapuruyla karşıya geçiyoruz, tünelle Beyoğlu'na çıkıyoruz, Küçük Sahne'ye gidiyoruz. Münir Özkul'u ilk kez orada görüyorum. George Axelrod'un "Yaz Bekârı"nda, yani 1954 yılı. Ertesi yıl John Patrick'in "Çayhane"sinde seyrediyorum Özkul'u.

Sonra Joseph Kesselring'in "Arsenik Kurbanları" oyununda izliyorum onu. Hani yıllardır çeşitli adlarla oynanmaya devam eden o ünlü oyun. Bunlardan biri de "Ahududu". Yıl 1956, on yedi yaşındayım, erkek arkadaşımla İstiklal Caddesi, Küçükparmakkapı Sokak'ta sanatçıların müdavimi olduğu "Yeşil Horoz" lokaline gidiyoruz. Arkadaşımın nüfuzlu bir büyüğü de yanımızda. Bir süre sonra hatırlı müşterilerin geldiğini, masamıza onları da alıp alamayacağımızı soruyor garson. Tabii buyur ediyoruz, Münir Özkul, Çolpan İlhan, Sadri Alışık. Sabaha karşı bir arabaya doluşup Aksaray'da bir işkembeciye gidiliyor. O süreçte çocukluğumun Münir Özkul'u yeni yetmeliğimin Münir Bey'i oluyor. Sabah Aksaray'dan yine bir arabaya doluşuyoruz, Münir Bey ve Akademi'den tanıdığım Çolpan Taksim'de iniyorlar, biraz ilerde de Sadri Alışık veda ediyor.

1966'da çok farklı bir boyutta, tiyatro dünyasında yeniden karşılaşıyoruz. Sermet, ben ve Münir'le Suna. 1978'de de LCC tiyatrosunda Haldun Bey'in "Sersem Kocanın Kurnaz Karısı". Provalardan başlayarak kimbilir kaç kez izledim oyunu. LCC'de, sonra Şehir Tiyatrosu'nda. Ve her seferinde "Perde" tiradında gözyaşlarımı tutamadan. O kadar etkilendiğim bir tiraddır ki, yıllardır köşe yazılarımın başlığı hep "Ve Perde..." oldu. Tabii bu arada Münir Özkul, sonra Münir Bey ve sonunda Münir oldu, sevgili Münir.

Altmış yıla yayılan bir süreç içinde yazları ve kışları sahnede, sahne arkasında, meyhanede, bizim evde, onların evinde, dost sohbetlerinde gördüğüm, tanıdığım bir naif insanı anlatmaya çalışacağım. Tanıdığım insanlar içinde, kibarlık, nezaket, zarafet ile çekingenliği ve utangaçlığı harmanlamış birkaç kişiden biridir Münir. Ömrü boyunca kırmak yerine kırılmayı, incitmek yerine incinmeyi, hoşgörü beklemek yerine hoşgörü göstermeyi seçti. Kerameti kendilerinden menkul ünlüler, dünyaya bir kaşlarını kaldırıp yan gözle bakarken, Münir ününün, hem de gerçek ünün doruğundayken bir kez olsun "ben oldum" demedi, başını öne eğerek, hep o mahcup, hep o naif tavrıyla sürdürdü yaşamı.

Onun tiyatrodaki ve sinemadaki yeri hiç kuşkusuz doldurulamayacak. Ama sanatçı kimliği bir yana, asıl o naif, o kibar, o beyefendi kişiliğinin yaşamlarımızda bırakacağı boşluk hiçbir zaman kapanmayacak. Vay gidene... Vay ki vay...

TEKTAŞ AĞAOĞLU (1934-2018)

Edebiyattan siyasete sahici bir aydındı...

Köklü bir aileden gelen Tektaş Ağaoğlu, Türk kültür hayatının önemli simalarından biriydi. Oxford'da hukuk eğitimini tamamlamış, BBC'de çalışmış, birçok esere ve çeviriye imza atmış bir yayıncı, bir entelektüeldi. 60'lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi'nde başlayan siyasi kariyeri de vefatına kadar sürmüştü.

MASİS KÜRKÇÜGİL

Siyasi ve edebi çalışmalarıyla hayli köklü ve renkli bir ailenin çocuğu olan Tektaş Ağaoğlu'nun dedesi Ahmet Ağaoğlu, 1888'de Paris'te hukuk okudu, memleketi Azerbaycan'a döndüğünde çeşitli dergilerde çalıştı; 1909'da ailesiyle birlikte Türkiye'ye geldi. *Türk Yurdu* dergisinin kurucuları arasında yer aldı. Milletvekilliği yaptı. İT genel merkez üyeliğinde bulundu. Millî Mücadele'de Malta'dan sonra Ankara'ya geçti. Serbest Fırka'nın oluşumunda önemli katkıları oldu. Oğlu Samet Ağaoğlu, 1950-54-57 seçimlerinde milletvekili olup Demokrat Parti'nin kurucularındandır.

Samet Ağaoğlu'nun İstanbul'da doğan oğlu Tektaş Ağaoğlu ise, Ankara'da Atatürk Lisesi'ni bitirdikten sonra dedesinin ve babasının hukuk kariyerini izleyerek 1956'da Oxford'dan mezun olmuş ve BBC'de redaktör olarak çalışmıştı. Okulu bitirdiği yıl ilk ve tek öykü kitabı olan *Ölümden Hayata,* Varlık Yayınları tarafından basılmıştı.

1956'de Paris'te resim çalışmalarını başladı ve Türkiye'ye döndüğünde 1959'dan başlayarak İstanbul, Milano, Londra, Floransa, Roma gibi kentlerde sık sık sergiler açtı. Kardeşi Mustafa Kemal Ağaoğlu ile birlikte döneme damgasını vuran (1964-72) Ağaoğlu yayınlarını kurdu. Dostoyevski'nin *Puşkin Üzerine Konuşmalar*'ı gibi kitapların yanısıra Mihail Şolohov'un dört ciltlik *Ve Durgun Akardı Don* kitabını çevirdi.

Türkiye İşçi Partisi'nde çalıştı. 60'lı yılların sonlarındaki efsanevi *Ant* dergisinde yazılar yazdı. Marx ve Engels'ten derleyip çevirdiği *Politika ve Felsefe Yazıları* kitabı 142. maddeye aykırı görüldüğünden (komünizm propagandası) yargılandı, 7,5 yıl cezaya çarptırıldı. Beş ay mahpusluktan sonra af kanunu çıkınca serbest kaldı.

12 Mart sonrasında kurulan Türkiye Soyalist İşçi Partisi'nde ve yönetiminde aktif yer aldı; partinin *İlke, Kitle* gibi yayın organlarında yazılar yazdı.

1978'de *Karanlıkta Oturma Özgürlüğü* adlı bir deneme kitabı yayımladı.

12 Eylül sonrasında yurtdışına çıktı ve Zürich'te yaşamını sürdürdü. Heykel çalışmaya başladı; Lozan ve Zürih'te sergiler açtı.

Tektaş Ağaoğlu Siyasi kimliğinin yanı sıra birçok klasik eseri Türkçeye kazandırmıştı.

Ağaoğlu'nun sanatsal faaliyetleri siyasi barometreye tâbiydi. Türkiye'ye döndüğünde Sosyalist Birlik Partisi, Birleşik Sosyalist Parti ve Özgürlük ve Dayanışma Partisi derken, çalışmaları aksadı. 1969'da başladığı Charles Dickens'in *Mister Pickwick* eserinin çeviri hikayesi sanki bunun bir kanıtıdır. 1969'da başlanan çeviri, siyasi kesintilerle 42 yıl sonra tamamlandı.

Aktif siyasetten uzak kaldığı son döneminde de *Kızılcık* adlı dergiyi çıkararak hayatını verdiği sosyalist hareketin sorunlarına yanıtlar aramaya devam etti. Yayınevinde birçok klasik eseri Türkçe'ye kazandıran Tektaş Ağaoğlu, hem edebiyat çalışmaları hem de siyasi kimliği ile ülkenin yetiştirdiği sahici aydınlardan biriydi.

ÖMER ELDEROV VE ÂBİDİN ELDEROĞLU

Dağıstan'dan çıktılar, sanatlarıyla tarih yazdılar

Aynı soydan gelen iki büyük sanatçı, Ömer Elderov ve Âbidin Elderoğlu, geçen ay farklı sergi ve kitaplarla anıldı. Bakü ve İstanbul'da açılan sergilerde, hem bu iki büyük sanatçının işleri hem de benzersiz hayat hikayeleri tekrar hatırlandı. Kaderin bir asırdan fazla bir süre boyunca ayırdığı akrabalar ve sanatın birleştirici gücü.

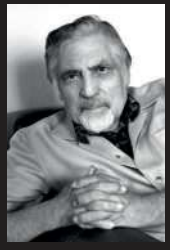

OZAN SAĞDIÇ
1950'li yıllardan beri gazetecilik yapan ve Türkiye'nin en ünlü fotoğrafçılarından biri olan usta isim, anıları ve fotoğraflarıyla *#tarih*'te.

Aynı soy farklı sanat

Aynı soydan gelen sanatçılar ülkelerini eserleriyle donattı. Elderoğlu'nun resim sanatından bir örnek (solda) ve Elderov'un heykeli Niyazi Takizade (sağda).

Bu yazının bu günlerde yazılmasının iki nedeni var. Birincisi, kazandığı ödül ve ünvanlarla ününü daha SSCB zamanında duyurmuş, Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Bakü'deki Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin kurucu rektörlüğüne atanmış büyük heykeltraş Ömer Elderov'un henüz bir ay kadar önce 21 Aralık 2017 tarihinde 90. yaşını idrak etmesi ve Bakü'deki modern Haydar Aliyev Sanat Merkezi'nde bir sergisinin açılmış olması. İkinci neden ise, bizim ünlü ressamımız Âbidin Elderoğlu'nun İstanbul'da Dirimart Galerisi'nde önemli bir sergisinin açılmasıyla birlikte, ölümünün 45. yıldönümüne rastlayan bu ay içinde galeri tarafından büyük bir kitabıyla geniş kitlelere tanıtılması. Ve aynı soydan gelen bu iki büyük sanatçıyı yıllar sonra biraraya getiren kaderin bağları.

Bu öykü bir efsane ile başlıyor.

Kuzey Kafkasya'da dilleri farklı pek çok halk olduğu bilinir. Halen Dağıstan'da yaşamakta olan halkların en büyüğü Avarlar, ikinci olarak Kumuk Türkleri geliyor. Daha sonra Çeçenler ve daha küçük gruplar. Kumukların bu bölgeye yerleşmelerine dair bir söylence de mevut.

Vaktiyle göçler sırasında bir Kumuk kabilesi, kuzey Hazar Denizi kıyısını dolanıp Kalmukların arasından sızıp Terek Suyu güneyine kendilerini atmışlar. Burada, Derbent civarında yerleşmeğe başlamışlar. Kumukların başında Çura

adında bir önder varmış. Bir süre burada tutunduktan sonra yaşlanan Çura, ölümünden sonra durumun bozulabileceği kaygısıyla kendince bir tedbir düşünmüş. Bir gün halkı sahile toplamış ve "Ey ahali, ben şimdi burada suya gireceğim, bir zaman sonra yine çıkacağım. Siz benim çıkmamı bekleyin ve sakın dağılmayın" demiş ve suya atılıp kaybolmuş. Halk da bu vaat ile orada Çura'nın çıkacağını bekleyip durmaya başlamış.

Yine söylentilere ve öykümüzün kahramanlarından biri olan ressam Âbidin Elderoğlu'nun babasından duyduğuna göre, Çura'dan sonra, göçle durumları hırpalanan kabilede yeni yeni gelişen aileler, o sırada reislik eden erkeklerin adı ile anılır olmuş. Yedi oğlu ile kabilede yer alan Elderhan'ın adı da, ilk baba olarak bir aileye lâkap olmuş. Kabilenin Müslümanlığa geçişiyse bir hayli zaman sonraya rastlar.

Elderoğlu, babasından duydukları ile yetinmemiş. Gençliğinde birara ailecek gittikleri Şam'da, Hicaz'dan gelen altı akrabasından ve ayrıca Vrangel ordusunda subaylık edip bozgundan sonra İstanbul'a gelmiş olan başka bir yakınından edindiği bilgilerle ve onlardan aldığı notlarla, ailenin atasının Elderhan olduğunu teyid etmiş.

Bu yarı efsaneden sonra, gerçek bir maceraya geçelim:

Aile, Derbent'in yakın bir köyünde yaşamaktadır. Kafkasya'da Şeyh Şamil'in tutsaklığından sonra devam eden milliyetçi mücadelenin başarısızlığa uğramasıyla, bir kısım halk çaresiz Çar'ın hizmetine girer. Elderoğlu'nun dedesi Vezirhan, oğlu Bayarslan'ı öğrenim için Petrograd'taki askerî okula gönderir. Onun ölümüyle Bayarslan dayısının himayesine girince, Rusya'daki öğreniminden alınıp kendi memleketinde medrese tahsiline devam ettirilir.

Bayarslan çeşitli maceralardan sonra memleketinden kaçmak zorunda kalır ve at sırtında, zaman zaman kayıp atın gövdesinin ardına saklanarak gizlice Batum'a ulaşır. Hopa sınırından Türkiye'ye iltica eder.

Nihayet 30 yaşlarında olduğu bu zamanında İstanbul'a gelip *Mizah* gazetesi başyazarı olan Dağıstanlı Hacı Murat'ı bulur. Onun yardımı ile Çar'ın takibinden kurtulmak için Bursa'ya gelip Nuri adıyla yeni bir nüfus kaydı alır. Bundan sonra Mısır'a Ezher medresesine gitmek üzere vapurla yola çıkar. Vapur İzmir'e uğradığında 15 gün karantinaya tâbi tutulur.

Bu sırada karaya çıkıp etrafla temas edince, Denizli civarında Dağıstan'dan gelmiş, muhacirler olduğunu öğrenir. Bu fırsattan faydalanıp onları görmeye Akköy'e gider. Burada, memleketinde vaktiyle kendisine hocalık etmiş olan kişinin kızkardeşiyle karşılaşır. Huleymat Hanım'ın üç kızı vardır. En küçüğü henüz bekârdır. Elderoğlu'nun annesi olacak olan bu üçüncü kızı, Bayarslan Nuri Bey'le evlendirirler.

Nuri Efendi'nin memleke-

Elderoğlu İzmir'de Elderov Bakü'de...

Elderoğlu (sağda), İzmir'de Ozan Sağdıç'ın da öğretmeni olmuştu. Sağdıç, yıllar sonra Azerbaycan'a gidip Elderov'u da (solda) buldu.

tinde kendisine gerekli olan hayvan eyer takımı yapmaktan ve medresede öğrendiği bilgilerden başka bir işi ve bilgisi yoktur. Burada, bacanağının yanında kuyumculuk ve savat işlemeciliği öğrenir. Çabuk gelişir. Sanatında seçkin hüner gösterir, böylece yaşar gider.

Bu kayıtları tutan Elderoğlu, notlarını "babamdan edindiğim bilgiler bunlar. Kafkasya'da bize Elderovlar derlermiş" tümcesi ile sonlandırıyordu.

★ ★ ★

İşte böyle bir ailenin evladı olarak 27 Nisan 1901 tarihinde Denizli'nin Delikliçınar mahallesi, Menteş sokağındaki bir evde doğan Âbidin Elderoğlu, ilkokul ve idâdiye doğduğu kentte gider. Doğuştan resim yapma tutkusu vardır. Ancak zaman ve zemin resim yapmaya hiç uygun değildir. Hatta günah sayılmaktadır. Önünde bir örnek de yoktur. Rum eczacı İlye Efendi ve Ermeni Kevork Efendi gibi şahısların, daha sonra da aile dostu mühendis Fevzi Kaçalay'ın teşvikleriyle resme yönelir. Beceri ve başarısı görüldüğü için, mezun olduğu okula öğretmen atanır. İdâdi liseye çevrildiği için, Ankara'da verdiği sınav sonucu lise resim öğretmeni olur. Birkaç yıl çalıştıktan sonra daha yetkin olabilmek amacıyla İzmir Öğretmen Okulu'na yazılır. Burada bir yıl kalır ve ertesi yıl İstanbul Öğretmen Okulu'na naklini yaptırır. 1926'da buradan da mezun olur.

O yıl yaz tatiline girerken, öğretmen okulundaki arkadaşlarının yaz kampına katılır. Boğaziçi'nde arkadaşlarının yağlıboya portrelerini yaparken, kamp müdürü şair ve ünlü eğitimci İbrahim Alâettin Gövsa'nın dikkatini çeker. Elderoğlu'nun resme olan düşkünlüğü ve çalışkanlığı görülünce, onun Avrupa'da öğrenime gönderilmesi gerektiği düşünülür. Sonuçta 1930'da Türk Maarif Cemiyeti'nden parasal destek sağlanır. Hedef, sanat merkezi Paris'tir. Önce, Tours kasabasındaki lisan enstitüsünde Fransızca öğrenir, bir yandan güzel sanat okuluna devam eder. Altı ay sonra Paris'e geçerek Académie Julian'da Albert Laurens'ın daha sonra da André Lhote'un öğrencisi olur.

Elderoğlu'nun ileride iyi bir ressam olmasını hazırlayan işte böyle bir süreç. Böyle bir donanımla rahatlıkla akademi hocası da olabilirdi. Ancak o İzmir ve civarında orta öğrenim öğretmeni olmayı yeğlemiştir. Kader kendisine böyle bir yol çizmiştir.

Öğretmenlik koşulları içinde yaşamını sürdürürken, ilk dönemde klasik formda eserler üzerinde çalışır. "Ayrılış" adlı büyük boyutlu tablosu, bugün İzmir Müzesi'nde başeser olarak yer almaktadır. Bu dönemde daha çok "S" kıvrımlı, lâle motifli ve yeşil ağırlıklı kompozisyonlarla uğraşmaktadır. CHP'nin 1942'de ressamları Anadolu'nun çeşitli illerine gönderme kampanyası sırasında, onun kısmetine Muş ili çıkar. Araştırmacı ki-

Elderoğlu ve Ecevit

1973'te Elderoğlu'nun sergisini Bülent Ecevit başbakanken ziyaret etmişti (üstte). Elderoğlu'nun otoportresi (altta).

şiliğiyle orada bir keşifte bulunur. Keskin güneş ışığı karşısında gölgeli alanlar çeşitli renklerde olsalar da koyuluk bakımından ayni valörde görünmektedir. Işıklı ve aydınlık alanlarda da açık tonda aynı şekilde bir oluşum gerçekleşmektedir. Elderoğlu bu olguyu 1947-48 yıllarında bir üslup haline getirir ve bir süre iki valörlü resimler boyar.

Yurtiçinde yurtdışında sayısız özel sergi açtı. 1963'te Sao Paolo Bienali'nde onur ödülü, yine aynı yıl Devlet Resim ve Heykel Sergisinde ikinci ödülü, 1965'te Tahran Bienali'nde Şah Büyük Ödülünü, 1972'de Cagnes-sur-Mer ödülünü kazanmıştır. Vefat ettiği yıl, Devlet Resim Sergisi'nin "Başarı Ödülü"ne layık görülür. Müzelerde, özel koleksiyonlarda eserleri vardır. Çağdaş sanat eserlerini toplayan Milano'daki Pagani Müzesi, kendisine özel bir duvar ayırmıştır.

Ne burası onun sanatsal evrimini tüm ayrıntılarıyla anlatmanın yeri, ne de bu iş bizim haddimiz.Evrensel sanat dünyasının soyut resme kayma sürecine paralel olarak, Elderoğlu resminde de çizgilerle başlayan bir değişim ve duyarlılık, onu üstüste başarılara taşımıştır.

Âbidin Bey, Buca Ortaokulu'nda 1948-50 yılları arasında iki yıl süreyle benim de öğretmenim olmuştu. Oran armonisini, perspektif ve pratik uygulamasını, ışık ve renklerin karakterlerini, harmonik uyumu ve kontrast renkleri ondan öğrendim.

★ ★ ★

Kültür anlaşmaları ile Rusya'dan ve bağlı cumhuriyetlerden ülkemize müzik ve sahne sanatçıları gelmekteydi. Elderoğlu'nun CSO üyesi kızı Olcay Sağdıç ve onun eşi olan ben, o sanatçılara "Bu isimde bir

Tuval başında...

Elderoğlu Ankara'ya taşındıktan sonra evindeki atölyesinde (üstte). Elderoğlu'nun soyut çalışmalarından örnekler (altta).

sanatçı tanıyor musunuz” diye sorup duruyorduk. Olumlu yanıtlar duysak da, en sağlıklı bilgiyi ünlü orkestra şefi Niyazi Takizade’den aldık: “Nasıl tanımam guzum, ülkemizin en birinci sanatçısı, benim de can dostum” demişti.

Kader beni bir gün Bakü’ye götürdü. Sayın Ömer Elderov’u kolayca buldum. O günlerde sürgünde ölen ve Azerilerin ulusal kahraman bildikleri şair ve oyun yazarı Hüseyin Cavit’in kemiklerini Sibirya’dan getirmişler, onun muhteşem anıtını dikiyorlarmış, Fotoğraflarını çekmek arzumu iletince Ömer Bey kızı Kamila ile beni oraya götürdü, o hummalı çalışmayı izledik. Sonra Fuzuli’nin anıtsal heykelini, Karabağ’ın hankızı şaire Natevan’ın ve konservatuvar önünde kurucu öğretmen Müslim Magomayev’in heykellerini gezdik. Sonrasında devlet mezarlığına gittik. Bizim devlet mezarlığımıza paşalar ve siyasetçiler gömülüyor, onlarınkine sadece sanatçılar ve akademisyenler... Ve herbirinin üzerine anıtsal bir heykel dikiliyor; hiç olmadı, bir büstü konuyor. Başta Üzeyir Hacıbeyli, dede ve torun Magomayev’ler, Vakıf Mustafazade, Niyazi Takizade, Tevfik Kuliev, Raşit Beybutov gibi müzisyenlerin; Settar Behlülzade, Süleyman Rahimov, Şıhali Gurbanov, Süleyman Rüstem gibi yazar ve şairlerin kabirüstü anıtları hep Elderov’un imzasını taşıyor. Ayrıca Haydar Aliyev’in anıtmezarı ve Zarife Aliyeva’nın türbesindeki biri mermerden biri tunçtan iki heykelin sanatçısı da o.

Şimdi de Ömer Elderov’un nasıl yetiştiğine bir göz atalım. Onun doğumu 1927’de Dağıstan’ın Derbent kentinde. En mutlu anlarının, çocukluğunda Derbent’te geçen zamanlar olduğunu anlatıyor. Babasının işi gereği o yıllarda şehirden şehre göç edip durmuşlar. Birçok yer görmüş. Babası Hasan Elderov sanata meraklıymış, tiyatro ile uğraşmış. Ömer Bey altı yaşında iken yetenekli çocuklar için kurulmuş Bakü ressamlık stüdyosuna verilmiş. Onu heykel bölümüne kabul etmişler. Yedi yıl sonra Bakü’deki sanat okuluna girme zamanı geldiğinde, heykel şubesini seçmiş.

Kader bağları

Bakü konservatuvarında, kurucusu Müslim Magomayev’in büstü önünde eserin sahibi Ömer Elderov ve yanında kızı Kamilâ (solda). Elderov, Bakü’deki “Kader Bağları” sergisinin açılışında kaderin buluşturduğu “kuzeni”, Elderoğlu’nun kızı ve aynı zamanda Ozan Sağdıç’ın eşi Olcay Sağdıç ile (sağda).

Fuzuli heykeli

Azerbaycan’da birçok anıtsal heykelin ve büstün sanatçısı Ömer Elderov’dur. Bunlardan biri olan Fuzuli heykeli.

2. Dünya Savaşı gelip çattığında, babası Komünist Partisi'nden ayrıldığı için işsizmiş. Ağabeyi cepheye gitmiş, annesi ise hastanede çalışıyormuş. Bu koşullar içinde, oğullarını Leningrad Ressamlık Akademisi'ne yazdırmışlar. Beş gün süreyle soğuk havada, açık vagonda Leningrad'a ulaşmış.

Akademiden mezuniyet işi dokuz figürlü "Genç Muhafızlar" isimli bir kompozisyondur. Kurşuna dizilmek üzere duvar dibine dizilmiş dokuz genç adam. Yüzlerdeki ifadeler, irade, liyakat, onur, korkusuzluk dehşet verici bir ustalıkla işlenmiş. 1951'de bu eseri yarattığında Elderov 24 yaşındadır. Eser, SSCB Ressamlık Akademisi'nin müzesine konur. O tarihten bu yana pek çok yarışma kazanıp pek çok sipariş alan sanatçı, kendine özgü bir dille, yerine göre lirik, romantik, gerçekçi anıtlar, heykeller yapar. Bunlar yalnız Bakü'nün değil, birçok ülke ve şehrin meydanlarını donatır.

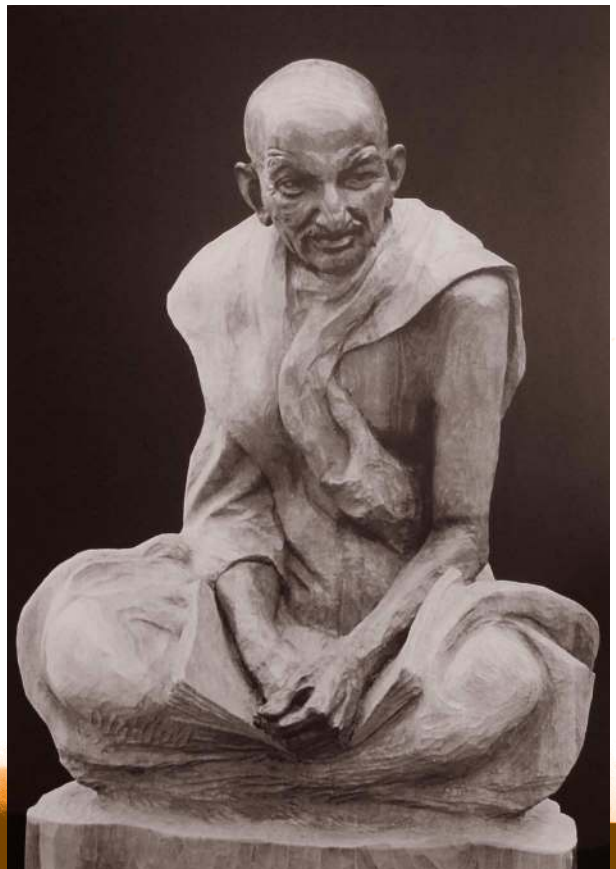

Elderov Ankara'da

Ömer Elderov, Haydar Aliyev'in isteği üzerine İhsan Doğramacı'nın da heykelini yapmış ve Doğramacı'ya hediye edilecek bu heykel için Bilkent Üniversitesi'ne gelmişti (üstte). Sanatçının bir başka heykeli Gandi (altta).

Bakü'de Türkiye Büyükelçiliği önündeki Atatürk ve Ankara'da Bilkent Üniversitesi'ndeki İhsan Doğramacı heykelleri de onun eseridir.

Elderov, daha SSCB zamanında meşhur olmuştu. Pek çok unvan ve nişan sahibi oldu. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Haydar Aliyev onu Güzel Sanatlar Akademisi'ne kurucu rektör olarak atamıştı.

Biz AKM'yi yıkıp yerine çağın çok gerilerinde kalmış Barok üslupta opera binası hayalini kurup duralım, son yıllarda Bakü şehri organik mimarinin doruklarından biri sayılan ultra modern bir yapıya kavuşturuldu: Haydar Aliyev Merkezi. Uluslararası yarışmayı kazanan ünlü mimar Zaha Hadit'in eseri. İşte bu merkezi açma onuru, tek bir sanatçıya verilmişti: Ömer Elderov.

Bir ay kadar önce 21 Aralık'ta, Ömer Elderov'un o merkezde 90. doğumgünü kutlandı ve çok kapsamlı bir retrospektif sergisi açıldı.

★ ★ ★

2011'de Mimar Sinan Üniversitesi, Ömer Elderov'un bir sergisini açmak istemişti. Ömer Bey, serginin Âbidin Elderoğlu'nun resimleri ve hatta benim fotoğraflarımla üçlü bir sergi olmasının daha anlamlı olabileceğini söyledi. Biz bu üçlü sergiyi 22 Aralık 2011 tarihinde "3 Kuşak/3 Bakış" adı altında açtık. Aynı tarihlerde Türk ve Azerbaycanlı öğrencilerin katılımıyla "Gelenekten Geleceğe" isimli uluslararası bir sempozyum da düzenlemiştik.

1 Mayıs 2012 tarihinde bu sergi grubunu aynen Bakü'de, onların Eğitim Bakanlığı nezdinde yineledik. Azerbaycan'da bizi ailece çok iyi ağırladılar. Oradaki faaliyetimizi "Kader Bağları" olarak adlandırmışlardı. Gerçekten de bu olay, kaderin bir asırdan fazla bir süre boyunca ayırdığı akraba fertlerinin sanatın birleştirici gücüyle biraraya gelmesinden başka neydi ki? ■

HAMİDİYE CADDESİ-1902

116 yıl önce Eminönü'nden Sirkeci'ye

1902 tarihli fotoğraf, yüzyılın başında Hamidiye caddesinde günlük hayattan bir kesit sunuyor. Fonda, Yeni Valide Camii'nin bir kısmıyla, bir minaresi görülüyor. Kurulu iskeleye bakılırsa, minare onarımda. Caddenin ortasında, Hamidiye fesli, ceketli-pantolonlu, muhtemelen Osmanlı bürokratı iki zat-ı muhterem Eminönü yönüne doğru uzaklaşıyor. Onların sağında, ters yönden gelen, fraklı papyonlu bir bey dikkat çekiyor. Gayrimüslim bir banker ya da bir tüccar olmalı. Solda, doğulu bir mendil ve ebaniye satıcısı yaklaşırken, uzaklarda büyük bir navlunu almaya giden sırık hamalları seçiliyor. Hareketlilik bakımından o günle bugün arasında caddede fazla bir değişim yok. İşlek Hamidiye caddesi, tıpkı bugünlerde olduğu gibi, yoğun bir ekonomik canlılığa sahne oluyor.

HAZIRLAYAN: **YİĞİT KÖSEOĞLU**

ÖLÜMÜNÜN 100. YILINDA...

Sultan Abdülhamid: Son büyük padişah

Osmanlı döneminin son büyük hükümdarı sayılan II. Abdülhamid, şehzadeliğinden saltanatına, hatta tahttan indirilmesinden ölümüne dek, sıradışı bir çizgide yaşadı. Bugün yergi ve yüceltmeler arasında, gerçek değerinin çok uzağında algılanıyor. Tarihçi Necdet Sakaoğlu, Sultan Abdülhamid'in niteliklerini ve onun algılanmasındaki zaafları anlattı.

NECDET SAKAOĞLU

II. Abdülhamid'in ilk dikkate alınacak, öğrenilmesi gereken yönü bana göre şehzadeliğidir. Abdülhamid, çok aydın bir padişahın çocuğuydu. Babası Abdülmecid Han, tam bir Batı imparatoru havasında, ama Doğu kültürünü de son derece saygıyla karşılayan ve bilen bir adamdı. Sadece Tanzimat'ı ilan etmesiyle değil, başka pek çok konuda da öncülük etmesiyle bizim tarihimiz için önemli bir insandı. O da tabii, bunu kısmen babası II. Mahmud'dan tevarüs etmiştir.

Abdülhamid, ondan iki yaş büyük ağabeyi V. Murad ve iki yaş küçüğü Mehmet Reşad akranlardı ve Abdülmecid, bunların eğitimine önem vermiştir. Hocalarının adlarına bakınız: Askerî strateji, askerlik, nizam orduları ve askerî tarihi alanlarında ünlü Gazi Ethem Paşa; Valide Mektebi'ni kuran, Maarif Vekilliği'nde de bulunan aydın bir eğitimci Kemal Paşa; fıkıh ve İslâm konularında Gerdankıran Ömer Efendi; tarih hocası vakanüvis Lütfi Efendi, daha başka Ali Mahir Bey, Ferit Efendi, Şerif Efendi... Bunların hepsi o devrin önde gelen aydınları, donanımlı, eski tarihi, Osmanlı tarihini, edebiyatı bilen insanlardır. Saraya girip şehzade mektebinde öğrenciyi tekil olarak karşısına alıp onunla hususi ders yapmışlardır. Fransız Gardet (Fransız), İtalyan Guatelli, Lombardi gibi müzisyenler vardı. Kardeşleri gibi Abdülhamid de Fransızca, Farsça, Arapça öğrenmiştir. Öyle zannediyorum ki bugün Türkiye'de Arapçayı iyi bilen bir hoca bulsak, Abdülhamid'in hiç konu edilmeyen Arapçası, onun Arapçasından belki daha ileriydi. Çünkü birebir öğrenmişti. Fransızcası da öyledir. Dolayısıyla bir yabancı dili rahatça konuşabilir. Bu kardeşler alafranga tarzda yetişmiş Tanzimat şehzadeleridir. Kendilerini bir Avrupa prensi gibi görürler. Fakat İslamî - Türk, Osmanlı kültüründen de kopmamışlardır.

Avrupa'ya, Mısır'a seyahat etmiş, dünyayı da tanıyan şehzadelerdir bunlar. Şimdi mesela II. Süleyman'ın tahta çıkışını (1691-1695) düşünelim. Tam 39,5 sene şimşirlikte hapis kalmıştı; 6 yaşından 44-45 yaşına kadar. Sonra "Hadi gel tahta!" Adam sofaya çıkınca şaşırmış, ağlamaklı olmuş. Bu da bir şehzade, üstelik 44 yaşında tahta çıkıyor; Abdülhamid de bir şehzade, 34 yaşında tahta çıkıyor. Çağlar değişmiş, sistemler değişmiş, saray ortamları değişmiş.

Abdülhamid'e kimi çevreler "cahildir, bir şey bilmez, saray çocuğudur" derler. Tabii alakası yok. Karşısına aldığı, huzuruna giren vezirlerden, yabancı sefirlerden, hepsinden üstün değilse bile onlarla mutlaka eşit kültüre sahip bir adamdı. Yani gelen kişinin bütün hâl ve hareketine bakarak onları değerlendirecek kadar da dolu bir adamdı.

Gelelim padişah oluşuna... Abdülhamid'in tahta geçişi çok sarsıntılı bir dönemdedir. Son dönem padişahları içinde en uzun, IV. Mehmet'ten (öl. 1693) sonra ikinci en uzun saltanat. Yaş olarak da –Orhan Bey'i bir yana bırakırsak- bütün padişahlar arasında en uzun yaşayandır. 76 yaş, o zamana göre ileri bir yaş. Amcası Abdülaziz öldü mü öldürüldü mü tereddüt-

Sade giyinirdi

Abdülhamid'in gençlik dönemlerinden bir kare. Şehzade, önü açık bir vaziyette tuttuğu istanbulinli, sade giyimiyle dikkat çekiyor.

te kalmış, ardından ağabeyi V. Murat çıldırmış, o da üç ayda tahttan indirilmiş... Dolayısıyla Abdülhamid bir intihar veya öldürmeden, sonra bir çıldırmanın ardından tahta oturuyor. Tahta geçtikten hemen sonra da büyük bir savaş kopuyor; Osmanlı-Rus Savaşı; halkın büyük seferberlik dediği, 1877-1878 Harbi. Ruslar bir yanda Edirne'ye, bir yanda Erzurum'a kadar ilerlemişler...

Uluslararası koşullar da mutlaka etkilidir ama, Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin yıkılışını geciktirdiği yadsınamaz. Diyelim ki tahta o geçmeseydi de Sultan Reşad geçseydi, durum ne olurdu? Bilemiyoruz ama, pek Abdülhamid dönemi gibi olmazdı. O savaş ile aşağı yukarı aynı günlerde Mithat Paşa'nın önerisini kabulle Kânûn-ı Esâsî'yi ilan etmiş. Yani Türkiye'ye temsilî rejimi getiren kişidir II. Abdülhamid. Kânûn-ı Esâsî, tıpkı Tanzimat'ın Abdülmecid tuğrasıyla ilan edilmesi gibi onun tuğrasıyla ilan edilmiştir. Bu demektir ki Türk parlamentarizminin başında 140 sene önce Abdülhamid'in adı vardır.

Neticede tahttan indirilmesi de enteresan bir olaydır. Temmuz 1908 ile tahttan indirildiği 1909 arasındaki 7-8 ay boyunca İttihat ve Terakki onu el üstünde tutuyor. Abdülhamid her yere gidiyor, bütün meclis âzâları kendisini ayakta alkışlıyor, Nutk-ı Hümayun okundu mu "Var ol padişahım!" diyorlar. Bütün merasimlere katılıyor. Mebuslara Yıldız Sarayı'nda ziyafetler veriyor, kendisi de sofraya oturuyor. O güne kadar hiçbir padişah tebaasıyla yemek yemediği halde o yiyor. Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey ile günlük olaylardan başlayarak her konuyu konuşuyor. Daha sonra ne oluyorsa oluyor. Meclis bir gün bir karar alıyor! 'bu adamı indirelim', neden? Gerekçe ise 31 Mart Vakası.

İstanbul dışına gönderileceğini öğrenince tek ricası "Gitmeyeyim, İstanbul'da kalmak isterim. Hanedan mensuplarına İstanbul dışında yaşamak yakışmaz. Bunu bana reva görmeyin" olmuş. Buna rağmen illa gönderilmesi isteniyor, Selanik'e gönderiyorlar. Çünkü Selanik, İttihat ve Terakki'nin kurulduğu yer, merkezi. Orada gözetime almak istiyorlar. Oraya gidiyor. Mesela Halife Abdülmecid'in direnmesi kadar dahi direnmemiştir. Trenle gidiyor. Ya-

nına birkaç hanımını ve kızlarını alıyor. Orada sesi çıkmadan, kimseyle temas etmeden yaşıyor.

Sonra Balkan Harbi'nin çıkacağı sırada (1912'nin sonunda) Alman sefaretinin yatı ile alelacele getiriliyor. O vakit de yine Çırağan'a veya Feriye dairelerine konulmasını istiyor ama Beylerbeyi Sarayı'na kapatıyorlar. Orada da altı sene yaşamıştır. 1. Dünya Savaşı bitmek üzereyken ölmüştür.

Abdülhamid tahttan indirildikten sonraki 10 yıl, yaşananlar dikkate alınırsa en berbat dönemdir. Tabii tahmin edemeyiz ama, Abdülhamid savaşı sevmeyen bir hükümdar olduğundan 1. Dünya Harbi'ne girmemek konusunda direnebilir miydi? Onu bilemeyiz, tarihi yeniden döndürecek

Genç Abdülhamid

Amcası Sultan Abdülaziz ile yaptığı İngiltere seyahati sırasında çektirdiği fotoğrafı. (1867)

halimiz yok. Yalnız mahlû (tahttan indirilmiş) padişahın hiç sesinin soluğunun çıkmadığını biliyoruz. Bir seferinde Enver Paşa, Beylerbeyi Sarayı'na gitmiş, orada kendisiyle görüşmüş. Enver Paşa çok saygı gösteriyor. Tahttan indirilmiş bir padişaha, Harbiye Nazırının aşırı saygı göstermesi enteresandır.

Abdülhamid, şu noktalarda objektif olarak eleştirilebilir:

İlk olarak hafiye sistemi, ikincisi Mithat Paşa ve diğerlerinin mahkumiyetleri, Taif'te öldürülmeleri... 1905'teki Yıldız Vakası Osmanlı hanedan tarihinin en planlı, korkunç ama boşa çıkmış suikastıdır. Korkusunun maddi bir temeli var. Öncesinde örneğin o büyük 1894 depreminde, Dolmabahçe Sarayı'nda bayram töreni yapılırken, büyük avize şangur şungur sallanmaya başlayınca herkes padişahı unutuyor, bulduğu kapıdan dışarı kaçıyor. Ortada bir tek Zilzal suresini okuyarak ayakta kalan var: II. Abdülhamid. Bu bir cesaret işidir. Demek ki korkak bir adam değildi. Ama canı için çok dikkatli. Yediği yemekten, içtiği sudan, herşeyden şüphelenen bir adam. Bunda da haksız değil. Osmanlı Sarayı'nda suikast-cinayet kurmalar öteden beri var.

Çağdaşı Avrupa imparatorları ile karşılaştıracak olursak Franz Joseph (Avusturya), Kraliçe Victoria (İngiltere), Nikolay (Rusya), Wilhelm (Almanya) ... Hiçbirinden geri kalır bir tarafı yok. Zaman zaman birarada geliyorlar, onlara Fransızca şakalar, nükteler yapması temsil yeteneğini gösteriyor.

Giyimi kuşamı çok sade. Günlük yiyeceğini de kendi tanzim eden bir padişah. Onlar da genellikle alafranga yemekler. Yıldız'da yattığı oda oldukça mütevazı. Bitişiğinde İsmet Efendi'nin, esvapçıbaşısının odası varmış. Kitap okumayı seven, bale seyreden, saray halkını da ısrarla localara yerleştirtip gösterileri seyrettiren bir insan. Zamanının bir entelektüelidir.

Abdülhamid için kötüleme kampanyasının 31 Mart Vakası'ndan sonra başladığı kesin. Onu tahttan indirme gerekçelerini haklı çıkarmak için 31 Mart'ı kullanmış İttihatçılar. Ne kadar kötülük yapıştırılabilecekse hepsini yapıştırmışlar. Cumhuriyet de kuruluşu itibariyle imparatorluğa karşı durumda. Devrimlerden ilk nasibini alan II. Abdülhamid olmuş. Dolayısıyla bir padişah için şanssız bir dönem yaşamıştır. Ama 1908'de ölse ne büyük törenle kaldırılacaktı, bir düşünmeli!

Yine de diyebilirim ki İstanbul'un gördüğü iki olağanüstü cenaze töreni vardır; biri Padişah II. Abdülhamid'in diğeri Mustafa Kemal Atatürk'ün. İstanbul neredeyse tamamen iki defa sokaklara dökülmüştür. Anormal bir kalabalıktır II. Abdülhamid'in cenazesi.

Hükümdarlık konumunu, disiplinini II. Abdülhamid kadar isabetli kullanan bir padişah daha yoktur. Örneğin amcası Sultan Abdülaziz, huzuruna girenlere yer öptürmüştür. Ama bu, onu büyütmemiştir. Oysa II. Abdülhamid, karşısına alıp konuştuğu kişiyi kendisi gibi bir iskemleye oturtup, huzurunda sigara içmesine izin de verirmiş. Buna örnek Mithat Paşa'dır. Sigarasını yakar, serbestçe görüş açıklarmış.

II. Abdülhamid'in sadra-

Dünya liderleri

II. Abdülhamid ile eşzamanlı iktidarda bulunan Dünya liderleri. Bu toplu illüstrasyonda, padişaha sıralama gereği ikinci basamakta, 20. Yüzyıldaki "üç büyüklere" de orta sırada yer verilmiş.

zamları çok güçlü kişilerdi: onları kendi seçti. Okur-yazar insanlardı, boş insanlar değildi. İki padişah tipine bakınız, biri ayağını öptürüyor ve buna taabbüd diyor –ki yarı tapınma demektir, II. Abdülhamid ise (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) anlamındaki 'zıllullah' kelimesini anmamış. Dikkat edilirse bunlar yazılanlarda yoktur. Tabii o zamanki devlet adamlarının da bir esnekliği elde etmeleri sözkonusu: Kânûn-ı Esâsî her ne kadar askıya alınsa da, imparatorluğa yeni bir biçim vermişti.

Kızıl Sultan denir; evet "kızıl" tarafı da var. Taif'teki hadise de Yıldız'daki mahkeme de tam bir cinayettir. II. Abdülhamid'in bunları yapması, kendinden önceki padişahların yaşadığı olaylara bağlamasındandır: Ortada "Hal' ve Akd Ekibi" denen 3-4 kişilik bir vezir-komutan grubu vardı. Hüseyin Avni Paşa, Rüştü Paşa, Mithat Paşa... Padişah Abdülaziz ve V. Murat hal, olaylarını düzenleyen, kendinden önceki iki padişahı alaşağı eden bu ekip onun ilk döneminde iş başında, iktidarda idi. Rüştü Paşa, Abdülaziz tahttan indirilirken, V. Murat'ın üç aylık saltanatında ve II. Abdülhamid'in tahta geçişinde sadrazamdı.

II. Abdülhamid eğitime özel bir önem vermişti. Zamanında açılan mektepler, kalıcı kurumlar olarak korunamadı. Hukuk Mektebi, Muallim Mektebi, Baytar Mektebi, Ziraat Mektebi, Ticaret Mektebi, Mülkiye Mektebi... Bunlar ad değiştirdi, program değiştirdi ve neticede üniversite içerisinde kayboldu. Onun döneminde yazılmış yığınla kitap vardır, sade dille yazılmıştır, o zamanki okuma yazma bilen herkes okur, anlardı. Ben Haydarpaşa'daki Tıbbiye-i Şahane'yi gezmişimdir; şimdi orası Sağlık Bilimleri Üniversitesi olmuş. O kadar mükemmel tasarlanmış bir yapıdır ki, örneğin bütün pencerelerinde yanlarında bayrak takmak için halkalar bile düşünülmüş. Türkiye'de öğretmen yetiştirmeye önem veren, ortaokullara yabancı dil dersi koyduran odur. Tıp eğitimine verdiği önem ortadadır. Kendi 40 kişilik ailesini çok az kayıp vererek büyük ölçüde sağlıklı tutabilmiş tek padişahtır.

Türk ve dünya tarihi yazıldıkça II. Abdülhamid mutlaka geçecektir; ama yüceltilerek ama yerilerek... Keşke hakkında bu kadar kötüleme olmasaydı. Bu söylediklerimiz doğal karşılanırdı. Şimdi diyecekler ki bu adam da ne kadar Abdülhamidciymiş! Abdülhamid'i kötüleme kampanyası bana kalırsa Türkiye'ye ithal edilmiş bir olgudur. Yabancılar da bunu daha ziyade Ermeni-Yahudi lobilerinden ya da elçiliklerdeki temsilcilerden etkilenmişlerdir. ■

II. ABDÜLHAMİD'İN ARZUHALİ- 1909

Tahttan indirildi ölümle tehdit edildi, yazdığı mektup yıllar sonra bilindi

Sultan II. Abdülhamid 31 Mart Vakası'nın bastırılmasından sonra, 27 Nisan 1909'da tahttan indirildiğini tebliğe gelen heyetle ilk diyalogundan itibaren can güvenliğinden endişe duydu. "Devlet, Millet, Mebusan ve Asker"e hitaben kaleme aldığı, Meclis-i Mebusan'da okunmasını istediği mektuba, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa çok şiddetli tepki gösterdi ve Abdülhamid'i ölümle tehdit etti. O sıralar kimselerin bilmediği, yıllar sonra ilk olarak İ. H. Uzunçarşılı'nın yayınladığı önemli mektup ve yaşananlar.

✎ SİNAN ÇULUK

Sultan II. Abdülhamid Han (21 Eylül 1842-10 Şubat 1918)

Osmanlı Hanedanı'nın hüküm sürdüğü 623 yılda, şehzadelerin babalarına karşı ayaklandığı, padişahların çocuklarıyla, kardeşlerin kendi aralarında kanlı çatışmalara girmekten kaçınmadığı zamanlar sıklıkla yaşanmıştır. Bazen valide sultanlar da çatışmalarda taraf olabilmişlerdir. Tahtı korumak veya ele geçirmek uğruna hanedan üyelerinin birbirlerine karşı giriştikleri bu mücadeleler, klasik tabiriyle taht kavgasından başka bir şey değildir.

Devletin müessisi Osman Bey'in, amcası Dündar Bey'i vurup öldürmesinden itibaren bu kavga sürer. Fetret Devri'ni ihmal ederek, Fatih'in devleti yeniden teşkilatlandırmasından itibaren bir sıralama yapılırsa, aile içinde isyanlar ve ihtilaller sonucu 12 kez taht değişikliği gerçekleşmiştir. Bunların tamamında tahttan indirilen de Osmanoğlu, tahta oturan da Osmanoğlu'dur.

Taht değişikliklerinde gelişen olaylarda Sultan II. Osman, İbrahim, III. Selim, IV. Mustafa öldürülmüş, Bayezid kuvvetle muhtemeldir ki oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından zehirletilmiştir. Abdülaziz'in öldürüldüğü veya intihar ettiğine yönelik tartışmalar henüz kesinliğe kavuşturulamadıysa da tahtından indirildikten beş gün sonra öldüğü gerçeği ortadadır. Tahttan indirilenlerden sadece altı padişah ecelleriyle vefat edeceklerdir. Bunlar da insanlardan tecrit edilerek hapis hayatı yaşarlarken ölmüşlerdir. I. Mustafa 15 yıl 4 ay, IV. Mehmed 5 yıl 3 ay, II. Mustafa 4 ay, III. Ahmed 5 yıl 9 ay, V. Murad 28 yıl ve II. Abdülhamid 8 yıl 9 ay amansız bir tecride maruz kaldıkları ortamda hayatlarının sona ermesini bekleyen müebbed mahkûmları olmuşlardır.

Öldürülen padişahlardan III. Selim bir yıl tecrit hayatı yaşadıktan sonra yeğeni IV. Mustafa'nın emriyle, IV. Mustafa da 3 ay 19 gün hapis hayatı yaşadıktan sonra kardeşi II. Mahmud'un emriyle öldürülmüştür. Sultan İbrahim 7 yaşındaki oğlu IV. Mehmed'e tahtını terk ettikten sonra bizzat kendi anası Kösem Sultan'ın rızasıyla katledildi.

Bütün bu kanlı ve dehşetli maziye rağmen, katledilen, tahtından indirilen padişahlardan hiçbirinin günümüz kamuoyu vicdanında gördüğü karşılık, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesindeki kadar yankı bulmamıştır. II. Abdülhamid karşıtı ile taraftarı

kamuoyu, tarihçiler ve yazarlar arasında uzun yıllardır sürdürülen polemiklerin, tartışmaların vardığı noktada, tarih bilimi bir anlamda politikaya zemin açma enstrümanı olarak kullanılmaktadır. Her politik cephe, onun dönemi ve tasarrufları üzerinden belirli angajmanlarda bulunuyor.

Dikkatlerden ısrarla kaçırılan husus, bizzat II. Abdülhamid'in de bir şeyhülislamın fetvasıyla hal' edilen, yani tahttan indirilen ağabeyi V. Murad'ın yerine tahta geçtiğidir. Üstelik akıl sağlığını kaybettiği gerekçesiyle tahttan indirilen ağabeyinin tekrar sağlığına kavuşması ihtimaliyle tahta geçirildiği, ağabeyi iyileşirse tahtı ona bırakacağına dair Midhat ve Rüşdü Paşalarla bir taahhütname imzaladığı, ancak bu belgenin daha sonra bulunamadığı güçlü bir rivayettir. Öte yandan ağabeyi, kısa süre oturduğu Dolmabahçe Sarayı'ndan sonra ailesiyle birlikte kapatıldığı Çırağan Sarayı'nda, tam 28 yıl dışarıya çıkamadan, Abdülhamid'in en güvendiği adamlarının gözetiminden bir an olsun kurtulamadan ölüp gidecektir. O kadar sıkı tecrit altında tutulmuştur ki, bu uzun müddet boyunca izin verilenler haricinde hiç kimseyle görüşememiştir.

Demek oluyor ki Sultan II. Abdülhamid'in başına gelen vahim olay ne bir ilktir ne de son. 1922'de Sultan Vahdeddin'in de tahtını ve ülkesini terk etmesiyle 623 yıllık bir hanedanın iktidarı sona erecektir. Avrupa monarşilerinde de aile içi çatışmalar sıklıkla görülür. Rus Çarı Korkunç İvan'ın oğlunu öldürmesi, I. Petro'nun oğlunu işkencelerle öldürtmesi de farklı bir düzlemde değildir.

27 Nisan 1909'da tahtından indirilip ailesiyle birlikte Selanik'te Alatini Köşkü'ne tecrit edilmek üzere gönderilen II. Abdülhamid, 20. yüzyıl dünyasının Osmanlılardaki yansıması olan insani ve idari anlayışların

Padişahın hal'i

II. Abdülhamid'e Meclis-i Umumi'de alınan kararla hal' edildiğini bildirmek üzere Yıldız Sarayı'na giden mebusları bu tebliğ anında gösteren Halife Abdülmecid'in tablosu.

etkisinden yararlandı. Kendinden önce tahttan indirilip tecrite alınanlardan sadece IV. Mustafa ile Abdülaziz'in dışarıya gönderebildiği mektupları biliyoruz. IV. Mustafa kendini kapatıldığı yerden kurtarıp yeniden tahta çıkarırsa kaptan-ı derya yapmayı vaad ettiği adamına bir mektup gönderebilmiştir. Sultan Aziz çok saygılı ifadelerle V. Murad'ın padişahlığını, Abdülmecid hanedanının saltanatını tebrik edip validesi Pertevniyal Valide Sultan'la kaldıkları Topkapı Sarayı'ndan münasip bir yere nakledilmeleri ricasını yeğenine iletebilmiştir. Bunlardan başka yıllarca tecritte kalan hal' edilmiş padişahların kendi el yazılarıyla hikâyelerini, halet-i ruhiyelerini aktarabildikleri metinler elimize geçmemiştir.

Sultan II. Abdülhamid, tecrit zamanlarından kalan belgelerinin elimizde olması yönüyle de müstesnadır. Selanik'e nakledilmesinden Beylerbeyi Sarayı'nda ölümüne kadar hususi doktoru olan Atıf Bey'e anlatabildikleri ile farklı özellikleri olan bir hatıratı elde edilebilmiştir. Yanında olmayan çocuklarına mektup yazabilmiştir. Tahttan indirilmesinden 69 gün sonra, 5 Temmuz 1909'da kendi eliyle yazdığı, çeşitli taleplerini dile getirdiği bir arzuhali, İstanbul'a, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'ya gönderebilmiştir. Yazımızda bu önemli belgenin muhtevasına yer vereceğiz.

İ. H. Uzunçarşılı, Mithat Sertoğlu, Celal Bayar ayrı ayrı zamanlarda bu arz-ı hâle değinmiş ve hakkında yazmışlardır. Osmanlı Arşivi'nde aynı ibarelerle başlanıp bitirilmeyen, esas metinle ufak tefek farklılıkları görülen iki mektup daha vardır ki esas nüshanın müsveddesi oldukları kesindir. Özensiz bir yazıyla yazılan ve imla hataları ile dolu metnin sonunda "Abdülhamid" imzasının bulunması, belgenin suret veya müsvedde olmayıp asıl olduğunun delilidir. Zaten Abdülhamid, Atıf Bey'in naklettiğine göre, Selanik'e ilk geldiğinde bankalardaki parasını 2. ve 3. Ordu'ya bağışlamasıyla ilgili belgelerden başka hiçbir belgeye, mektuba imza koymadığından bahseder ki, doğrudur.

Arzuhalinde dengeli bir dil kullanmaya özen göstermiştir. Yerine göre gayet üst perdeden sözler sarf eder. "Devlet, Millet, Mebusan ve Askere" hitap ile baş-

ladığı arzuhalinde Meclis-i Ayan ve Mebusan'ın belirlediği "Hal' Heyeti"nin 27 Nisan 1909 Salı akşamı hayatının emniyet altında olduğunu, her türlü taarruzdan azade bulunduğunu küçük oğlu Şehzade Abdürrahim'in ve bir kısım hizmetkârlarının duyacağı şekilde bildirdiğinden bahseder, ama heyetin asıl gayesi olan hal'in tebliğ edilme safhasını tek kelimeyle bile anlatmaz.

Geceleyin Ferik Hüsnü Paşa, emrindeki subaylarla geldiği Yıldız Sarayı'nda, tahttan indirme heyetinin taahhütlerini onaylayarak, canının emniyette, 2. ve 3. Ordu'nun hayatına kefil olduğunu, Selanik'te hazırlanan yerde üst düzeyde bir saygı gösterilerek ikametinin sağlanacağını, şüphelendiği hususlar varsa birlikte arabaya binerek ve eline vereceği revolver tabancası ile bir saldırı olduğunda ilk önce kendisini öldürmesini Allah adına yeminler vererek, Kuran'ı da getirtip yemin ederek Abdülhamid'in güvenini kazanmak ister. "Haşa, Allah esirgesin, ben katil olamam" diyen Abdülhamid silahı almaz, yeminlere kanaat ederek trene biner ve Selanik'te inerler. Müsvedde metinde yazdığı halde üzerini çizdiği, Hüsnü Paşa'nın "ellerimi bağlayayım" cümlesini, asıl arzuhale almamıştır. Yolda gördüğü nazik muameleden dolayı teşekkür ettikten sonra otuz dört yıl boyunca geceli gündüzlü millete hizmet ettiğini, 31 Mart Vakası'ndan bilgisi olmadığını, Meşrutiyet'in ilanından sonra aleyhine girişimlerde bulunmadığını ve Meşrutiyet'i koruyacağına dair Şeyhülislam aracılığıyla ettiği yemine sadık kaldığını ifade eder.

Ağabeyi V. Murad'ın durumunu anlattığı satırlarda tahttan indirildikten sonra 26 yıl ömür sürdüğünü söylerken hafızası onu yanıltır. Aslında 28 yıl yaşayıp tecrit altında ölen ağabeyine, eşleri ve çocuklarına yapılması gerekenleri esirgemeden yaptığını övünerek anlatır. Saray mutfağından yiyecek ve içeceklerinin verildiğini, gerekli hizmetkârların tahsis edildiğini söyler. Burada klasik dönemin kafesteki şehzadelerine veya tahttan indirilip dairesine kapatılan padişahlara tatbik edilen geleneği anlattığının farkındadır ama, kendisine aynısı yapılmadığı, çok daha serbest bırakıldığı halde buna da itiraz ettiğinin farkında değildir. Abdülhamid'e kadar padişahların tahtta bulundukları sırada ölmeleri veya tahttan ayrılmaları halinde tasarruf ettiği mal, mülk, saray, kasır, hazine cinsinden ne varsa yeni padişaha geçer, şer'i miras ve terekeleri de düzenlenmezdi. Geride bıraktıkları eşleri, çocukları sadece yeni padişahın uygun gördüğü miktarlarda et, ekmek, kahve, şeker, yakacak odun, ikametgâh ve

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN İSTEKLERİ

'Devlete ve millete arz-ı hâlimdir'

'325 senesi Nisanının on dördüncü Salı günü akşamı Âyân ve Mebusân tarafından müretteb heyet-i mübelliğa, hayatımın taht-ı te'minde ve her türlü taarruzdan âzâde bulunduğunu, oğlum Abdürrahim Efendi ve bendegândan bir kısmı huzuruyla nezdimdeki ailemin işitecekleri bir surette beyan ve tebligâtta bulundu.

Gecesi de Ferik Hüsnü Paşa refâkatindeki ümerâ ve zabitânla gelerek heyet-i mezkûrenin taahhüdât ve ifadâtını bi't-tasdîk hayatımın kat'iyyen bir gûna tecavüzât ve taarruzâta hedef olmayacağı ve İkinci ve Üçüncü Ordu ve asker muhâfaza-i hayatıma mütekeffil bulunduğunu ve bütün millet o yolda teminâtta bulunduklarını ve Selanik'te tehyi'e edilen mahalde ikmâl-i ihtirâmla ikâmet edileceğini beyânla şâyet bu bâbda tereddüt ediliyor ise birlikte arabaya binerek ve elime lorver [revolver] vererek maazallah bir tecavüz vuku'unda ibtidâ kendisini lorver ile itlaf etmekliğimi vallahi, billahi, tallahi elfâzıyla kasem ve Kuran-ı Şerif'i dahi getirip ona da yemin edeceğini ifade etmiş ise de "Hâşa Allah esirgesin, ben kâtil olamam" diyerek teminât ve yeminlerine kana'at edip tren-i mahsusla Selanik'e gelindi. Burada gördüğüm muamele-i nâzikâne ve zâbitânın emr-i muhafazadaki gayret ve hamiyetleri mûcib-i takdîrdir. İyi ve kötü fakat hüsn-i niyetle otuz dört sene vallahi ve billahi geceli gündüzlü devlet ve millete hizmet eyledim. Şeyhülislam Efendi vasıtasıyla ettiğim yemîne muhalif hal ve harekette bulunmadım. Meşrutiyet aleyhinde imâl-i nüfûz etmedim. İstanbul'daki asker hadisesinde vallahi malumâtım yoktur. İşte buralarını kasemen temin eylerim.

Biraderim merhum Sultan Murad hazretleri yirmi altı sene muammer olup maiyetlerinde müteaddid harem ağaları ve merhum Hayreddin Paşa'ya hizmet etmiş olan Server Ağa ve lüzûmu kadar bendegân vesaire bulunduruldu. Hazine-i Hassa ve matbahtan her türlü meşrubât ve mekûlât ve levâzım-ı saire kendileri için tertip ve esbâb-ı istirahatleri her vechile istihsâl edildi. Rusya askeri henüz Ayastefanos'ta bulunduğu bir hengâmda Ali Suavi Vak'ası zuhur etmesiyle müşarünileyh hazretlerini hemen yanıma alıp ortalığın kesb-i sükûnetiyle ikâmetgâhına iade ve vefatlarına kadar emr-i muhafaza ve siyânetlerinde ne derece izhâr-ı dikkat ve gayret ve ailelerinin maaşâtı ailemle müsâvî bir surette istifa edildiği ve hasta ve alilü'l-vücud oldukları halde bunca müddet her türlü arzusuna mazhariyet suretiyle yaşadıkları bedihî ve ahîren irtihalleri ne yolda vuku bulduğu dahi tabib-i hususisi Rıza Paşa'nın raporuyla nümâyândır.

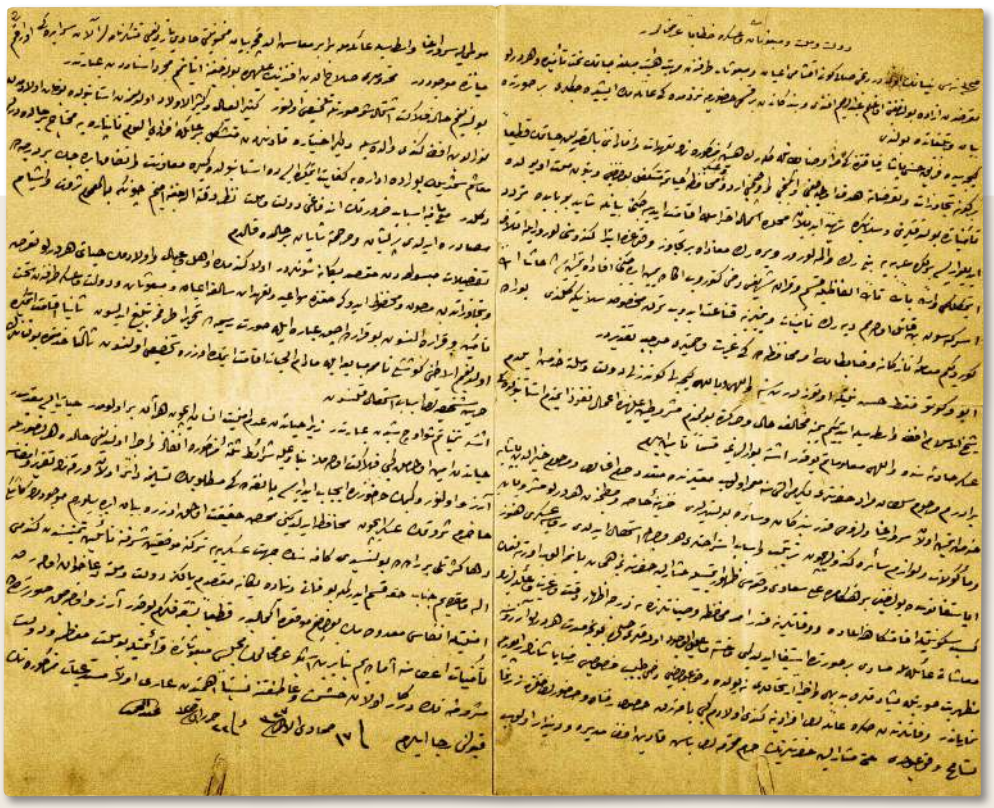

Vefatlarından sonra aileleri efrâdına kendi evladım gibi bakarak husûl-i refah ve huzurları hakkında zerretünma tesamüh vuku bulmadı. Hatta müşarünileyh hazretlerinin harem-i muhteremeleri başkadın efendi müdîre ve dindar olup mumaileyh Server Ağa vasıtasıyla ailemle beraber maaş aldıkça beyân-ı memnuniyeti hâvi yazdığı teşekkürnâmeler el'an saraydaki evrakım meyanında mevcuttur. Mahdumları Selahaddin Efendi'nin aleyhimde bulunacağına inanmam, mücerred isnattan ibaretti. Bulunduğum hâl-i felaket-iştimâl şu suretle telhis olunur. Kesirü'l-ıyâl ve kesirü'l-evlâd olduğumdan İstanbul'da bulunan evlâdımdan Nureddin Efendi, kendi validesiyle diğer ihtiyâre kadınlardan müteşekkil bir aile efradı el-yevm nânpâreye muhtaç bir haldedirler. Maaşım şimdilik burada idareye kifâyet etmekte ise de İstanbul'dakilere muâvenet ve infâk edecek bir derecede değildir. Mamafih esbâb-ı zarûretin indifâ'ını devlet ve millet nazar-ı dikkate alacağına eminim. Çünkü bilumum servet ve eşyam müsâdere edildi, perişan ve merhamete şâyân bir halde kaldım.

Tafsîlât-ı mebsûtadan maksad-ı yegâne şunlardır:

Evvelâ, kendimin ve ehl u ıyâl ve evlâdımın hayatı her türlü taarruz ve tecâvüzâttan masûn ve mahfuz idüği hakkında mevâ'id ve taahhüdât-ı sâlife Âyân ve Mebusân ve devlet ve asker tarafından taht-ı temin ve karara alınsın. Bu karar da açık ibare ile sûret-i resmiyede tahrîren tarafıma tebliğ edilsin.

Sâniyen, ikamet etmekte olduğum Alatini Köşkü nâmıma mübâya'a ile mâdâme'l-hayat ikamet etmek üzere tahsis olunsun.

5 Temmuz 1909

II. Abdülhamid'in "Devlet ve milletime arz-ı halimdir" başlıklı 5 Temmuz 1909 tarihli yazısı.

Sâlisen, hizmetimde bulunanların hürriyet-i şahsiyyeleri esbâbı istihsâl kılınsın.

İşte temenniyâtım şu üç şeyden ibârettir. Zira hayattan adem-i emniyet insan için her an bir ölümdür. Hayat ise mukaddestir. Hayattan emin olmamak gibi felâket olamaz. Binaenaleyh şerâit-i selâse-i mezkûre infaz ve icra olunduğu halde her ne suretle arzu olunur ve kimin huzurunda icâb ederse pankadaki matlûbumun teslimine dair olan varakanın takrir ve imzasına hazırım. Servetimin asker için muhafaza edildiğini mahz-ı hakikat olmak üzere beyan edebilirim. Mevcudumun kaşki daha kesretli bir raddede bulunsaydı. Kâffesinin cihet-i askeriyeye terkine muvaffakiyyet şerefine nailiyet temennisinden kendimi alamamaktayım. Cenab-ı Hakk'a kasem ederim ki bu fâni dünyada yegâne maksadım yalnız devlet ve millete duahân olarak emniyetle enfâs-ı ma'dûdemin bulunduğum mevkide ikmalidir. Kat'iyyen başka fikrim yoktur. Arzu olunacak surette de teminat itâsına âmâdeyim. Binâberin işbu arzuhalimin Meclis-i Mebûsân'da kırâatiyle bu Millet-i Muazzama ve Devlet-i Meşrûta'nın derkâr olan haşmet ve âtıfetine nisbeten ehemmiyetten ârî olan müsted'iyât-ı mezkûrenin kabûlünü recâ eylerim.

17 Cemaziyelahir sene 327 ve 22 Haziran sene 325 [5 Temmuz 1909]

[İmza] Abdülhamid

BOA, İ.DUİT, 2/5

benzeri tahsisatlarla ve belirlenen cüz'i maaşlarla kalakalırlardı. Abdülhamid de ağabeyine ve geride bıraktıklarına geleneğin mirası bu kuralı aynen uygulamıştı. Gururla bahsettiği ve bakımlarını, maaşlarını ihmal etmediğini söylediği hadise budur. İspat için delil getirdiği saraydaki evrakı, o devirde Mahmud Şevket Paşa görüp inceleyemezdi ama, bugün Osmanlı Arşivi'nde bulunan o evrak içinde Sultan Murad'ın ailesinden bazılarının maaşlarını alamadıklarından, azlığından şikâyetlerini, hatta alamadıkları maaşlarının tahsili için Abdülhamid'in hal'inden sonra Hazine-i Hassa'yı mahkemeye verdiklerini görüyoruz.

Abdülhamid'in hal'inden dört yıl sonra 1913'te İttihat ve Terakki yönetimi o güne kadar hiç düşünülmeyen padişahların mirası, hanedan mensuplarının maaşları meselesini gündeme getirmiş, "Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi"ni çıkartarak, taht değişikliklerinde geride kalan aile fertlerinin perişanlıktan kurtulmaları için çaba göstermiştir.

Klasik dönemde türlü şekillere bürünen hanedan ve saltanat veraset sisteminde hayatta kalabilen şehzadeler de kafes ardında tutulduklarından ticari faaliyetlerde bulunup şahsi servete sahip ▶

olamazlardı. Tanzimat devri şehzadesi Abdülhamid öyle değildi. Diğer kardeşleri borç içinde yüzerken o ticari faaliyetleri ile hatırı sayılır bir servete sahip olmuştu. Padişah olduğunda da şahsi servetini işletmiş, ayrıca Hazine-i Hassa'yı da çok genişletmişti. Şahsi serveti noktasında da diğer padişahlardan ayrılır. Abdülhamid'in halefi Sultan Reşad'ın, gelenek ve tatbikat müsait olduğu halde ağabeyi Abdülhamid'in tüm servetine el koyamamasında bu durumun da etkili olduğunu düşünebiliriz.

Arzuhalin devamında Abdülhamid kendi ailesinin eş ve çocuklar yönünden kalabalık olduğunu yazar. Selanik'e getirilmeyip İstanbul'da kalanlar sıkıntı içindedir. Selanik'tekileri idare edebilir ama İstanbul'dakilere maaşı yetmez. Bütün servet ve eşyası müsadere edildiğinden zaruret çektiğini, perişan ve acınacak seviyeye geldiğini, bu sıkıntısının giderileceğine emin olduğunu söyledikten sonra Avrupa bankalarındaki paralarını devlete teslime hazır olduğunu söylemesi de göze batan bir çelişkidir. Selanik'e nakledilirken yolda kaybolduğu rivayet edilen bir bavul dolusu mücevher ve tahvil yanında, içi elmas ve pırlantalarla dolu su çantasının da kaybolduğuna anlatılarda sık sık rastlanır Müsadere edildiği, çalındığı söylendiği halde Abdülhamid'in ölümünden sonra Beylerbeyi Sarayı'ndaki odasında, binlerce elmas ve pırlantayla dolu su çantası ortaya çıkacaktır. (bkz. #tarih dergi, sayı 18).

İttihad ve Terakki yönetimi, Selanik'e gönderdikleri Abdülhamid'in Avrupa bankalarındaki paralarını, hisse senetlerini, tahvillerini orduya bağışlaması yönünde baskı yapıyordu. O sıralarda pazarlık fırsatının ortaya çıktığını düşünmüş olmalıdır ki Abdülhamid'in arzuhali taleplerle doludur. Aslında ayrıntılı bir şekilde

ABDÜLHAMİD'İN ENVER PAŞA'YA TAVSİYESİ

'Bugün alkışlayanlar, yarın paralamasını da bilir'

Enver Paşa'nın, tahttan indirilen Abdülhamid'i Beylerbeyi'nde ziyareti konusunu kızlarından Ayşe Osmanoğlu da doğrular. Ancak bu ziyaretin hangi nedenle gerçekleştiği ve içeriğinin ne olduğu hakkında çeşitli rivayetler vardır.

Enver Paşa'nın, tahttan indirilen Abdülhamid'i Beylerbeyi'nde ziyareti konusunu kızlarından Ayşe Osmanoğlu da doğrular. Ancak bu ziyaretin hangi nedenle gerçekleştiği ve içeriğinin ne olduğu hakkında çeşitli rivayetler vardır.

Ayşe Osmanoğlu'nun anlatımına göre Almanya İmparatoru II. Wilhelm, İstanbul'a üçüncü gelişinde eski padişaha selam ve saygılarının iletilmesini rica etmiş. Sultan Reşad da, Enver Paşa'dan ricacı olmuş. Bunun üzerine Enver Paşa ilk kez Beylerbeyi Sarayı'nda Abdülhamid'i ziyaret ederek imparatorun selamlarını bildirmiş. Ancak Abdülhamid, Enver Paşa'nın hemen ayrılmasını uygun görmeyerek bir süre alıkoymuş ve iltifat etmiş, ayrıca öğütlerde bulunmuş...

"Enver Paşa bundan sonra bir daha gelmiş. O zaman da harb durumunu anlatmış, babama fikrini sormuş. Babam şu cevabı vermiş, 'Bir gemiyi kaptan yürütür. Fırtına ve tehlikenin ne taraftan geleceğini yine kaptan keşfeder. Gemisini de ona göre idare eder. Dışarıdakiler bunu nasıl anlayabilir? Bu vaziyette benim ne yürütecek bir fikrim, ne de teklif edilecek bir tedbirim olabilir. Ben tecerrüt etmiş bir adam olduğum için şimdiki hâl karşısında bir şey söylemezsem denizlere hâkim olan devletlere karşı Almanya ve Avusturya – Macaristan'ın ne yapabileceğini düşünmek kâfidir".

(Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid* 232-234)

Abdülhamid'in kendisine ait olduğu tartışmalı hatıra defterinde de aynı konu geçmektedir:

"Edepli saygılı bir askerdi. İçeri girerken kılıcını çıkarmış, ve bir hükümdârın huzuruna çıkar gibi davranmıştı. Konuşurken, önüne bakıyor ve hafifçe kızarıyordu. Yer gösterdim. Edeble oturdu ve konuşma boyu, bir defa bile başını kaldırmadı."

(*Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Haz. İsmet Bozdağ s. 232-234)

Bu görüşme hakkında en ayrıntılı ve konuyu bambaşka bir noktaya taşıyan anlatım ise Samih Nafiz Tansu'dan gelir:

yakınmasının sebebi üç maddede talep edeceği şeylerin tahakkukunu kolaylaştırmak içindir. Tabii ki taleplerinin gerçekleşmesinin zor olduğunu biliyordu.

İlk olarak kendisi ve ailesi için en önemli sıkıntısı olan can güvenliği meselesini Ayan ve Mebusan Meclisleri ile Devlet ve Asker'in ortak yazılı taahhütleri ile teminat altına almak istiyordu. Bu teminat karşılığında servetini feda etmeye hazır olduğunu açıkça belirtmektedir. Ancak bu dörtlü garanti talebi Mahmud Şevket Paşa'nın sert itirazı ile karşılanmış, ordunun koruma için yeterli olduğunu, başka mercilere müracaat edilirse kontrolün elden kaçabileceği uyarısıyla üstü kapalı bir şekilde Abdülhamid'i ölüm tehdidine maruz bırakmıştır.

İkinci olarak oturduğu Alatini Köşkü'nün kendi adına satın alınıp ömrü boyunca orada oturmak üzere tahsis edilmesini istemiştir. Hem adına satın alınmasını istemek, hem de tahsisini talep

Meşrutiyet kahramanları

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde yabancı basında çıkan ve II. Abdülhamid'i Meşrutiyet kahramanları Niyazi Bey ile Enver Bey arasında gösteren bir illüstrasyon.

"Birinci Cihan Harbinin başında sakıt hükümdar, Başkumandan Vekili Enver Paşa'yı Beylerbeyi Sarayı'na dâvet etmiş ve onunla şöyle konuşmuştu:

– Enver Paşa, sana oğlum diyorum, evet çünkü sen de bizim aileye karışmış bulunuyorsun, hanedanımızın sevgili damadısın. Kahraman bir asker, merd bir adamsın... Oğlum Enver, 33 sene saltanat sürdüm. Padişahlığım müddetince ferdin hürriyetine, şahsiyetine daima taraftar idim. Fakat keyfemayeşa bir hürriyeti, gelişigüzel bir serbestiyi de hiçbir zaman hoş görmedim. Hele matbuatta pek revaçta görülen müstehcen resim ve yazılara, sinsi fikirlerin hâkim olmasına asla müsaade etmedim. Millî an'anelerimizin bozulmasına da taraftar olmadım. Avrupalıların medeniyetini daima takdir ederim. Fakat Hıristiyanlığı hiçbir zaman Müslümanlığa tercih etmedim ve üstün tarafını da görmedim. Başkalarını gelişigüzel taklit etmekten hoşlanmam. Marifet bu medeniyeti kendi bünyemize uydurabilmektir. Ben de bu medeniyetin iyi taraflarını hattâ sarayıma getirdim. Yıldız'da Cuma ve Pazartesi geceleri, temsiller, konserler verilmesini emretmiştim. Garbın sanatkârlarını bizzat sarayda hem seyrettim, hem müziklerini dinledim. Bu toplantılara haremi, sultanları, damatları, hattâ haremağalarımla kalfalarımı dahi davet ettim. Ben de güldüm, onlar da güldüler; ben de dinledim, onlar da dinlediler, seyrettiler, neşelendiler veya mahzun oldular. Maksadım saray, halka örnek olsun, garbın terakkiyatı yukarıdan aşağıya memlekete kontrollu girsin diye idi. Arzum Rumeli ve Anadolu halkının içtimaî seviyesinin yükselmesini teşvik idi.

Padişah olarak bu memleketin tarihinde ilk Meclis-i Mebusan'ı ben açtırdım. Fakat mebusların kâfi derecede olgunlaşmamış olduğunu görünce, aynı meclisi ben kapattırdım. Bilir misin ki Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın verdiği ilânı harp kararı bize neye mal oldu?

Bu Rus harbi ile tekmil Balkanlar'ı, Rumeli'yi kaybettik. Bu kararı hiç beğenmedim. Fakat önleyemedim. Mithat Paşa bu hususta çok ısrar etmişti. Harbin korkunç netayicini çabuk gördüm. Plevnenin şanlı müdafaasına, Kars'ın kahramanca savaşına rağmen mağlûp olduk. Rus orduları Ayastafanos'a kadar imza ettirdiler. Bunu imzalarken Hariciye Nazırı Saffet Paşa'nın hüngür hüngür ağladığını işittiğim zaman son derece kederlenmiştim.

Şimdi sizler de bir harbe girmiş bulunuyorsunuz. Bu da acele olmuş, hissiyata kapılarak memleket tehlikeye atılmıştır. İnşaallah devletimiz ve milletimiz için hayırlı ve şerefli biter. Fakat hafazanallah felâketli biterse ister misiniz ki bu da bize bir Anadolu'ya mal olsun, o zaman elimizde ne kalır damat?...

Şimdi iktidardasın, neşen yerinde ve huzur içindesin, istikbalin parlak görünmektedir. Fakat bütün bunlara güvenme oğlum, sana son bir nasihat vereyim:

Bugün insanları alkışlayanlar yarın onu paralamasını da bilirler!... Dikkat et!.. Allah yolunu açık etsin!.. Allah millete, devlete zeval vermesin!.."

(Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası* 1957, s. 158-161)

etmek nasıl olabilir? İstediği satın alınma ve tapu gerçekleşmediği için nasıl olabileceğini bugün için çözmek imkânından mahrumuz.

Üçüncü talebi de yanındaki hizmetkârların kişisel özgürlükleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasıdır. Gayet masum ve insani bir talep olmasına rağmen kendisi tecrit altında bulunduğundan hizmetlileri de aynı kaderin kurbanı oluyorlardı. Taleplerini dile getirdiği paragrafın altına can güvenliğinin insan hayatı ve ruhiyatı üzerindeki etkisine dair iki üç felsefi cümle kaydetme ihtiyacı hissetmiştir. Müsvedde metinde o cümlelerin sonradan ilave edildiği görülüyor.

Bu isteklerinin hiçbiri gerçekleşmemesine rağmen son paragrafta taahhüt ettiği şekilde 2. ve 3. Ordu'nun, Donanmanın masrafları için Avrupa bankalarındaki servetini bağışlamayı kabul etmiştir. Bağış süreci iki yıla yayılmış, sonunda herkes istediğini almıştır. Arz-ı hâlinin Meclis-i Mebusan ve Ayan'da okunması söz konusu olmasa da Ordu ve askerin verdiği teminat gereği, Muhafızı Rasim Bey'in özverili çabalarıyla Abdülhamid ve ailesinin kılına zarar gelmemiştir. Balkan Savaşı'nda Selanik'in tehlikeye düşmesi üzerine 1912'de Almanların Lorelei vapuru ile getirileceği Beylerbeyi Sarayı'nda da aynı şartlarda ömrünü tamamlayıp 10 Şubat 1918'de "Osmanlılar'ın Son Hakanı" olarak son nefesini verecektir. ■

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN ÖLÜMÜ

Belgeler ve tanıklıklarla Sultan Abdülhamid'in son günü, son saatleri

9 Şubat 1918 tarihinde Sultan Abdülhamid'in rahatsızlığı artmış, doktor muayeneleri durumun vahametini ortaya koymuştu. Dönemin en meşhur tabiplerinin yaptığı konsültasyon sonucunda hastanın ciddi durumunun başta padişah olmak üzere üst makamlara bildirilmesine rağmen, Abdülhamid'in teşekküllü bir hastaneye nakledilmesi nedense hiç sözkonusu olmamıştı.

MUZAFFER ALBAYRAK

Osmanlı padişahlarının otuz dördüncüsü olarak 1876'da tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid, tam otuz üç yıl saltanat sürdükten sonra 27 Nisan 1909'da Ayan ve Mebusan meclislerinin ortak kararı ve çıkarılan fetvaya istinaden hal' edilerek tahttan indirilmişti.

Mecburi ikamet etmek üzere gönderildiği Selanik'ten, bu şehrin Balkan Savaşı'nda düşman tehdidine uğraması üzerine İstanbul'a nakledilmiş ve Beylerbeyi yazlık sarayına yerleştirilmişti. Hakan-ı sâbık II. Abdülhamid, Beylerbeyi Sarayı'nda altı sene ömür sürdükten sonra tam yüzyıl önce 10 Şubat 1918'te dâr-ı bekaya göçtü.

Sultan II. Abdülhamid, meşhur vehminden dolayı hastalıklardan ve hastalanmaktan çok korkan, bu yüzden sağlığına son derece dikkat eden, bilmediği ilaçları asla kullanmayan birisi olarak hayatının son altı yılını önemli bir rahatsızlık yaşamadan Beylerbeyi Sarayı'nda geçirmişti.

Vefatından birkaç gün önce nezle ve soğuk algınlığı şikâyetiyle hususi doktoru Âtıf Hüseyin Bey'e muayene olmuş her zamanki gibi yaptırdığı ilaçlarla biraz iyileşmişti. Ancak sonraki iki gün boyunca rahatsızlığı tam olarak geçmediği gibi, 8 Şubat günü midesinde ağrı ve nefesinde daralma şikâyetleri çoğalmıştı.

9 Şubat 1918 tarihinde akşama doğru rahatsızlığı artınca hususi doktoru gelene kadar daha yakında bulunan Beylerbeyi Hastanesi nöbetçi tabibi Nikolaki Paraskevaydis ile Saltanat Veliahdı Vahideddin Efendi'nin hekimi Alkivyadis Efendi gelerek ilk müdahaleyi yapmışlardı.

Hususi doktoru Âtıf Hüseyin Bey, Beylerbeyi Sarayı'na akşam saat 20.30'da gelebilmişti:

"Hakan-ı sâbık Abdülhamid-i Sani'yi yatağının paravanası dışında ayak ucuna paralel olan şezlongda, limon sarısı bir renkte, alnından soğuk terler döküyor, şiddetli bir nefes darlığı gösteren ağır bir halde, yanında Beylerbeyi Hastanesi'nde gece nöbetçi tabibi ihtiyat Yüzbaşı Nikolaki Efendi ile Veliahd-ı Saltanat Vahideddin Efendi'nin hususi tabibi Alkivyadis Efendi'yi hacamat yaparken buldum. Saray Muhafızı Rasim Bey de bir kenarda duruyordu.

Hakan-ı sâbık beni görünce elini uzattı:

- 'Pek rahatsızım. Nabzıma bakınız' dedi.

- 'Efendim, bakınız ben hiç telaş etmiyorum. Korkmayınız. Ehemmiyetli bir şeyiniz yok, geçer' dedim. Fakat tehlikeli bir vaziyette bulunduğunu takdir etmemek de mümkün değildi. Nabzını saydım, 145'di. Nefes alıp verme sayısı 65'i geçiyordu.

Halkı selamlama

Yaşlı padişah II. Abdülhamid, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen coşkulu günlerde bir merasime giderken saltanat arabasından halkı selamlıyor.

- 'Korkmayınız diyorsunuz, evet korkmuyorum. Fakat ıstırabım var. (Midesini göstererek) buradan çok mustaribim. Bakınız, elinizi koyunuz, orası çop çop çarpıyor, ağrıyor. Saat dörtte pisboğazlık ettim, beş adet maydanozlu köfte, iki kotlet, balık, börek, ve tatlı yedim' dedi. Saat beşte sıkıntı başlamış.

- 'Müsaade buyurunuz bir kere de kalbinizi, göğsünüzü dinleyeyim' dedim.

Muayene ettim. Kalp atışı o kadar hızlıydı ki bir gürültüden başka bir şey fark etmek mümkün değil. Sırtının sol tarafında sağdan daha ziyade bir ihtikan var. Adeta zatürrenin başlangıcı. Doktorlarla yaptığımız konsültasyon sonucunda akciğerde sıvı birikmesine bağlı olarak oluşan ödem ve zatürre teşhisi konuldu.

O sırada Doktor Nikolaki Efendi'nin yazdığı reçete ile hastaneden yapılan ilaç geldi.

- 'Reçeteyi okuyunuz, ilaç nasıl?' dedi. Okudum, 'Pek güzel, içebilirsiniz' dedim.

İlacı tarifesi üzere fincan ile almaya başladı. Bir-iki fincan bizim yanımızda içti. İlaç içmeyen hakan-ı sâbık nasıl oluyor da ilaç içiyordu! Gözüme inanmak istemiyordum. Istırabından olacak, fakat bir an ölüm hatırına gelmiyordu.

Verilen ilaca rağmen genel durumu aynı vahameti gösteriyordu. Saat 22'de idi.

- 'Artık ben biraz rahat gibiyim. Yatağa gireyim. Siz de dışarı çıkınız. Fakat Nikolaki Efendi burada kalsın' dedi.

- 'Merak buyurmayınız, buradadır' dedim.

Dışarı çıkınca Muhafız Rasim Bey'e, 'Hastanın halini pek ağır görüyorum, icap eden makamlara haber veriniz' dedim. O da telefonla Harbiye Nazırına telefonla malumat verdi.

Bir saat sonra Başmâbeyinci telefonla Rasim Bey'i aradı, 'Zât-ı şâhane, biraderlerinin ağır hasta olduğunu haber alarak çok üzüldü. Hangi doktorları isterse gönderelim, buyuruyorlar' dedi. Kendisine soruldu.

- 'Teşekkür ederim, benim doktorlarım var' diye cevap verdi. Fakat biz (Tıp Fakültesi Dekanı Müderris) Âkil Muhtar, Neşet Ömer, (Taksim Hastanesi Baştabibi) Selanikli Doktor Rifat Beyleri istedik.

Her yarım saatte bir içeri girip yatakta olduğu halde muayene ediyor, kâh hardal kâğıdı gezdirerek, kâh midesi üzerine lâpa (keten tohumu) koymak gibi kabul edeceği şeyleri yapıyorduk. Ağrıyı teskin için morfin yapalım dedik, 'Hayır, morfinden ölenleri bilirim, istemem' dedi. Sabaha karşı saat 4'te ilaç bitti, bizi yine çağırdı. 'İlacım bitti, ıstırabım devam ediyor, bu ilaçtan daha yazınız' dedi. İlacı tekrar ettik.

İlaç geldi, bir fincan içti, 'İlaç yaramadı' dedi ve artık içmedi. Sabahleyin banyoya girmemesini tavsiye etmiştik, 'Banyo benim medâr-ı hayatımdır, beni ondan kimse men edemez' diye banyosunu yaptı". (Âtıf Hüseyin, Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri)

Daima beraberinde bulunan Müşfika Kadınefendi, Sultan Abdülhamid'in son sabahını şöyle anlatmaktadır: "O gün sabah banyosunu yaptı. Ben çamaşırlarını giydirdim fakat ▶

baktım ki sırtı durmadan terliyor, 'Aman efendiciğim çok terliyorsunuz' dedim, 'Kadın bu ecel teridir' cevabını verdi. Çamaşırlarını, elbiselerini giydi, kahvesini verdik, hamamdan sonra kahve içmek alışkanlığıydı. Yarım bardak sütlü maden suyu içti. Oturduğu yerde iki rekât sabah namazını kıldı, bundan sonra ağırlaşmaya başladı" (Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Tarihî Odalar*).

Sabah saat 10'da padişah tarafından gönderilen doktorlar geldi. Abdülhamid, "Hayır, ben doktor istemem. İyiyim" demiş ve doktorların kimler olduğunu sormuş. Tekrar, "Hayır, hayır istemem" demiş. Müşfika Kadınefendi, "Aman efendiciğim! Biraderiniz gücenir. Müsaade edin de bir kere gelsinler" deyince, "Doğru! Belki biraderin gücüne gider, gelsinler" demiş. (Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*)

Hususi doktoru Âtıf Hüseyin Bey'le birlikte Âkil Muhtar Bey, Rifat Bey, Nikolaki Efendi ve Alkivyadis Efendi'den oluşan konsültasyon heyeti tarafından saat 11'de yapılan muayenede, hakan-ı sâbıkın şiddetli nefes darlığından mustarip olup, nabzının dakikada 120 ve zayıf olduğu ve sol akciğer kaidesinde ağırlık hissedildiği ve hırıltılı bir şekilde nefes aldığı ve bu hırıltının iki akciğerinin her tarafında işitildiği ve sürekli balgam çıkardığı görülmüştü. Gerekli ilaçlar yazılıp tarif edildikten sonra, Abdülhamid'in onayı alınarak sırtına dokuz adet hacamat yapıldı. Tabip heyeti, son olarak görünüşünün gayet vahim olduğunu beyan ederek, yapılan uygulamayı anlatan bir rapor hazırlamış ve saat 13'te Beylerbeyi Sarayı'ndan ayrılmıştı (BOA, İ.DUİT, 2/4_9).

Dönemin en meşhur tabiplerinden olan bu heyetin yap-

VEFAT RAPORU

Akciğer ödemi ve kalp yetmezliği

Sultan II. Abdülhamid'in ölümünün haber alınması üzerine Beylerbeyi Sarayı'na gönderilen tabiplerden oluşan heyetin, yapılan muayene sonucu hazırlamış oldukları vefat raporu:

"Bin üçyüz otuz dört senesi Şubatının onuncu Pazar günü (10 Şubat 1918) akşamı saat 22'de aldığımız davet üzerine aşağıda imzası olan tabipler, Beylerbeyi sahil sarayına giderek harem dairesinde hakan-ı sâbık Abdülhamid Han-ı Sânî hazretlerinin yatak odalarına girdiğimizde karyola içerisinde hakan-ı sâbık hazretleri olduğu aramızda bazıları tarafından teşhis olunan bir zâtın giyinik olarak sırtüstü yatmakta olduğunu gördük.

Muayene esnasında kalp ve nabzın tamamen durmuş ve ölümün gerçekleşmiş olduğu anlaşıldıktan sonra vücudun her tarafı enine boyuna tetkik ve muayene olundu. Muayene sonucu ölüm hali ile tedavisine memur olan tabipler tarafından sırt ve göğsüne tedavi maksadıyla tatbik olunan on üç kadar hacamat yeri ve vefatından bir saat önce hakan-ı sâbık hazretlerinin kendi taraflarından yapıldığı maiyetleri erkânı canibinden ifade edilen kaburga kemiklerinin en alt bölümündeki gayri muntazam ve yüzeysel küçük dağlama izinden başka hiçbir zorlama, doku zedelenmesi ve yaraya tesadüf olunmadı.

Hakan-ı sâbık hazretlerinin Şubat ayının beşinden beri hasta bulundukları ve ekte sunulan rapordan da anlaşılacağı üzere Sultan Abdülhamid Han-ı Sânî hazretlerinin, akciğerde meydana gelen sıvı birikmesine bağlı olarak oluşan ödem neticesi ortaya çıkan bir kalp yetmezliği sebebiyle irtihal ettikleri anlaşılmış olmakla işbu müşterek raporumuz hazırlanarak takdim olunmuştur.

Beylerbeyi Sahilsarayı, 10/11 Şubat 1918 gecesi.
Dersaadet Alman Hastanesi Sertabibi Doktor Schleib
Gülhane Seririyat Hastanesi Sertabibi ve Müdürü Yarbay Z. Zelling
Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Üçüncü Şube Müdürü Albay Sadık
Sıhhiye Müdür-i Umumi Vekili Doktor Adnan
Tıp Fakültesi Reisi Müderris Âkil Muhtar
Hakan-ı sâbıkın Hususi Tabibi Yarbay Âtıf Hüseyin
Taksim Hastanesi Sertabibi Doktor Rifat
Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumi Muavini Binbaşı Refik İbrahim

BOA, İ.DUİT, 2/4_8
(Günümüz Türkçesine uyarlanmıştır)

tığı konsültasyon sonucunda hastanın durumunun ciddi olduğu görülmesine ve bu durum başta padişah olmak üzere üst makamlara da bildirilmesine rağmen, Abdülhamid'in teşekküllü bir hastaneye nakledilmesi nedense hiç söz konusu olmamıştı.

Hususi doktoru Âtıf Hüseyin sarayda kalmıştı:

"Saat 14.45'te beni çağırdılar. Hakanın yanına gittim. "Istırabım geçmedi, göğsüme kanlı hacamat yapınız. Haydi çabuk diğer doktorlarla geliniz" dedi. Ben dışarı çıktım. O sırada Şehzade Selim Efendi (Abdülhamid'in oğlu) geliyor dediler. Bir taraftan doktorları hastaneden çağırmaya haber gönderdim, diğer taraftan Şehzade Selim Efendi'yi karşıladım" (Âtıf Hüseyin).

"Dilberyal Kalfa içeri girerek Mehmed Selim Efendi'nin geldiğini bildirince babam, 'Biraz beklesinler' diyerek sulu bir kahve istemiş. Şöhreddin Ağa kahveyi getirerek içeri girince babam, annemin (Müşfika Kadınefendi) koluna dayanarak oturmuş, 'Ver kahveyi, içeyim' demiş. Babam bu sırada odada bulunanlarla adeta vedalaşmış. Önce annemin avucunu öperek, 'Allah senden razı olsun' demiş. Sonra Saliha Naciye Hanım'ın (diğer eşi) elini tutarak, 'Hakkını helâl et' diye vedalaşmış. Ayak ucunda duran Gülşen'e (Hazinedar Kalfa) de, 'Kızım, Allah senden de razı olsun' diyerek kahveden bir yudum içmiş. Fakat ikinci yudumu içemeden kahve annemin avucuna dökülmüş ve babam yüksek sesle 'Allah' dedikten sonra başı annemin koluna düşmüş. O zaman annem, 'Efendimiz bayıldı. Doktor yetişsin' diye bağırmış" (Ayşe Osmanoğlu).

"İçeriden beni istedikleri haberi geldi. 'Efendimiz bayıldı' sözleri de kulağıma çalındı. Harem dairesine gittiğim vakit orada bir fevkaladelik, bir heyecan, bir karışıklık başlamıştı. Alelacele yatak odasına ulaştığımda hakan-ı sâbık Abdülhamid-i Sânî öğleden sonra saat tam 3'te vefat etmişti. Gözler açık, gözbebekleri büyümüş, nabız ve nefes durmuş. Etraf zaten akşamdan beri soğuktu. Fakat yüzü, vücudu henüz daha sıcaktı. Suni teneffüs maksadıyla kolları aşağı yukarı kaldırılıp usulü dairesinde indirildi. Göğsün iki tarafına parmaklarımla bastırdım. Çenesini açıp dilini çektim. Hepsi boş. Abdülhamid-i Sânî'nin yalnız bî-ruh cesedi kalmıştı" (Âtıf Hüseyin). ■

II. ABDÜLHAMİD'İN ÖLDÜĞÜ ODA

Mütevazı bir odada son nefesini vermişti

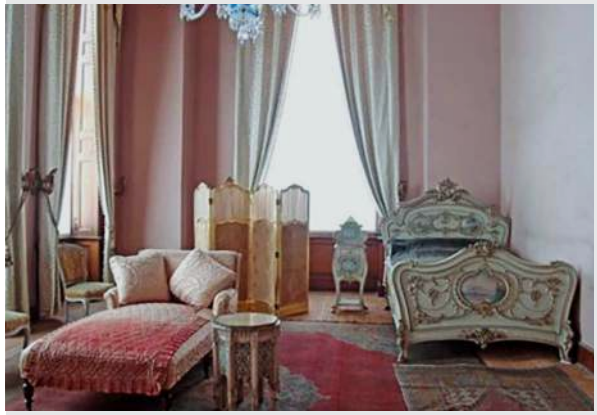

Eski padişahın Beylerbeyi Sarayı'ndaki odası.

II. Abdülhamit ikametine tahsisini memnuniyetsizlikle karşıladığı Beylerbeyi sarayında kendisine münasip bir yatak ve istirahat odası intihabında güçlük çekmişti. Senelerdir Yıldız kasırlarının gösterişsiz, tek katlı bir dairesinde yangına, zelzeleye, suikast ihtimallerine karşı emniyet tedbirleri hesaplanmış bir yatak odasında yatmaya alışmış olan eski hükümdar nihayet Harem dairesinin alt katında sarayın arka cephesindeki nisbeten küçük bir odayı tercih etmişti.

Bu oda sokak kapısından harem sofasına girilince karşıya rastlayan büyük merdivenlerin hemen sol tarafındanki bir koridor üzerinde bulunmaktadır. Aynı koridorun sağında küçük bir istirahat odası, solunda bir apteshane ile servis merdivenine çıkan bir kapı vardır. II. Abdülhamit bu servis merdiveninin altına bir banyo ve duş tertibatı yaptırmıştır.

Sultan Hamid'in iki kanatlı bir kapıdan girilen müstatil şekildeki yatak odasının arka bahçeye bakan bir büyük penceresiyle Boğazı alan üç penceresi mevcuttur. Odanın tavanı pembe nakışlarla ve yıldızlarla süslüdür. Duvarlarda da aynı tezyinat bulunmaktadır.

Oda geceleri iki kollu mavi, beyaz billûrdan bir avize ile aydınlanmaktadır. Pencerelere altın yaldızı kornişlerle bej üzerine toz pembe çiçekli Hereke kumaşından perdeler asılmıştır.

II. Abdülhamid'in odası kendi kullandığı ve vefat ettiği zaman şu şekilde tanzim edilmiş bulunuyordu. Kapıdan girince sağda bir tuvalet masası ve yanında ilâç şişeleri, diğer şişelerle dolu aynalı beyaz lâke bir dolap vardı. Eski Hükümdarın karyolası bu dolabın yanında ve kapının tam karşısında baş tarafı duvarda ayak ucu pencereler hizasında olmak üzere duruyordu.'

(Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Tarihî Odalar*)

SON BÜYÜK HALİFE ABDÜLHAMİD NASIL UĞURLANDI?

İstanbul'un gördüğü en büyük cenazeydi

Tarihçiler Abdurrahman Şeref ve Abdurrahman Ahmed Refik (Altınay), *Sultan Abdülhamid Han-ı Sânî'ye Dair* başlıklı 16 sayfalık risalede A. Şeref, "Hal" olayını, A. Refik de eski padişahın ölümünü ve cenazesini yayımlamıştı. Yazarların tanıklığı, Beylerbeyi Sarayı'ndan alınıp Topkapı Sarayı'ndaki tekfin ve techizden sonra büyük babası Sultan II. Mahmud'un türbesine gömülüşüne kadarki safahatı anlatmıştır.

NECDET SAKAOĞLU

36 Osmanlı padişahından 30 yıl ve daha fazla tahtta kalan yedisi Orhan Bey, Fatih, II. Bâyezid, Kanunî, IV. Mehmed, II. Mahmud, II. Abdülhamid'dir. Bunlardan, ömrü 75-81 yıl arasında gösterilen Orhan Bey ayrık tutulursa en uzun yaşayan (76 yıl) II. Abdülhamid (1842-1918); 70'i gören diğerleri de Orhan, Kanunî, V. Mehmed Reşad'dır.

II. Abdülhamid (saltanatı: 1876-1909), Meclis-i Umumî kararı ile tahttan indirilen tek padişahtır da. 27 Nisan 1909 da hal' edilince aynı günün gecesinde ailesinden dört kadınefendisi, küçük şehzadeleri Abdurrahim ve Abid Efendiler, kızları Şâdiye, Ayşe ve Refiâ Sultanefendiler, kalfa cariyeler, bendegân denen yakın adamları harem ağalarından bir gurup ve bir zaptiye (güvenlik) müfrezesi eşliğinde Selanik'e gönderilmiş, Alatini Köşkü'ne kapatılmıştı. Balkan Harbi öncesinde Yunan kuvvetlerince tutsak edilebileceği olasılığı nedeniyle Almanya Elçiliği'nin Lorelei yatıyla İstanbul'a getirilmesi ise 1 Kasım 1912'dedir.

Eski padişahın, Boğaziçi'nde Anadolu yakasındaki yazlık Beylerbeyi Sarayı'nın kuzey köşesinde, ailesiyle birlikte dairemsi küçük bir bölümde ikamet etmesi ve orada ölmesi, o zaman manidar görülmüş. İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin, yaşlı ve rahatsız Abdülhamid'in, ısıtma tesisatı bulunmayan burada uzun zaman yaşamayacağını düşündükleri veya İstanbul işgal edilirse buradan trenle Anadolu'ya götürülebileceği konuşulmuş. Oysa iki eşi ve birkaç hizmetlisiyle bu saraya kapatılan eski padişah, Kadınefendisi Müşfika'nın ihtimamı, doktorunun tedavisi sayesinde daha altı yıl bu sarayda yaşayarak 10 Şubat 1918'de burada vefat etti.

Abdülhamid'in cenazesinin Beylerbeyi Sarayı'ndan alınıp Topkapı Sarayı'ndaki tekfin ve techizden sonra büyük babası Sultan II. Mahmud'un türbesine gömülüşüne kadarki safahatı dönemin tarihçilerinden Ah-

Cenaze alayı

Abdülhamid'in Topkapı Sarayı'nda orta kapı ile Bab-ı Humayun arasında oluşturulan cenaze alayı. Önde sağda musahip (harem) ağaları seçiliyor. Tabut, üzerine konan fes ile çok arkalarda fark ediliyor. Cenaze, Sultan Mahmut Türbesi'ne götürülecek.

med Refik (Altınay) gözlemleyerek 15 Şubat 1918'de yazmış, bu yazı ve Abdurrahman Şeref Bey'in kaleme aldığı "Sultan Abdülhamid Han-ı Sânî: Suret-i hal'i", başlıklı diğer yazı, izleyen günlerde *Sultan Abdülhamid Han-ı Sânî*'ye Dair başlığıyla 16 sayfalık bir risalede yayımlanmıştır. Bu iki yazıdan, Ahmet Refik'in yazdığı "Sultan Abdülhamid-i Sânî'nin Naaşı Önünde" yanda ve izleyen sayfalarda kısaltılmadan verilmiştir.

Tarihler, padişah cenazelerini, "namazı kılındı ve falan türbeye gömüldü" sığlığında verirler. Bir padişah cenazesini, II. Abdülhamid'inki kadar ayrıntılı anlatan belki ikinci bir örnek, Selânikî Mustafa Efendi'nin kalemindendir: Zigetvar'da ölen Kanunî Süleyman'ın naaşının, Veziriazam Sokollu Mehmed Paşanın, otağ-ı hümayunda tahnit ettirilip İstanbul'a gönderildiği, iç organlarının çadırda gömüldüğü ayrıntılarıyla, *Selânikî Tarihi*'ndedir.

Şu da belirtilmeli ki Ahmed Refik'in bu gözlemi yapabilmesi II. Meşrutiyet'in getirdiği kalem özgürlüğünün bir sonucuydu kuşkusuz. Abdülhamid padişah ve halife olarak ölseydi ne bu tarihçi ne başka biri, o yarı kutsal cenazeyi anatomik bir bakışla gözlemleyip notlar alamazdı.

Abdülhamid'in saltanat tarihi ve yaşamı, tahttan indirildikten sonraki dokuz yılı pek çok yazı ve kitaba konu olmuşsa da büyükbabası II. Mahmud'un türbesine gömülmedeno da önceki padişahlar gibi Hırka-ı Saadet dairesinin Bağdat ve Revan Köşklerine bakan revaklı sofasındaki çeşme önünde yıkanıp kefenlenmişti. O tarihte revaklı sofa camlarla kapalı merdiven başında kapısı vardı.

TARİH VESİKALARI

SULTAN ABDÜLHAMİD-İ SÂNÎYE DAİR

'Allah! Allah! nidalarıyla tabut türbeden içeri girdi'

Saat dokuz. Hırka-i saadet kapısının önünde sırmalı üniformalar, kalpaklar ve şapkalarıyla sefirler ve zabitler bekliyorlardı. Ecnebiler bu muazzam daireyi merak ve hayretle seyrediyorlardı. Ulema, arkalarında geniş kollu, göğsü sırmalı yeşil ve mor libaslar, sarıklarında sırmalar hürmetle istikbal ediliyordu. Kalabalık gittikçe artıyordu. Veliahd-ı saltanat, şehzadeler büyük üniformalarıyla gelmişlerdi. Şubat güneşi altında nişan, sırma, üniforma parıltısından başka bir şey görülmüyordu.

'Hakan-ı sabık irtihal etmiş diye havadis ilk defa gazetelerden öğrenildi.

Boğaz güneşin parlak ziyaları altında gülüyordu. Beylerbeyi Sarayı uzaktan mavilikler içinde görünüyordu. Otuz dört sene müddet Osmanlı tahtını işgal eden Sultan Abdülhamid-i Sânî birkaç saat sonra güzel İstanbul'un toprakları altına gömülecekti. Sultan Abdülhamid'in cenazesi Beylerbeyi Sarayından Topkapı Sarayına getirilecekti. Orada yıkanacak ve saat dokuzda Sultan Mahmud Türbesine gömülecekti. Topkapı Sarayına gittim. Orta Kapı önünde, başında kalpak, elinde tüfek tek bir nöbetçi bekliyor. Bâbüssaade önündeki akağalar, kemâl-i nezaketle gelenleri karşılıyordu. Kubbealtı harap ve metruk, ihtişamlı devirlerin hatıratıyla meşhun, asırların vekayiine acı acı gülüyor gibiydi. Güneşin ziyası servilerden süzülüyor, çimenler üzerine dökülüyordu. Bir iki hademe ellerinde tırmıklar Şubatın feyizli güneşi altında yeşeren çimenler üzerinden sararmış yaprakları topluyorlardı.

Sultan Ahmed-i Sâlis Kütüphanesinin önünden geçtim. Siyah esvaplı bir hademe Lâle Bahçesi tarafından hızla koştu. Cenaze geliyordu. Sarayburnu'na doğru ilerledim. Ufak bir kafile parkın kumlu yokuşunu ağır ağır çıkıyordu. Rıhtıma büyük bir istimbot yanaşmış sarı bacasından dumanlar yükseliyordu. Bu manzara pek hazindi. Marmara, sahiller, tepeler güneş içinde idi. Uzakta Hamidiye Camiinin nârin ve beyaz binası Yıldız'ın ağaçlık caddesi, sarayın çıplak ağaçlar arasından görünen müselsel damları mebhut ve sâkindi. Siyah, bütün siyahlar giyinmiş bir kafilenin başları üzerinde beyaz bir çarşaf, koyu bir şal, yeni bir sedye görülüyordu. Sultan Abdülhamid, tahta bir sedye üzerinde, yatağının içinde bî-ruh yatmıştı. Kalın sarı çizgili yatak çarşafı sedyenin kenarlarına doğru sarkıyordu. Üzerine turuncu ve yeşil nakışlı kıymettar koyu bir şal örtülmüştü. Rüzgâr vurdukça şal kalkıyor, altında zayıf bir vücudun ufak bir başın kabartısı görülüyordu. Cenazenin önünde Beylerbeyi Sarayının muhafızı, yanlarında iki sıra asker, sedyenin etrafında Enderun-ı hümayun ağaları, saray erkânı ağır ağır yürüyorlardı. Sedye el üstünde taşınıyordu. Arkada Şehzade Selim Efendi, damat paşalar, mahzun ve müteessir ilerliyorlardı. Her tarafta müphem bir sükût! Hademeden biri elinde bir fes taşıyordu. Fesin üzerine beyaz bir mendil örtülmüştü. Bu Sultan Abdülhamid-i Sânî'nin fesi idi. Bütün simalar müteessirdi. Uzakta bir bahçıvan, elinde bir çapa, melûl nazarlarını dikmiş bakıyordu.

Etrafta, cesedi taşıyanların kumlar üzerinde ayak seslerinden başka bir şey işitilmiyordu. Deniz sakin ve dalgasızdı. Sarayın önünde Bizans'ın ebedi yadigârı, yüksek sütunlar, güneşin ziyalarıyla parlıyordu.

Cenaze, Lâle Bahçesi önünden geçirildi. Hırka-i Saadet'in yeşil ve yaldızlı kapısı önüne getirildi. Kapı açılmıştı. El üzerinde içeri girdi. Şehzadeler ve damat paşalar Mecidiye Kasrında, cenazeye refakat edenler dışarıda kaldılar. Kapı kapandı. İçeriye Hırka-i Saadet erkânından başkası giremedi.

★ ★ ★

Ne münevver ne ulvî, ne ihtişamlı bir daireydi, burası! Osmanlı Hanedanının Hilafet namına inşa eylediği en bedii, en mutantan,

TARİH VESİKALARI

en parlak bir mabetti. Duvarlar mavi ve yeşil çiniler, altın yaldızlı levhalarla müzeyyendi. Sultan Selim'in halefleri ruhlarını bu mukaddes mahalde tesliye ederler, ordularının zaferleri için burada dua ederler, Hırka-i Saadet önünde gözyaşları dökerlerdi. Duvarların rengârenk çinileri, kıymettar yazıları göz kamaştırıyordu.

Hacet penceresi önündeki hasırlar kısmen kaldırılmıştı. Karşıda geniş yüzlü camlar Haliç'in görünmesine mâni oluyordu. İki yeşil kerevet üzerinde serviden altı kollu ufak bir tabut, hasırların kalktığı taşlık üzerinde ufak bir teneşir görülüyordu. Sultan Abdülhamid üryan ve bî-ruh teneşir üzerine yatırılmıştı. Hacet penceresinin yaldızlı parmaklıkları önünde müteessirâne durdum. Tabutun ilerisinde Enderun erkânı ellerini hürmetle kavuşturmuşlar hizmete muntazır bekliyorlardı. Karşıda Sultan İbrahim'in Sünnet Odası, asırların menâkıbini saklayan kapalı kapısı, mavi çinili duvarlarıyla tarihin bu safhasına karışmak istemiyor gibiydi. Teneşirin etrafında ikisi yeşil ikisi beyaz sarıklı dört hoca, ellerinde sarı lifler, misk sabunları, dindarâne bir ihtiramla naaşı yıkıyorlardı. Sultan Abdülhamid'in beline doğru beyaz ve yeni bir kefen örtülmüştü. Göğsünden yukarısı ve dizlerinden aşağısı açık idi. Vücudunda uzun bir hastalığın zaafı görülmüyordu. Renginde ölüm sarılığı, korkunç bir sarılık yoktu. Fildişinden câmid bir cisim gibiydi. Boyu ufak, saçı ve sakalı ağarmıştı. Burnu çehresine nispeten uzunca idi. Gözleri kapanmış çukura batmıştı. Uzun ve siyah kaşlarının vaz'ında melâl ve teessür vardı. Saçları alnına doğru biraz dökülmüştü. Sakalı bembeyaz, uçlarına doğru sararmıştı. Yüzünde ihtiyarlık alâmeti, fazla buruşukluk yoktu. Boynu incelmiş, omuz kemikleri dışarı fırlamıştı. En zayıf yerleri göğsü idi. Göğüs ve kalça kemikleri görülüyordu. Bacakları beyaz ve ince ayakları ufaktı. Vücudunda hiç kıl yoktu. Yalnız meme uçlarında, kollarının alt kısımlarında parmaklarının üzerinde siyah kıllar görülüyordu. Kolları bî-tâbane iki tarafa düşmüş, ayaklarının parmakları açılmıştı. Vücudunun sağ tarafı bembeyazdı. Sol tarafında ve arkasında kırmızılıklar görülüyordu. Heyet-i umumiyesi sevimli idi. Beyaz bir vücut, yıkandıkça güzelleşen bir naaş, yeni bir teneşir üzerinde yıkayanların ellerine tâbi uzanmış yatıyordu. Naaşın karşısında ellerinde gümüş buhurdanlar ağalar duruyordu. Herkes huzu' içinde idi. Bütün simalarda tevekkül alâmetleri görülüyordu. Hırka-i Saadet Dairesi tarihi bir gün yaşıyordu. O gün, vekayiyle dolu uzun bir saltanat devresinin son sahifesi kapanacaktı. Bütün nazarlar Sultan Abdülhamid'in teneşir üzerinde yatan kapalı gözlerine dikilmişti. Naaşa sıcak sular döküldükçe beyaz bir duman yükseliyor, buhurdanlardan çıkan safra ve amber kokularına karışıyordu. Etrafta hâşi'ane bir sükûn hüküm sürüyordu. Hizmet için girip çıkanların hasırlar üzerinde ayak seslerinden başka bir ses işitilmiyordu. Ayak ucunda direğin yanında damatlardan iki zat, ellerini kavuşturmuşlar, gözleri naaşa matuf müteessirâne ağlıyorlardı.

Dışarıda tabiatın bütün güzellikleri his ediliyordu: Haliç'in suları umulmaz bir Şubat güneşinin revnakları altında parlıyordu. Şimşirlik ağaçları çıplak, baharın feyzine munzardı. Yıkanma el'an bitmemişti. Sultan Abdülhamid'in teneşir üzerinde kapanmış gözleri, ağarmış saçları, çıplak vücudu ile bî-tâbane yatışı kalplerde melal ve intibah hisleri peyda ediyordu. Bazen başı birdenbire kayıyor yanlarına doğru düşen kollarıyla masum,

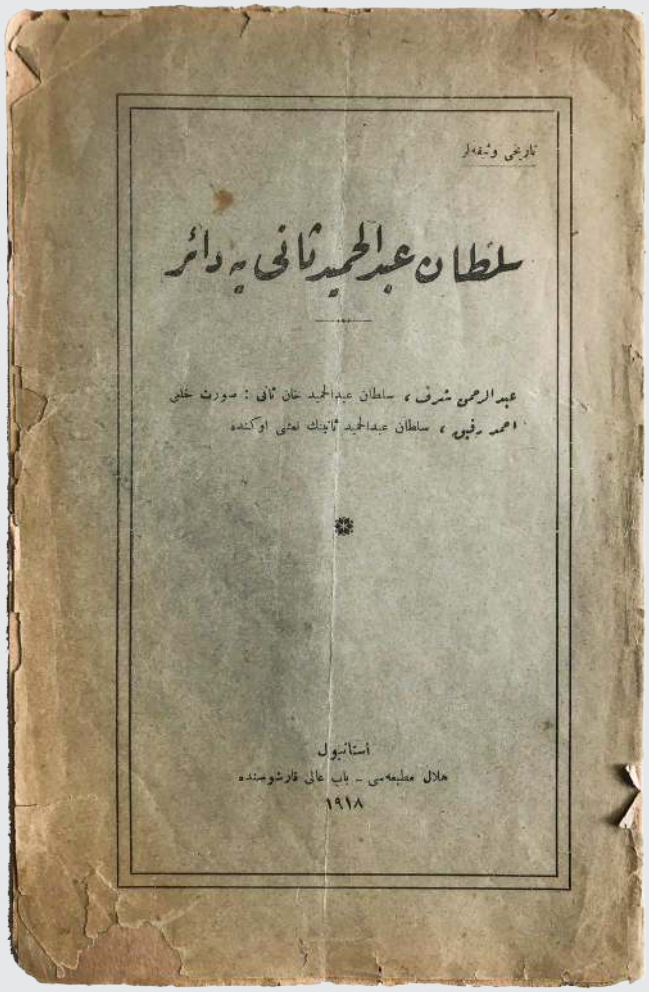
تاریخی وثیقه‌لر

سلطان عبدالحمید ثانی یه دائر

عبدالرحمن شرف ، سلطان عبدالحمید خان ثانی : صورت خلعی
احمد رفیق ، سلطان عبدالحمید ثانینك نعشی اوكنده

استانبول
هلال مطبعه‌سی - باب عالی قارشوسنده
۱۹۱۸

Abdülhamid'in hal'ini ve cenazesini içeren 1918 tarihli risale.

biçare bir insan vaziyeti alıyor, ak ve perişan sakalıyla boynu garibâne bükülüyordu. Sultan Abdülhamid-i Sânî'nin bu pek tabii akıbeti hiç bir istibdadın hiç bir zulmün hiç bir kuvvetin payidar olamayacağına kati bir delildi.

Nihayet naaşın yıkanması bitti. Sarı ipek işlemeli havlularla kurulandı. Tabut yere indirildi, teneşir tabutun yanına getirildi, içine kefenler serildi. Sultan Abdülhamid'in naaşı hürmetle tabuta indirildi.

Sultan Abdülhamid son dakikalarına kadar kendini kaybetmemişti. Hatta vasiyet etmişti: Göğsüne ahidnâme duası konacak, yüzüne Hırka-i Saadet destimali, siyah Kâbe örtüsü örtülecekti. Bu vasiyet harfiyen icra edildi. Sultan Abdülhamid'in tabut içinde, beyaz kefenler arasında, kemikleri sayılan çıplak göğsünde ahidnâme duası, yüzünde siyah bir Kâbe örtüsü, aksakalı, ebediyete doğru kapanmış gözleriyle üryan ve perişan Hırka-i Saadet Dairesinde yatışı cidden elimdi.

Sultan Abdülhamid bütün günahlarını tarihe bırakmış haşiâne bir vaziyette huzur-ı İlâhiye gidiyordu.

Kefen bağlandı, tabut kapandı, sedef kakmalı asırlar görmüş bir saatin ağır taninleri Hırka-i Saadet Dairesinin ulviyeti içinde aksetti. Tabutun teçhizine başlanmıştı. Üzerine evvela bir

yatak çarşafı, daha üstüne sırma işlemeli al bir örtü konuldu. Ayakucuna laciverde yakın çiçekli bir kumaş sarıldı. En üstüne Kâbe örtüleri, kıymettar taşlarla müzeyyen kemerler konuldu. Başına ve kollarına şallar sarıldı. Baş tarafa sarılan yeşil atlas üzerine kırmızı bir fes konuldu. Naaş yıkanırken çıplak bir tabut, tahta bir teneşir, Hırka-i Saadet Dairesinin gözler kamaştıran renkleri ve yaldızlarıyla tezat teşkil ediyordu. Şimdi Sultan Abdülhamid'in ipekler, şallar, sırmalar, kıymettar taşlarla müzeyyen tabutu, dairenin ihtişam ve ulviyetine de tevafuk etmişti.

Herkes çekildi. Yalnız müzeyyen sütunlar, mülevven duvarlar, parlak levhalar arasında, başı harem dairesine müteveccih bir tabut, solda Daire-i Aliyyenin penceresinden altınlar ve sırmalarla müzeyyen yeşil perdeler, ağır sırma püsküller, altın şebekeler, kıymettar ve tarihî levhalar, Kelâm-ı kadimler görülüyordu. Arzhâne önünden bir ayak sesi işitildi. Damat paşalardan muhterem bir zat müteessirâne adımlarla ilerledi. Hırka-i Saadet duvarının köşesinde melûl ve mahzun durdu, ellerini açtı, gözleri tabuta müteveccih kısa bir dua etti. Samimi bir hıçkırık müzeyyen kubbelerde akisler bıraktı.

★ ★ ★

Saat dokuz. Hırka-i saadet kapısının önünde sırmalı üniformalar, kalpaklar ve şapkalarıyla sefirler ve zabitler bekliyorlardı. Ecnebiler bu muazzam daireyi merak ve hayretle seyrediyorlardı. Ulema, arkalarında geniş kollu, göğsü sırmalı yeşil ve mor libaslar, sarıklarında sırmalar hürmetle istikbal ediliyordu. Kalabalık gittikçe artıyordu. Veliahd-ı saltanat, şehzadeler büyük üniformalarıyla gelmişlerdi. Şubat güneşi altında nişan, sırma, üniforma parıltısından başka bir şey görülmüyordu. Hırka-i Saadet Dairesinin kapısı birdenbire açıldı. Bütün nazarlar kapıya çevrildi. Kalabalık o tarafa doğru birikti. Kapının iki tarafı doldu. Herkes, kalpler müteheyyiç cenazeyi görmek istiyordu. Nihayet elmaslı kemerler, sırmalı Kâbe örtüleri, al atlaslarla müzeyyen tabut, kırmızı fesi ile parmaklar üzerinde mehib ve muhteşem dışarı çıktı. Erkân-ı devlet, zabitler Sultan Abdülhamid'in cenazesi huzurunda idiler: Bütün nazarlar tabuta dikilmişti. Tabut Hırka-i saadet kapısı önüne yüksek bir mevkie konuldu. Hamidiye Camiinin kürsü şeyhi, sırmalı yeşil esvabı, göğsünde nişanı ile taşın üzerine çıktı. Etrafına bakınarak sordu:
-Merhumu nasıl bilirsiniz?

Velveleli, hazin, müteessir birçok ses, serviler arasında aks etti: - İyi biliriz.

Kısa bir Fatiha bu merasime de nihayet verdi. Tabut kaldırıldı. Sultan Ahmed-i Sâlis Kütüphanesinin, Arz Odasının sağından ağır ağır geçti, Babüssaade önüne geldi. Cenaze namazı alelusul burada kılındı. Alay burada tertip edilecekti. Şehzadegân, 'ayan, meb'usan, erkân-ı devlet, süfera, ümera, saray ağavatı hep buraya toplanmışlardı. Arada sırada teşrifat memurlarının sırmalı esvaplarıyla, ellerinde beyaz bir kâğıt: -'Ayan, meb'usan, ricâl-i ilmiye , ümera!... diye çağırdıkları işitiliyordu. Nihayet alay tertip edildi. Servilerin önüne hademe-i şahane câbitan ve efradı dizilmişlerdi. Piyade efradı silahlarını omuzlarına asmışlar kemal-i sükûnetle yürüyorlardı. Tabutun önünde dedeler, Şazeli Dergâhı dervişleri gidiyordu. Tabutu taşıyanlar Enderun-ı hümayun ağaları ve saray erkânıydı.

Tabut Bâbüssaade'den Ortakapı'ya kadar serviler arasından yavaş yavaş ilerledi. Ortakapı'dan vakar ve ihtişam ile çıkarken hazin bir tehlil, ruha huşu' ve tevekkül veren tatlı bir seda, Ortakapı'nın taş duvarlarına, bir zamanlar vüzeraya mahbes teşkil eden Kapıarası'na aksetti. Bu seda Sultan Selim-i Sâlis'in, hassas, necip ruhunun tercümanı idi. Enderun'dan akseden her nağme, Enderun'dan yükselen her terane, hassas padişahın pâk ve mübarek ruhunu yâd ettirmemek kabil miydi? Enderun-ı Hümayun ağaları salât okuyorlardı. Kubbealtı'nın harap duvarlarına akseden bu sesler, Osmanlı ruhunun hazin feryatlarıydı. Herkes tabutun arkasından hürmetle yürüyordu. Bu tarihî kapı ne padişah cenazelerinin çıktığını görmüş, etrafında ne acı gözyaşlarının döküldüğüne şahit olmuştu. Önde dedegânın fasıladar hazin nevaları işitiliyor, Şazelî Dergâhı şeyhlerinin hüzünlü bir Arap lahnı ile okudukları Kelime-i Tevhid, tekbirler ve naatlar arasında aheste bir nakarat gibi yükseliyordu. Ortakapı ile Bâbıhümayun arası Alman zâbitlerinin otomobilleri, mükellef konak arabalarıyla dolmuştu. İki zarif hanım, arabada ayağa kalkmışlar, yüzlerinde ince peçeler, alayı seyrediyorlardı. Bir az ötede Bizans'ın İrini kilisesi, son devrin Askeri Müzesi önünde Mehterhane takımı, cesim kavukları, kırmızı şalvarları, sırma cepkenleri, sarılı ve kırmızılı bayraklarıyla durmuşlardı. Canlı bir tarih, hürmet ve tevkır ile tabutu selamlıyordu.

Cenaze Bâbıhümayun'dan çıktı. Sokaklar insandan görünmüyordu. Ayasofya önünden Sultan Mahmud Türbesine kadar caddeye iki sıra asker dizilmişti. Ağaçlar, evler pencereler, damlar kadınla çoluk çocukla dolmuştu. Tramvaylar durmuştu. Tabut acıklı ve müessir dualarla tekbirler ve tehlillerle ilerliyordu. Cenazeyi görenler müteessir oluyorlardı. Evlerin pencereleri kadınlarla dolu idi. Bir hanım hıçkırıklarını zapt edemiyor, mendili gözlerinde başını duvara dayanmış ağlıyordu. Cenazeyi lâkaydâne seyredenler de vardı. Fakat hassas kalpler bu hazin merasime, bu müellim feryatlara, bu dinî ihtişama karşı gözlerinin yaşardığını hissediyordu. Otuz dört sene Hilafet makamını işgal eden padişahın son merasimi hürmetle ifa ediliyordu.

★ ★ ★

Son şahikayı andıran Allah! Allah! Nidalarıyla tabut türbe kapısından içeri girdi. Sultan Abdülhamid hürmet ve tekrim ile kabre indirildi. Osmanlı tarihinin otuz dört senelik safhası hazin bir surette hitama erdi.'

Ahmed Refik
(Büyük Ada 15 Şubat 1918)
İstanbul, Hilal Matbaası, 1918, sf. 9-16

ağavat: ağalar, ahidnâme: ant belgesi, alel-usul: gelişigüzel, Arap lahnı: Arapça ezgi, ayân: senatör, bedii: benzersiz, bî-ruh: ölü, bî-tabâne: bitkin, câmid: donuk, daire-i aliye: yüce kurum, dedegân: dedeler, destimal: mendil, erkân-ı devlet: kamu yöneticileri, esvap: giysiler, fasıladar: aralıklı, hademe-i şahâne: saray görevlileri, hakan-ı sâbık: önceki padişah, hâşiane: alçakgönüllülük, heyet-i umumiye: hepsi, herkes, huzû: alçakgönüllülük, huşû ve tevekkül: kendinden geçme ve bağlanma, huzur-ı İlâhî: Tanrı katı, ihtiram: saygı, irtihal: ölüm, Kapı-arası: Saray hapishanesi, Kelâm-ı Kadîm: Kuran, kemâl-i nezaket: incelik, kemâl-i sükûnet: olgun suskunluk, kürsü şeyhleri: vaizler, lâkaydâne: ilgisiz, libas: giysi, mahbes: tutukevi, matuf: bağlama, mebhut: şaşkın, meb'usan: milletvekilleri, mehib: heybetli, melâl: üzüntü, melûl: üzgün, menakıb: tarih öyküsü, meşhûn: dopdolu, munzar: bekleyiş, mutantan: gösterişli,müellim: üzüntü verici, mülevven: boyalı, müselsel: art arda, müteessirâne: üzgünlük, müteheyyic: heyecanlı, müteveccih: yönelmiş, müzeyyen: süslü, naaş: ölü, naat: Hz. Peygambere övgü, necib: soylu, neva: nağme, revnak: parlak, pâyidar: kalıcı, ricâl-i ilmiye: din bilginleri, Selim-i Sâlis: III. Selim, Sultan Ahmed-i sâlis: III.Ahmed, süfera: elçiler şehzadegân: şehzadeler, tanin: çınlayış, , teçhiz tekfin: yıkayıp kefenleme, tehlil: Lâilahe illallah, terâne: ezgi, telsiye: avutma ulviyet: yücelik, tevafuk: uygunluk, terkîm, tevkir: ululama, ümera: komutanlar, vaz'ı : duruş, biçim, vekar ve ihtişam: ağırbaşlılık ve görkem, vekayi: olaylar, veliahd-ı saltanat: taht adayı, vüzera: vezirler, zâbitan: subaylar,

Kafkas harekâtı: Ardahan ve Kars'ın Türkiye'ye katılması

Rusya, 1917'nin Şubat ve Ekim aylarındaki devrimlerden sonra Doğu cephesindeki harekatı durdurdu. Kafkasya cephesinde savaşın başlangıcından değil, 1878'den beri kaybedilen toprakları geri almak isteyen Osmanlı ordusunun ileri harekatı ise 12 Şubat 1918'de başlayacaktı. Bölge, 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'yla Batum hariç Türkiye'nin olacaktı.

AHMET KUYAŞ

Rusya'da 1917 Şubat Devrimi'yle birlikte Doğu Anadolu'daki Osmanlı-Rus cephesine tam bir sessizlik hakim olmuştu. İki taraf da savaşa hazır bekliyor, ama tek bir kurşun bile sıkmıyorlardı. Yaz aylarında Rus ordusunun emir-komuta zincirinin iyiden iyiye kırılmış olduğu ortaya çıktı. Hatta birçok Rus askerinin silahsız olarak Türk siperlerine doğru gelip, ekmek ve tuz vererek barışı kendi başlarına sağlamaya çalıştıkları görüldü.

Ancak Bolşevik Devrimi'nden sonra işler karmaşıklaştı. Rus ordusunun çok büyük bir bölümünde Bolşevik sempatizanları hakimdi, zira Bolşevik hükümetinin ilk yaptığı işlerden biri, savaşı sonlandıracağını açıklamak olmuştu ancak bölge, Bolşevik hükümetini tanımayan; Azerî, Ermeni ve Gürcülerden oluşan Kafkasötesi Komiserliği'nin denetimindeydi. Nitekim bu komiserlik, İttifak Devletleri'yle Rusya arasında hemen 15 Aralık 1918'de Brest-Litovsk'da imzalanan bırakışmayı da tanımamış, Osmanlı tarafındaki 3. Ordu Komutanı Vehip (Kaçı) Paşa ile 18 Aralık'ta ayrı bir bırakışma imzalamıştı. Bu yüzden, Brest-Litovsk'da ertesi hafta başlayan barış görüşmeleri, Doğu Anadolu-Kafkasya bölgesi hakkında herhangi bir etki yapmayacak gibi gözüküyordu.

O günlerde Türk tarafında ise ciddi ve gergin bir hava esiyordu. Zira barış bile imzalansa, eve dönülmeyecekti. Osmanlı Devleti için henüz savaş bitmemişti. Ama asıl önemlisi, bir ileri harekât söz konusuydu, çünkü Osmanlılar 1914'ten beri yitirilen toprakları hemen geri almak istiyordu. Bu isteğin Bolşeviklerle bir sorun yaratması sözkonusu olamazdı gerçi. Bolşeviklerin öne sürdükleri barış koşullarının belki de en önemlisi, 1914 sınırlarına geri dönülmesi, yani kimsenin kimseden toprak almaması idi. Ne var ki Osmanlı Devleti, bununla yetinmek niyetinde değildi. Rusya'nın 1878'de almış olduğu toprakları da istiyordu. Osmanlı resmî yazışmalarında "Elviye-i Selâse", yani "Üç Sancak" denilen Ardahan, Batum ve Kars Sancakları'nın da kurtarılması gerekiyordu. Bu istekler ise, Ruslarla olmasa da Gürcüler ve Ermenilerle savaş demekti.

Brest-Litovsk'da işler uzadıkça uzadı. Gerçi Bolşevikler savaşı bitirmeyi gerçekten istiyorlardı. Hatta ordularını da kısmen terhis ettiler. Ama Almanya'nın dayattığı barış koşullarını da reddediyorlardı. "Ne savaş,

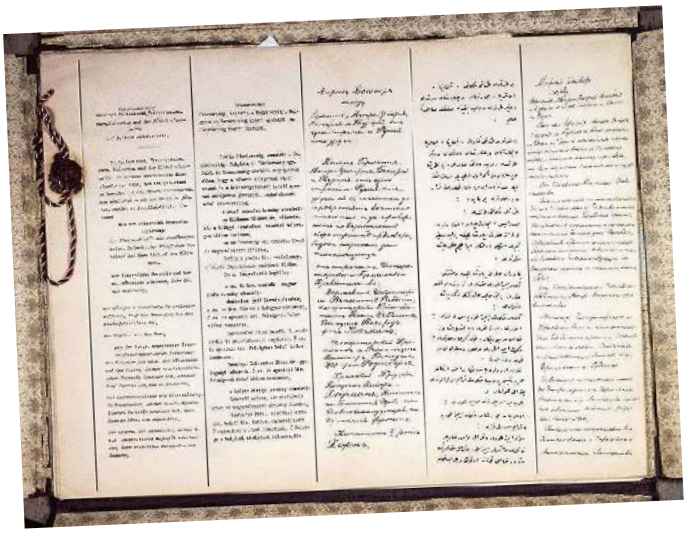

Brest Litovsk Antlaşması'ndan (3 Mart 1918) bir sayfa.

ne barış" deyimiyle özetlenen bu durum, Doğu Anadolu'daki Rus ordusunun tümüyle dağılması sonucunu doğurdu. Sabırları tükenen Rus askerleri cepheyi terkedip, ellerini kollarını sallayarak evlerinin yolunu tutmuştu. Kalan az sayıda subay ise, çarçabuk oluşturulan Gürcü ve Ermeni ordularında göreve başladılar.

Bu arada, Bolşevik hükümetini barış imzalamaya zorlama politikası güden Almanya, Ukrayna içlerine, Kırım'a ve Petrograd'a doğru ilerleme kararı aldı. Bu politikaya başından beri katılan Osmanlı Devleti de barışın imzalanmasını beklemeden üç sancağı ele geçirmeye karar vermişti. Fakat Alman politikasındaki çelişkiler bu harekâtı biraz geciktirdi. Zira Osmanlı isteklerini destekleyen bazı Alman yetkililer olmasına karşın Almanya, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya girmesine karşı çıkıyordu. Bunun da iki nedeni vardı: bir yanda Almanya, Kafkasya'nın yeraltı zenginliklerini kendisi için istiyor, diğer yanda ise Ermeniler ve Gürcüler, olası bir Osmanlı harekâtını engellemesi için Almanya'dan yardım talep ediyorlardı. Sonuçta Osmanlılar, bu sorunu bir oldubittiyle aşmaya karar verdiler ve 23 Ocak 1918'de alınan emir doğrultusunda Doğu Anadolu'daki ordulara ileri harekât için yeni bir düzen verildi.

İleri yürüyüş

Kafkas harekatı başlangıcında ileri yürüyüşe geçmiş olan Osmanlı askerleri. Batum Konferansı'nda Osmanlı tarafını temsil eden Adliye Nazır Vekili Halil Menteşe Bey.

Kafkasya ve İran üzerine yürüyecek olan 3. Ordu-yı Hümâyûn, harekâtın başlangıcında Tirebolu-Kemah çizgisinde konuşlanmıştı. Kuzeyde bulunan II. Kafkas Kolordusu, Yakup Şevki (Subaşı) Paşa komutasında Bayburt-Erzurum üzerinden Gürcistan'a doğru yürüyecek, güneydeki I. Kafkas Kolordusu ise, Albay Kâzım Karabekir komutasında Erzincan ve Erzurum üzerinden Kars'a ve Ermenistan'a doğru ilerleyecekti. 3. Ordu'ya bu harekât için 2. Ordu'dan ayrılarak eklenen en güneydeki IV. Kolordu'nun da Ali İhsan (Sabis) Paşa komutasında Malazgirt üzerinden Ermenistan-İran sınırına doğru ilerlemesi planlanmıştı.

Bazı eşkıyalık olaylarını ve Müslüman ahaliye yapılan saldırıları bahane eden Osmanlı ordusu, 12 Şubat 1918'de bırakışmayı bozarak ileri harekâta başladı. Ertesi gün Erzincan, 25 Şubat'ta Bayburt alındı. Erzurum'un alınması ise, Ermeni ordusunun inatçı savunması nedeniyle, 12 Mart'ı bulacaktı. Erzurum'dan sonra harekât üç koldan, üçü de 1914 sınırlarının dışında kalan Artvin, Oltu ve Sarıkamış yönlerinde sürdü. Osmanlı ordusu, Mart ayı sona ermeden 1914 sınırına varmıştı.

Askerî harekât sürerken oldukça yoğun bir diplomatik hareketlilik de yaşandı. Kafka-

sötesi Komiserliği, Osmanlı ordusu Erzurum'a doğru ilerlerken, Trabzon'da yapılacak barış görüşmelerine davet edilmişti. O sıralarda Azerbeycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşan Kafkasötesi Konfederasyonu kurulmuş, "Seim" olarak tanınan parlamentosu da 23 Şubat'ta açılmıştı. Söz konusu parlamentonun Trabzon'a gelen temsilcileri 1914 sınırlarını tanımaya yatkınlardı. Ancak görüşmeler başlamadan önce Brest-Litovsk'da imzalanan barış antlaşmasının (3 Mart) haberi alındı. Bu antlaşma Ardahan, Batum ve Kars Sancakları'nı Osmanlı Devleti'ne bırakıyordu. Osmanlı heyetinin başkanı Albay Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Kafkasötesi Konfederasyonu temsilcilerinden Brest-Litovsk'da varılan antlaşmaya uymalarını istedi. Azerîlerin buna bir itirazı yoktu. Ancak Ermeniler ve Gürcüler direndiler. Trabzon'daki görüşmeler böylece bir ay kadar sürüncemede kaldıktan sonra herhangi bir sonuç alınamadan bitti. Kafkasötesi delegeleri 14 Nisan'da Trabzon'dan ayrıldı. Aynı gün, Tiflis'teki hükümetleri Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ediyordu.

Bu savaş ilânı fiilî bir durumun hukukîleşmesinden başka bir şey değildi, zira neredeyse iki haftadır savaşılıyordu. Mart sonlarında 1914 sınırı üzerinde duran Osmanlı ordusu, Trabzon görüşmelerinden bir sonuç çıkmayacağının anlaşılması üzerine 3 Nisan'da sınırı geçmişti. II. Kafkas Kolordusu'na bağlı tümenler, görece zayıf olan Gürcü direnişini kırıp, bir yanda Ardahan'a, diğer yanda da Batum'a doğru hızla ilerlediler.

14 Nisan'da Batum alındı. Güney bölgesinde I. Kafkas Kolordusu'nun ilerleyişi ise hem yapılan bazı hatalar hem de Ermenilerin çetin savunmaları yüzünden, daha yavaş oldu. Her ne kadar Sarıkamış 5 Nisan'da alındıysa da, buradan birçok Ermeni askerinin Kars'ı savunmak üzere geri çekilmesine engel olunamamıştı. Bu durum ise Kars'a yapılacak saldırı için daha dikkatli hazırlanma ve daha büyük çapta bir kuvvet toplama gereksinimi doğurdu. Nihayet 19 Nisan'da başlayan taarruz 26 Nisan'da Kars'ın alınmasıyla sona erdi. Böylece Osmanlı ordusu, Nisan 1918 sonlarında Elviye-i Selâse'nin tamamını işgal etmiş oluyordu.

Karşılıklı yapılan nabız yoklamaları sonucunda, yeniden barış görüşmelerine oturuldu. Barış konferansı bu kez Osmanlı işgalindeki Batum'da 11 Mayıs'ta başladı ve beklendiği gibi gene uzun sürdü. Bunun bir nedeni, Adliye Nazır Vekili Halil (Menteşe) Bey başkanlığındaki Türk heyetinin, son çatışmalara neden olmaları dolayısıyla Gürcistan'dan daha fazla toprak istemesiydi. Osmanlı Devleti, hem bir tür savaş tazminatı olarak hem de yöre halkından bazı Müslümanların isteği doğrultusunda, 1829'daki Edirne Antlaşması'yla Rusya'ya terkedilmiş olan Ahıska ve Ahılkelek nahiyelerini de istiyordu. İkinci bir neden ise, Kars'ı kaybetmeyi içine sindiremeyen ve o sıralarda Almanya ile iyi ilişkiler geliştirmekte olan Ermenistan'ın,

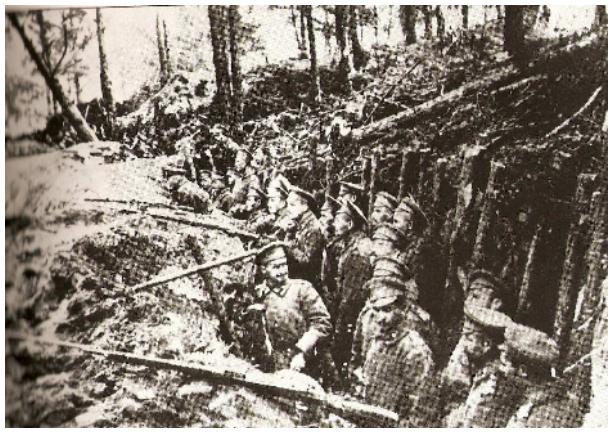

Devrimden önce Rus askerleri

Doğu cephesinde Rus askerleri. Duruşlarından ve kılık kıyafetlerinden fotoğrafın devrimden öncesine ait olduğu

TÜRK-ERMENİ SAVAŞI (3-5 NİSAN 1918):

Şevket Süreyya Aydemir'in kaleminden, Sarıkamış

Bir infilâk arasında ve buz tutmuş bir zemin üstünde atımın devrildiğini hatırlıyorum. Birkaç defa gözlerimi açtığımı, sonra gene kendimi kaybettiğimi de biliyorum. Son defa kendime geldiğim zaman gördüm ki, karların üzerinde yalnız yatıyordum. Bölük, sıhhiye kollarının beni kaldırmasına vakit kalmadan geri çekilmişti. Şimdi iki tarafın piyade ve makinalı tüfek kurşunları üzerimden aşıyordu. Ayağımı kımıldatamıyordum… Yaralanan ve şahlanan at, buz üzerinde kayıp devrilirken sol ayağım atın altında kalmış, kırılmıştı.

O sırada sadece şunu düşünebiliyordum: Birliğim tekrar ilerleyemez ve hatta biraz daha geri çekilirse, tabii düşman ilerleyecek ve ben düşman eline düşecektim. Esirlik bekleyemezdim. Çünkü bu yaptığımız savaşta esirlik diye bir kaide yoktu. Esirin kaderi her iki tarafta da feci bir ölümdü.

… Tabancamı yokladım. İçinde iki kurşun kalmıştı… Şimdi onu göğsümün üstünde sıkarken, artık esir edilemeyeceğimi biliyordum. İnsanın, icabında kendisini öldürebilmek imkânının ve hürriyetinin nasıl paha biçilmez bir saadet duygusu verebileceğini o gün orada, iki ateş ortasında ben de duydum.

***Suyu Arayan Adam* (1959)**

Brest-Litovsk Antlaşması'na uymak istememesiydi. Bu ikinci neden, askerî müdahalenin yeniden başlamasına neden oldu.

Osmanlı ordusu, 15 Mayıs'ta 1877 sınırını geçerek kuzeyde Gümrü ve Karakilis, güneyde ise Erivan yönünde taarruza başladı. Ermeni kuvvetleri bu sefer daha güçlü bir direniş gösterdiler. Kuzeyde Karakilis'te, güneyde ise Erivan'a giden demiryolu üzerindeki Serdarabat'ta başarılı da oldular. Ancak, sayıca üstün Osmanlı ordusunun inatla taarruza devam etmesi, Erivan'ın da Osmanlıların eline geçme olasılığı ve Ermenistan'da açlık başgöstermesi sonucunda, bırakışma istemek zorunda kaldılar. Osmanlıların Karakilis üzerinden Tiflis'i de tehdit eder duruma gelmiş olmaları, bırakışmanın Gürcüler tarafından da istenmesinde rol oynadı. Aynı günlerde Kafkasötesi Konfederasyonu da dağılmış, bağımsız bir Azerbeycan, Ermenistan ve Gürcistan kurulmuştu. Sonuç olarak bu ülkelerle Batum'da 4 Haziran tarihinde birer barış antlaşması yapıldı. Elviye-i Selâse için yapılan savaş sona ermiş, durum Güney-Doğu Kafkasya'da görece normale dönmüştü.

Osmanlı Devleti'nin Elviye-i Selâse'yi ilhakı için artık yapılması gereken tek şey, Brest-Litovsk Antlaşması'nda öngörülen plebisitti. Bütün Haziran ayı boyunca ve Temmuz'un başlarında bölge nüfusunun saptanması ve seçmen listelerinin hazırlanması için çalışıldı. Bütün bu çabalar, bölgede henüz idarî yapı oluşmadığı için, silâhlı kuvvetler tarafından yürütüldü. Zaten Elviye-i Selâse işgalin başlangıcından beri sıkıyönetim altındaydı. Ancak bu tespit çabası boyunca, sonra da plebist sırasında Brest-Litovsk Antlaşması'nın öngördüğü komşu ülke gözlemcilerinin bulunmasına izin verilmedi. Bu durum, hemen o günlerde ve sonrasında Ermenistan ve Gürcistan'ın itirazlarına ve plebisiti kabul etmediklerine ilişkin beyannameler yayınlamalarına neden oldu. Moskova'daki Bolşevik hükümeti de ne Batum Antlaşması'nı ne de plebisit sonucunu kabul edeceğini açıkladı.

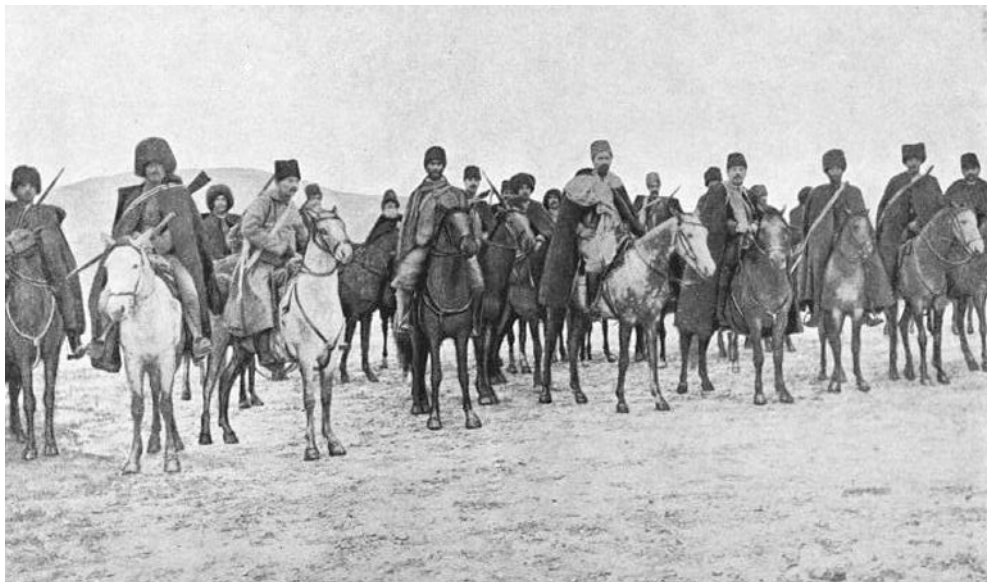

Ermeni gönüllüler

Rus ordusuna destek veren Ermeni gönüllüleri savaşın başından itibaren Osmanlı ordusunun gerilerini tehdit etmişti.

14 Temmuz 1918'de yapılan ve 19 yaşından büyük erkeklerin oy kullandığı plebisitte ise toplam 87.048 oyun 85.129'u Elviye-i Selâse'nin Osmanlı İmparatorluğu'na katılması yönünde çıktı. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu, Elviye-i Selâse'den bir "Batum Vilâyeti" oluşturdu, ama yeni vilâyetin başına vali yerine bir mutasarrıf atandı. Osmanlı Devleti'nin bu son Batum Mutasarrıfı, Darülfünûn reformu sonrasında İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne getirilecek olan Cemil (Bilsel) Bey'dir.

Bilindiği gibi Elviye-i Selâse'nin Osmanlılığı çok sürmedi. Mondros Bırakışması sonrasında Osmanlı ordusunun bölgeyi boşaltıp 1878-1914 sınırına çekilmesi istendi. Buna itiraz eden ve bölgedeki ilk direniş örgütlenmesine destek veren 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, daha sonra İngilizlerce tutuklanıp Malta'ya götürülecekti. Yönetim de böylece Ermenistan'a ve Gürcistan'a devredilmiş oldu. Millî Mücadele'nin başlangıcında TBMM Hükümeti ile Bolşevik Rusya arasında oldukça yoğun pazarlıklara konu olan bölgeyi, Bolşevikler bırakmak istemiyorlardı. Moskova'nın hep tekrarladığı iddia, Brest-Litovsk'da imzalanan barışın tehdit altında, zorla yapıldığına ilişkindi. TBMM Hükümeti de, Kafkasötesi'nin er veya geç Bolşeviklerin eline geçeceğini öngördüğünden, ayrıca buna ihtiyacı da olduğundan, uzun bir süre Elviye-i Selâse'ye karşı herhangi bir harekâta girişmekten kaçındı. Üstelik Ankara, Bolşevik Rusya'nın da birçok nedenden ötürü Türkiye'ye ihtiyacı olduğunu anlamıştı ve sorunun diplomasi yoluyla çözüleceğine inanıyordu. Nitekim öyle oldu.

Sonunda Moskova, Batum kendisinde kalmak şartıyla Ankara'ya olumlu yanıt verince, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Batum hariç bütün Elviye-i Selâse'yi Türkiye'ye katan harekâta girişti. Bu topraklar, 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'yla kesin olarak Türkiye'nin olacaktı.

2600 YILLIK TARİH VE TARTIŞMA

Kutsal kitaptan bugüne Kudüs ve Süleyman Mabedi

İsrail Devleti'ne başkent yapılmak istenmesiyle gündeme gelen Kudüs'ün Yahudiler için gerçek anlamı, buradaki Süleyman Mabedi'dir. Yahudi halkının sembolü, egemenliğinin işareti olan mabedin yapım hikayesi, günümüzdeki aktüel-siyasi gelişmeleri anlamak bakımından da önemli.

✎ ŞEVKET DÖNMEZ

Dinsel açıdan Yahudiliğin kıblesi olan, ancak 2600 yıldır bir taşı bile ortada olmayan Süleyman Mabedi'ni ihya etmek, yüzyıllardır Yahudilerin en büyük rüyasıdır. İsrail Devleti'ne başkent yapılmak istenmesi ile gündeme gelen Kudüs'ün Yahudiler için gerçek önemi, mabedin Yahudi halkının sembolü ve egemenliğinin işareti olmasıdır.

Roma döneminde inşa edilmiş Herod Mabedi'nin, yani ikinci tapınağın ayakta kalan tek hatırasının Ağlama Duvarı'na dönüştürülmüş olması, Yahudilerin aslında Süleyman Mabedi'ne duydukları derin özlemin bir ifadesidir. Tevrat'taki anlatımlar ile bazı antik kaynaklar dışında hakkında hiçbir arkeolojik bulgu ve delil bulunmayan Süleyman Mabedi'nin nasıl bir yapı olduğu ve neye benzediği soruları, ancak Kudüs'ün yakın coğrafyasındaki eski yerleşmelerin tapınakları değerlendirilerek yanıtlanabilir. Türkiye topraklarındaki Tell Tayinat yerleşmesinin tapınak ve sarayı, pekçok özelliği ile Süleyman Mabedi ve sarayı için anahtar bir merkez durumundadır.

Kudüs'ü (Yeruşalem) Kral (Peygamber) Davut döneminde (MÖ 1010-970) Kenani bir halk olan Yebusîlerden alan İbraniler (İsrailoğulları), çok büyük olasılıkla tapınak yapmayı bilmiyorlardı (Bir görüşe göre Samaria'da olduğu düşünülen ancak kesin yeri bilinmeyen Shilon'da İsrail gelene-

Kutsal şehir

Binlerce yıldır kutsal özelliğini koruyan ve bir zamanlar Süleyman Mabedi ile sarayının bulunduğu düşünülen Tapınak Tepesi'nde yer alan Kubbet üs-Sahra ile El Aksa Camii'nin Zeytin Dağı'ndan muhteşem manzarası (Fotoğraf: Şevket Dönmez).

ğinde bir tapınak vardı. Ancak bu görüş henüz arkeolojik olarak kanıtlanmamıştır). İsrailoğulları Musa döneminden taşınan gelenekle tapınımlarını seyyar ibadet çadırında yapıyorlardı. Kutsal Ahit Sandığı da bu çadırda bulunuyordu. Yani gezgin tapınak geleneğine sahiptiler.

Anıtsal tapınak fikri, Davud'un Kudüs'ü almasıyla kendini göstermiştir. İbrani tanrısı Yahve'nin Davud'a izin vermemesi üzerine, tapınağı oğlu Kral Süleyman yedi yıllık bir süreçte (MÖ 967-961) inşa ettirmiştir. İslâm inancına göre peygamber olan Süleyman, mabedi Moriya Dağı'nda, Yebusîlere ait bir harman yeri üzerinde inşa etmeye karar vermiştir. Harman yerleri antik çağlarda bereketle ilgili kutsal alanlardı. Sözkonusu harman yerinde ya da çok yakınında bir Yebusî mabedi bulunma olasılığı çok güçlüdür. Bu da Süleyman'ın mabedi aslında bir pagan tapınağı üzerine inşa ettirmiş olabileceğine işaret etmektedir. Başka bir deyişle mabedin yerinin rastgele seçilmediği, geleneksel kutsallığa sahip bir yere yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna ilave olarak Süleyman'ın mabede başrahip olarak Yebusî Zadok'u ataması, yerel mabed geleneğinin yeni tapınaktaki etkilerini daha da açık bir biçimde görmemize yardımcı olmaktadır. Ayrıca günümüzde Kubbet-üs-Sahra'nın merkezinde yer alan, geçmişte ise Süleyman Mabedi'ne yakın bir konumda olduğu düşünülen Kutsal Kaya'nın (Kaya Sunağı) üzerinde gözlenebilen bazı kanal izleri, belki de Yebusî Dönemi'nde burada kurban faaliyetlerinin yapılmış olmasıyla ilgilidir.

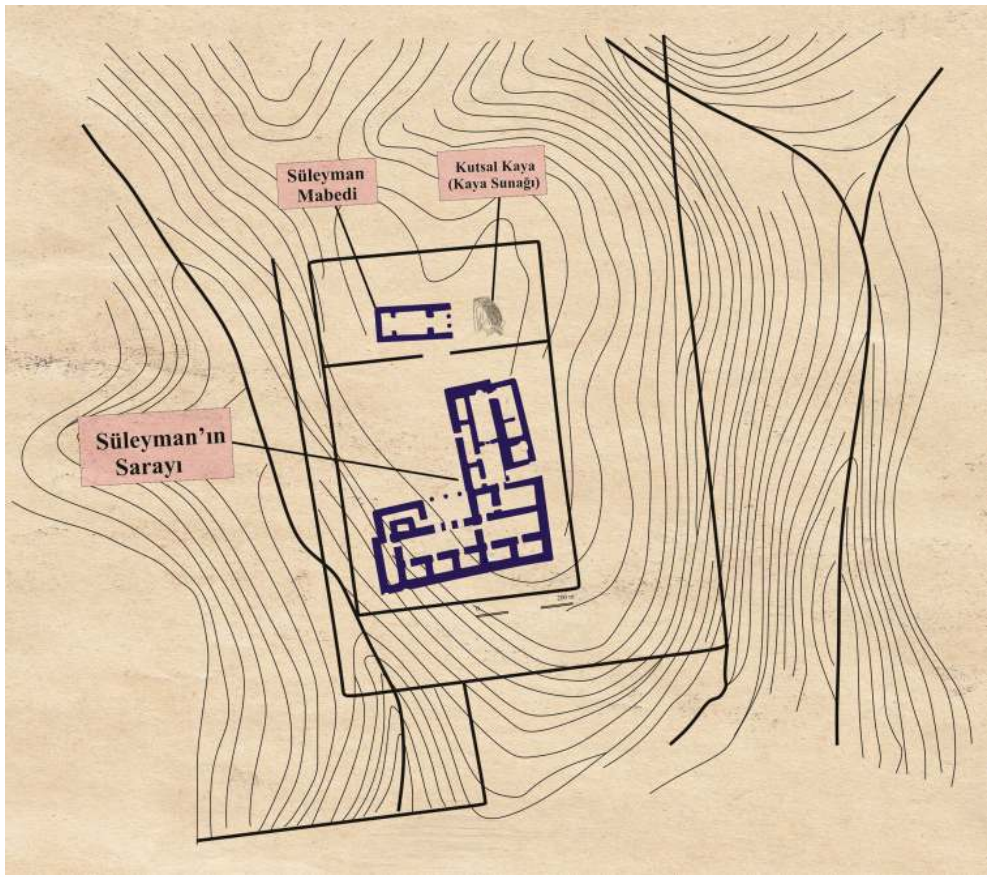

Tapınağın planı

Süleyman Mabedi, Kutsal Kaya (Kaya Sunağı) ile sarayın Tapınak Tepesi'ndeki Olası Vaziyet Planı (Çizim: Fidane Abazoğlu).

Süleyman'ın mabed inşası için Fenike'nin önemli kenti Tyr'in (Sur) kralı Hiram'dan mimar, usta ve malzeme talep etmiş olduğu bilinmektedir. Bu bilgi bizi Süleyman Mabedi'ndeki olası Fenike ve Kuzey Suriye tapınak geleneğinin varlığına götürmektedir. Yebusi geleneklerine ek olarak MÖ 2. binyılın Kenan ülkesinin, yani Demir Çağı Fenike'sinin Kudüs'teki ilk İbrani tapınağını şekillendirmiş olduğu düşünülebilir.

Süleyman'ın, mabedin hemen güneyinde büyük bir sarayı bulunmaktaydı. Fenike ve Kuzey Suriye'deki önemli Demir Çağı kentleri içinde tapınak ve sarayın birlikte açığa çıkarıldığı en önemli yerleşme Türkiye topraklarındaki Tell Tayinat'tır. Antakya-Reyhanlı yolu üzerindeki Tell Tayinat, antik Patina ülkesinin başkenti Kunulua ile eşitlenmek-

Tapınağın modeli olabilir

Türkiye sınırlar içinde, Hatay'da bulunan Tell Tayinat Tapınağı, Süleyman Mabedi'ne model olarak düşünülmekte.

Kutsalların Kutsalı

Tell Tayinat Tapınağı model olarak hazırlanmış olan Süleyman Mabedi'nin yeniden Kurma Denemesi ile Kutsal Ahit Sandığı'nın Korunduğu Kutsalların Kutsalı Mekan (Çizim: Nurcan Koç).

tedir. Burada girişi geniş revaklı olan Bit – Hilani tarzında anıtsal bir saray ile bunun hemen güneyinde üç bölümlü olarak inşa edilmiş bir tapınak yer almaktadır. İlginç bir biçimde *Tevrat*'ta ayrıntıları ile anlatılan Süleyman Mabedi'ne plan şeması olarak çok benzeyen Tell Tayinat Tapınağı, giriş portikosu, büyük ana odası ve en gerideki kutsal odası ile Kudüs Mabedi için uygun bir model gibi görünmektedir. Hemen kuzeyindeki girişinde avlu bulunan saray da Süleyman'ın külliyesini tamamlayan çok önemli bir öge durumundadır.

Tevrat, Süleyman Mabedi'nin tepenin tam olarak hangi kesimini kapladığını belirtmemiştir. Fakat pek çok araştırmacı yapının, tepenin en üst noktasında, Kutsal Kaya'nın batısında yer aldığını belirtir. Bu görüş Josephus tarafından da kabul edilmiş olup çok büyük olasılıkla doğrudur. Mabed, doğal olarak meleğin Davud'a gözüktüğü noktada inşa edilmiş olmalıdır, Eski Ahit'te meleklerin genelde kayalar üzerinde belirdikleri gözönünde bulundurulursa, Davud'a görünme mucizesinin Kutsal Kaya'da gerçekleşmiş olduğu düşünülebilir. Ezekiel'den Süleyman Tapınağı'nda rahip olarak kimin hizmet ettiğini, tapınağın doğuya yönelimli olduğunu, sunağın batısında yer aldığını ve tapınak ile sunak arasında 25 kişinin sığabileceği kadar bir alan bulunduğunu öğreniyoruz. Tapınak doğu-batı yönelimli dikdörtgen bir binaydı. Taş ve sedir ağaçları ile inşa edilmişti. Arka kısmında kutsalların kutsalı olarak adlandırılan ve Ahit Sandığı'nın yerleştirildiği kısım bulunurdu. Yapı sedir ve altın ile zengin bir şekilde dekore edilmişti.

Tapınağın avlusunun hemen güneyinde, sadece bir duvar ile ayrılacak şekilde, içinde Süleyman'ın kendisinin ve firavunun kızının sarayının yer aldığı bir orta avlu bulunurdu. Tapınaktan daha büyük olan saraylarının inşaı 13 yıl sürmüştü. Bu saraylar tepenin tapınağa göre biraz daha aşağısında kalıyordu ve Süleyman'ın tapınağa doğrudan ulaşmasını sağlayan özel bir "çıkış" bulummaktaydı.

Süleyman kendisine özel, tapınağa ulaşmasını sağlayan bir "çıkış"a sahipti. Saray ma-

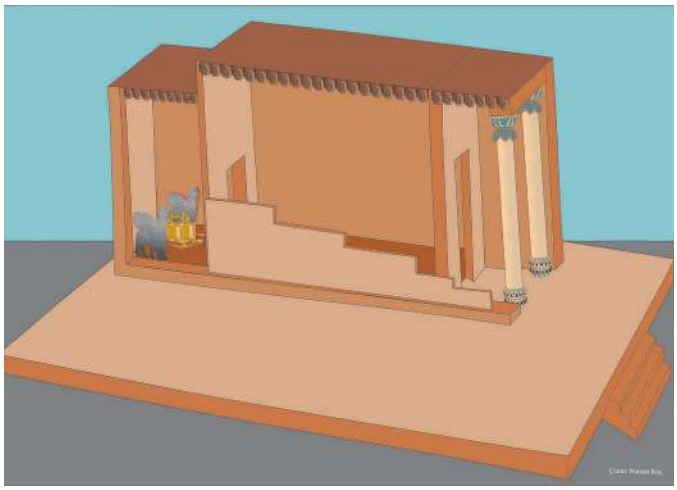

bede o kadar yakındı ki sunağı çevreleyen avluda bağırıldığında saraylardan duyulabilirdi. Saray, mabed gibi kesme taşlar ve sedirle inşa edilmişti. Süleyman sarayının inşaında da Fenikeli mimar ve ustalardan yararlanmıştı. Bu sebepten, yapılar Filistin'de bulunan diğer yapılardan daha görkemliydi.

Hem mabed hem de sarayın görkemi ünlü Lübnan sedirinden gelmekteydi. Fenike mimarisi ile gemiciliğin temel malzemesi olan sedir, dayanıklılığı ve büyük boyutları ile eski Önasya'da çok rağbet gören bir mimari hammaddeydi. Ünlü Assur kralı II. Sargon'un (MÖ 721-705), Musul yakınlarında inşa ettirdiği Dur-Şarrukin kenti için ihtiyacı olan Lübnan sedirlerini nasıl naklettiğini anlatan taş bir kabartma, muhteşem sarayında açığa çıkarılmıştır. Sözkonusu kabartmada sedir tomruklarının dağlardan denize indirilişi ve teknelere kancalarla bağlanmış kerestelerin suda taşınması anlatılmaktadır. Süleyman Mabedi ve Sarayı için gerekli olan binlerce sedir tomruğu, benzer yöntemlerle Akdeniz'den kıyıya indirilmiş ve Kudüs'e en yakın nokta olan Yafa'da karaya çıkarılmış olmalıdır. Buradan da karayoluyla Kudüs'e nakledilen Lübnan sedirleri mabed ve sarayın inşasında kullanılmıştır.

Ağlama Duvarı önünde Trump

İkinci Tapınak da denilen Herod Mabedi kalıntısı Ağlama Duvarı önünde dua eden ABD Başkanı Donald Trump.

Yebusilerden Müslümanlara uzanan kutsiyet

Yebusiler döneminden beri kutsal olan, Davud Peygambere meleklerin göründüğü, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Miraç'a yükseldiği Kutsal Kaya (Fotoğraf. Şevket Dönmez).

Süleyman Mabedi yaklaşık dört yüzyıl ciddi bir değişikliğe uğramadan varlığını sürdürdü. MÖ 587 yılında Babil Kralı Nabukadnezzar tarafından yağmalanıp tahrip edildi. Süleyman Mabedi'nin yerini alacak ikinci tapınak MÖ 520-516 yıllarında Pers (Akhaimenid) Kralı I. Darius'un yardımlarıyla tamamlanmıştır. Ancak bu faaliyet Babil sürgününden dönen Yahudiler'in Süleyman Mabedi'ni inşa ve içerik bakımından taklidi ile sonuçlanmış olmalıdır. Yani İbrani tapınak geleneğine önemli bir katkı yapmamıştır. Bu nedenle kafa karışıklığına sebep olacak biçimde bazen üçüncü mabed olarak anılan Herod (Hirodes) Mabedi (MÖ 19-MS 63), yeni yapılaşmasıyla gerçekte ikinci mabed olmalıdır.

YENİ SAYI ÇIKTI!

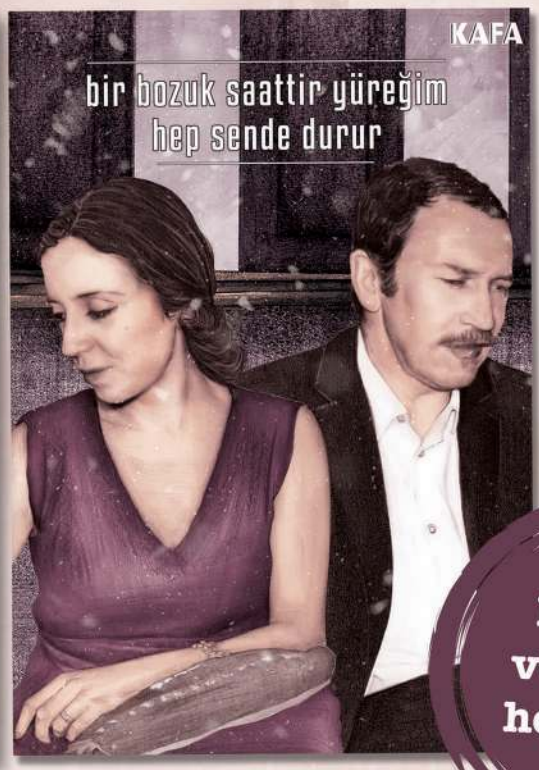

Poster ve ayraç hediyeli!

www.kafadergi.com

60'LARIN TÜRKİYE'SİNDE POPÜLER KÜLTÜR

ÖZGÜRLÜĞÜN ONYILI

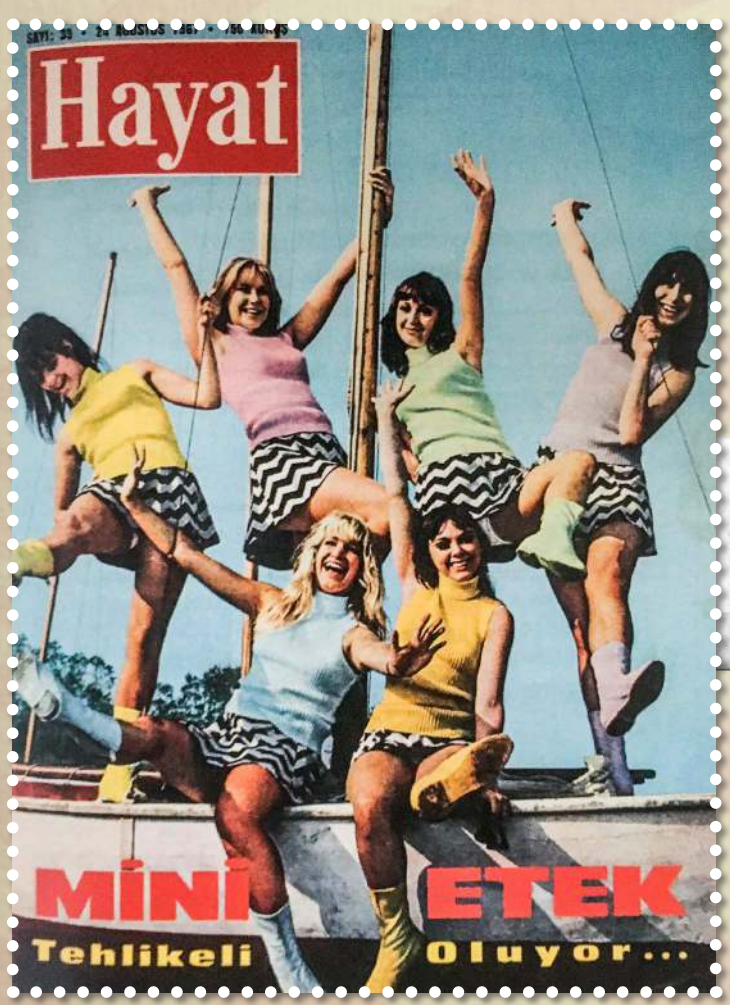

Hayat dergisi, 24 Ağustos 1967.

Türkiye'de aktrisler ve genç kızlar önceleri temkinli yaklaştıkları mini eteği, altmışlı yılların ortalarından itibaren tüm "toplumsal muhalefet"e rağmen benimseyecekti.

Altmışlı yılları tek kelimeyle özetlemek gerekseydi, herhalde en uygun düşecek sözcük özgürlük olurdu. Alışılageldik kalıplar paramparça, değerler altüst olurken dünya sanki zincirlerini kırıyordu. 68'de Paris'te atılan "Gerçekçi ol, imkansızı iste" sloganı gezegenimizin dört bir köşesinde gençlerin dilindeydi. Özgürlük fırtınasından Türkiye de payını alıyor, başdöndürücü değişim, müzikten tiyatroya, edebiyattan sinemaya, reklamdan modaya memleketin popüler kültürüne nüfuz ediyordu. Derya Bengi'nin YKY'den çıkan *60'lı Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük "Dünya Durmadan Dönüyor"* isimli kitabından, 60'lar Türkiye'sinin eğlence, sanat ve kültür atmosferi hakkında sizler için yaptığımız seçki, izleyen sayfalarda....

Altın Çocuk filminin afişi (Milli Kütüphane koleksiyonu)

ALTIN ÇOCUK

Göksel Arsoy 1966 yılında Memduh Ün'ün yönettiği Altın Çocuk filminde yerli bir James Bond karakteri canlandırmış, sarışın bir Türk istihbaratçısı tipi yaratmıştı. Filmin Süheyl Denizci tarafından bestelenen, Ayten Alpman tarafından seslendirilen şarkısı –orijinal James Bond'un Goldfinger şarkısına nispet– dillere dolanmıştı.

ANTUAN GÖMLEK

Fransız şarkıcı Antoine'ın Avrupa'da meşhur ettiği çiçek desenli, eşek kulağı yakalı gömlekler Türkiye'de "Antuan gömlek" adıyla 1966 yılından itibaren moda olmuş, Antuan gömlek ve kravat ifadeleri Vakko reklamlarında bile yer almıştı.

Çiçekli gömlek ve ceketiyle Antoine, mankenlerle bir moda çekiminde.

Ajda Pekkan'ın ikinci toplama albümünün kapağı (Murat Meriç arşivi)

AJDA PEKKAN

60'lı yıllar biraz da Ajda Pekkan demekti. Filmleri, şarkıları, haberleri ve -ifade o yıllarda henüz kullanılmaya başlanmamış olsa da- stil ikonluğuyla hemen her dönem dikkatleri üzerine toplayacak olan sanatçının yıldızı 60'larda parlamıştı. İlk kez 1963'te kazandığı yarışmadan sonra *Ses* dergisine kapak olan Ajda Pekkan, izleyen yıllarda bir 'megastar'a dönüşecekti.

Ajda Pekkan kapağı, Ses (20 Temmuz 1963

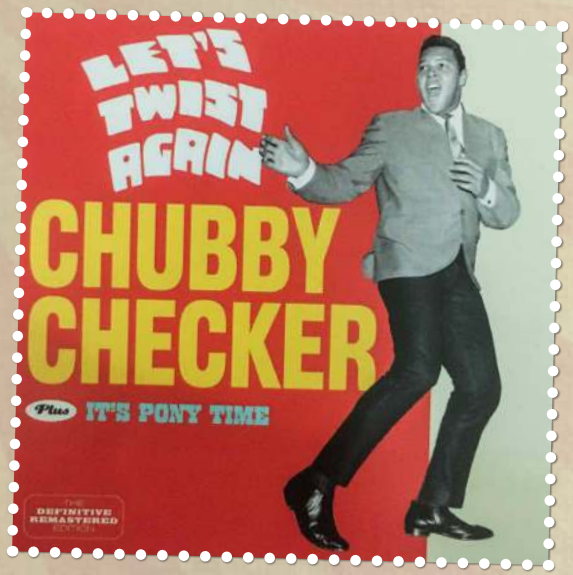

TWİST

60'ların ilk yarısında Chubby Checker'ın "Let's Twist Again" şarkısı dünya çapında bir müzik ve dans salgını başlatmıştı. Salgının Türkiye'ye ulaşması fazla zaman almadı. Barış Manço ve Ajda Pekkan gibi Türk pop müzisyenleri twist tarzında ürünler verse de, twist kralı ünvanını "Abidik Gubidik Twist" isimli parodi 45'liğiyle Öztürk Serengil kazanmıştı.

Twist Kralı Öztürk Serengil (Gökhan Akçura arşivi).

Türkiye'de Beatles kapaklı ilk dergi: *Ses*, 9 Ocak 1965.

BEATLES

1960'lı yıllarda dünyayı kasıp kavuran The Beatles'ın rüzgarı Türkiye'de de esmişti. Türk basını 1964 yılında Beatles'ı "Kabarık, öne düşük saçlı, yakasız ceketli dört gitarcı" ya da "Ense traşı görmemiş dört genç adam" gibi cümlelerle tarif ediyordu. Beatle'ların kaşlarına kadar inen kâkülleri, uzun saçları, dar giysileri ve özellikle ayakkabıları o yıllarda gençler arasında moda olmuştu.

ANADOLU POP

Müzisyen Fikret Kızılok, 1969'da "Uzun İnce Bir Yoldayım"ı yorumladığı plağı çıkarmış, bu vesileyle Aşık Veysel'i Sivas'ta ziyaret etmişti. Şehirle köy, gelenekselle modern arasında köprü kuran bu ziyaret, adına Anadolu pop denen yeni halk müziğinin de simgesi olmuştu.

Anadolu Pop akımının öncü gruplarından Moğollar, afiş, 1968 (Volkan Özboz arşivi).

Kızılok'un Aşık Veysel ziyaretini izleyen Arda Uskan'ın *Milliyet*'teki haberi, 29 Kasım 1969.

FİKRET KIZILOK AŞIK VEYSEL'E AŞIK OLDU

Yeni doldurduğu plâğı Veysel'e dinletmek için ta Sivas'ın Sivralan köyüne giden genç folk şarkıcısı için halk şairimiz şöyle konuştu: «Eline, diline sağlık Fikret Bey.. Çok güzel söylüyorsunuz»

ARDA USKAN

ESİN AFŞAR İTALYAN BASININDA

«Domenico del Corriere» dergisi şarkıcıyı övüyor

Pul toplıyoruz

«Kudatgubilig» için pul basıldı

Zeki Müren ve Altan Karındaş, Çay ve Sempati piyesinde.

ZEKİ MÜREN

60'lara gelindiğinde Zeki Müren Altın Plak kazanmış bir ses sanatçısı, altı film çevirmiş bir sinema yıldızıydı. Müren'in yıldızı yükselmeye devam etti. 1963 yapımı filmi Bahçevan'da Müren yetiştirdiği sebzeleri sokaklarda satan bir zerzevatçı rolündeydi. Film, İstanbul'un şehirleşme ve konut sorununa değiniyor, 60'larda örneklerine yeni rastlanan toplumsal gerçekçi filmleri aratmıyordu. Çay ve Sempati oyunu ise, 1965'te Zeki Müren'i tiyatro sahnesiyle tanıştırmıştı.

Zeki Müren, Nejat Saydam'ın yönettiği Bahçevan filminin bir sahnesinde.

KIRK BEŞLİK

Türkiye'de 78 devirli plaklar 1962'de yerlerini 45'lik plaklara terk ediyor, pikaplar her eve girmeye başlıyordu. 1962'nin Şubat ayında gazetelerde çıkan bir Grafson Plakçılık ilanında Zeki Müren resminin üzerinde şu satırlar okunuyordu: "Türkiye'de ilk defa 45 devirli kırılmaz plaklar piyasaya arz edilmiştir".

KISMET

Sadun Boro ve eşi Oda'nın Kısmet isimli tekneleriyle gerçekleştirdikleri dünya turu 60'lı yıllarda büyük ses getirmişti. Berkant tarafından seslendirilen, sözleri Sezen Cumhur Önal'a, müziği Turgut Dalar'a ait Kısmet (Dünya Turunda) isimli parça da çok beğenilmişti.

Ayten ve Cüneyt Gökçer çifti Akis dergisinin kapağında, 20 Mayıs 1967.

MY FAİR LADY

Ünlü Broadway müzikali 1967 yılında Devlet Tiyatrosu tarafından sahneye konmuş, Türkiye'de de büyük ilgi ile karşılanmıştı. Başrollerini Devlet Tiyatrosu Genel Müdürü Cüneyt Gökçer ile eşi Ayten Gökçer'in üstlendiği temsil memleketin kültür hayatına renk katarken, hararetli tartışmalara ve özellikle İngilizce ismi nedeniyle sert eleştirilere konu olmuştu.

BAYAN YOH YOH

Esin Afşar, 1969 yılında çıkardığı bu plaktan sonra uzun yıllar Bayan Yoh Yoh adıyla anılmıştı. Bayan Yoh Yoh, müziğe tiyatrodan bir armağandı. Şarkının onca sevilmesinin nedeni, biraz da Avşar'ın teatral jest ve mimikleriyle türküyü oyanamasıydı.

Esin Afşar mini posteri, *Hey* dergisi.

Kondor radyoları reklamı, afiş (Milli Kütüphane koleksiyonu).

TRANSİSTÖR

1950'lerin ikinci yarısında transistörler radyolarda lambaların yerini alarak bir iletişim devrimine önayak olmuş, odalarda eski radyoların yerini almış, sokaklara çıkmıştı. *Akis* dergisi 1960 yılında durumu "Elektronik alanındaki ilerlemeler musikiyi oturma odasından çıkartıp gömlek cebine soktu. 1960 yılına bir ad yakıştırmak gerekirse, (...) "Transistorlu Radyolar Yılı" demek pekâlâ uygun düşebilir..." şeklinde özetliyordu.

Radyolardaki istek programlarıyla dalga geçen ve dillere takılan "İsteyenler Hale, Jale, bütün mahalle" şakasına gönderme yapan Siera radyoları reklamı, 1969.

Metin Oktay mini posteri, Hayat dergisi, 18 Mayıs 1961.

TAÇSIZ KRAL

Metin Oktay, 60'lı yılların büyük yıldızlarından biriydi. 1969'da jübile yapacak olan futbolcunun şöhreti yeşil sahalara sığmamış, Yeşilçam'a kadar ulaşmıştı. Atıf Yılmaz'ın çektiği 1965 yapımı "Taçsız Kral" filminde Metin Oktay kendisini canlandırmıştı. Sözlerini Halit Kıvanç'ın yazdığı "Metin Geliyor Metin" (1966) şarkısı da bu onyılın hafızalarda kalanlarındandı.

Erkin Koray bir derginin fotoğraf çekiminde (Fotoğraf: Sayıl Orhan)

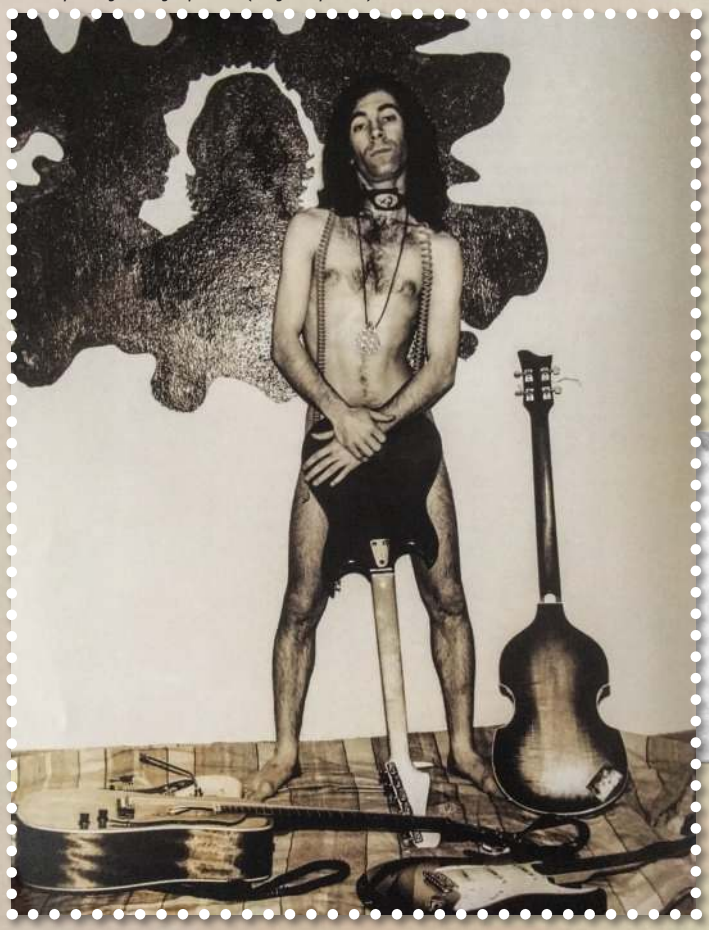

ERKİN KORAY

Türk müziğinin "güzellikleri"ni Batı müziğinin enerjisiyle buluşturan Erkin Koray, çoğu plağında birbirinden farklı karakterde şarkıları farklı bir ahenkte buluşturmaktan çekinmiyordu. 0 yıllarda verdiği bir söyleşide uzun saçlarını ve ilginç kıyafetlerini "sessiz, kibar protesto" olarak tanımlayan Koray, altmışlar Türkiye'sinin en renkli simalarından biriydi.

WOODSTOCK

New York'un güneyindeki Woodstock kasabasının yakınlarında 1969 Ağustosunda açık alanda düzenlenen müzik festivali beklentilerin çok ötesinde ilgi görmüştü. "Barışın ve müziğin üç günü" sloganıyla yapılan davete 400.000 kişi icabet etmişti. Efsanevi müzisyenlerin sahne aldığı tarihi etkinlik Türk basınında "Gayesizlerin Büyük Yürüyüşü" başlığıyla karşılık görmüştü.

Woodstock festivalinin simgesine dönüşen fotoğrafta Bobbi Kelly ve Nick Ercoline çifti

Dönemin Türkiye'si hakkında daha fazla bilgi edinmek ve daha fazla fotoğraf görmek için Derya Bengi'nin kaleme aldığı, Yapı Kredi Yayınları'ndan Ocak sonunda çıkan 60'lı Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük "Dünya Durmadan Dönüyor" isimli esere başvurabilirsiniz.

Gökhan Dağıstanlı

KİMSE -SİZ MEKTUP -LAR

KAFA dergisinin en çok okunan yazarlarından Gökhan Dağıstanlı'nın merakla ve ilgiyle beklenen ilk kitabı.

İNKILÂP 90.yıl

İSTANBUL / Merkez Yenibosna • İSTANBUL / Sanal Mağaza • İSTANBUL / Fatih Historia • İSTANBUL / Avcılar Pelican Mall • İSTANBUL / Levent Metrocity
İSTANBUL / Acarkent Coliseum • İSTANBUL / Bahçelievler Metroport • İSTANBUL / Beykent Pera Vista • İSTANBUL / Ataşehir Migros İSTANBUL / Cağaloğlu Sirkeci
İSTANBUL / İNKILAP KIDS Acarkent • ANKARA / Atlantis City Avm • İZMİR / Balçova • İZMİR / Çiğli • BURSA / Nilüfer

inkilap.com

/inkilapkitabevi /inkilapkitabevi

OSMANLILARDA BAŞ VERMEK, BAŞ ALMAK

OMUZLARIN ÜSTÜNDEN MIZRAĞIN UCUNA

İnsan başının gövdesinden ayrılması, tarih boyunca farklı amaçlarla gerçekleştirildi: Aşağılayarak cezalandırmak, ibret vermek, düşmanlara korku salmak, ganimet paylaşımında delil olarak kullanmak, kahramanlığı ispat etmek, birine tehdit mesajı ya da sadakat göstergesi niyetine göndermek bunlardan bazılarıydı. Baş alma geleneğinin Osmanlılarda da zengin bir geçmişi vardı. İmparatorluk tarihi boyunca nice kelleler vuruldu, nice kafalar uçuruldu.

Nîzen (mızrak) üzre kana müstagrak (bulanmış) adûnun kellesi
Benzer ol mevzûn nihâle (ahenkli fidana) kim ucunda var gül.
Hayâlî

✎ EMRE TAŞ

Konuşan, düşünen, hüküm veren; duyan, koku alan ve gören: Tüm bedenin ve ruhun başlı başına tezahürü. Eflatun'a göre yuvarlak biçimiyle âdeta bir küçük kâinat. İnsanın en yukarıdaki, en muhterem kısmı, yerinden edildiğinde ona en aşağılık bir son yarattığına inanılan; baş, ser, kafa yahut kelle... Arkeolojik kazılar sayesinde, en azından Neolitik dönemden beri dünyanın çeşitli bölgelerinde insan başının bir kült haline gelmiş olduğu biliniyor.

Sigetvar komutanının kellesi sırığın ucunda

Sigetvar müdafilerinin komutanı Zrinski'nin başı bir sırık üzerine geçirilmiş teşhir ediliyor. *Zafernâme*, Chester Beatty Library. Düşman komutanlarını bu şekilde sergilemek ve düşmana göstererek maneviyatlarını bozmak sık kullanılan bir yoldu.

Keltler ve İrlandalılar, savaşta mağlup ettikleri düşmanlarının başlarını atlarına asıp evlerine götürüyor, özel bir tahnit yoluyla kahramanlıklarının göstergesi olarak muhafaza ediyorlardı. Herodot'un (MÖ 484-425?) *Histories*'deki dördüncü bölümde yazdığına göre; Skyth (İskit) halkı savaş meydanında öldürdüğü ilk düşmanının kanını bir kupaya koyup içiyor, aldığı tüm düşman kellelerini kralına götürüyordu. Zira ganimetten pay alabilmenin tek yolu savaşta alınan kelleleri hükümdara göstermekti. Düşmanının kafa derisini yüzen bir Skyth onu atının dizginlerine asar ve bu deri parçalarının çokluğuna göre şan alırdı. Ayrıca nefret et-

tikleri şahsi düşmanlarının kafataslarını öküz derisi ve altınla kaplayarak evlerinde şarap kupası olarak kullanıyorlardı. Özel konuklarına bu kafataslarının hikâyesini anlatmak onlar için ayrı bir övünçtü. Çin tarihçisi Sima Qian'ın (öl. MÖ 86) kayıtlarına göre, savaştan düşman kellesi ile dönen Hun askerleri birer kupa şarapla taltif edilir ve kazandıkları ganimetleri ellerinde tutmalarına izin verilirdi.

Roma'da baş kesme, soylulara uygulanan bir infaz yöntemiydi ve başların bir sütun üzerinde sergilenmesi âdeti mevcuttu. Ünlü devlet adamı ve hatip Cicero'nun MÖ 43'te gelen sonu böyle oldu. Bizans'ta -Attila'nın 469'da mağlup edilen oğlu Dengizik'inki gibi- hasımların başları zafer nişanesi olarak mızrak ucuna takılıp şehirde dolaştırılıyor, Hipodrom'da teşhir ediliyordu. Benzer bir davranışı II. Kılıçarslan, Miryakefalon'da gerçekleştirmişti. Sultan, Bizans komutanlarından Andronikos Vatatzes'in kesik başını bir mızrak ucunda düşman saflarına göstererek Bizanslıların maneviyatını bozdu (1176).

Dinler arasında bu konudaki en açık hükme sahip olan İslâmiyet'tir: Savaşta, inkâr edenlerin boyunlarının vurulması, sağ kalanların esir alınıp karşılıksız olarak ya da fidyeye mukabil salıverilmeleri buyrulmuştur (Muhammed/4). Bununla birlikte –kan dökmeyi men eden

Getir başı al maaşı

Kanuni'nin 1566'daki son saferinin ardından Sokullu Mehmed Paşa huzurunda düşmandan kelle getiren askerlere bahşiş ve tımar dağıtılıyor. Minyatürde yazanlar: "Pâdişâh-ı Firdevs-penâh [cennet koruyucusu padişah] intikal itdükten sonra kal'anun fethi müyesser olub, guzât-ı İslâm başlar kesüb, vezîr-i isâbet tedbir [isabetli tedbir sahibi vezir] libâs-ı fâhir ile [iftihar elbisesiyle] istimâlet [gönül almak] içün dîvan kurub baş getürenleri tezkire itdüğidür." Feridun Ahmed, *Nüzhetü'-Ahbâr*, TSM.

itikatlar hariç tutulursa- tüm din yorumlarının bu uygulamaya bir şekilde cevaz verdikleri görülür.

İslamî dönem Türk literatüründe bazı baş kesme anlatıları yer almaktadır: "Yaşnat kılıç başı üze qaqqıl yar-a" (kılıcının ışıldamasını sağla, kafası kopacaktır) (*Dîvânü Lugâti't-Türk*); "Ozınçı başın kes ay ersig akı" (iftiracının başını kes ey açık elli) (*Kutadgu Bilig*, b. 4213); "Ol zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökmese ad komazlar idi" (*Dede Korkut Kitabı*). Bu kültür Türkçeye bazı deyim ve atasözleri ile de yansır: Başından korkmak (canından kaygı duymak), başını istemek, başını ortaya koymak (ölümü göze almak), başını uçurmak, başı için (ant ve yakarma sözü), baş eldeyken (sağken), baş verip taş vermemek (canı pahasına savunmak), kelle koşturmak/götürmek (gereğinden çok acele etmek), kelle koltukta gezmek (ölümü göze almak), kelle kulak yerinde (gösterişli), kelle sağ olsun da külah bulunur, ser verip sır vermemek...

Osmanlılarda kelle almanın geçmişi

Kahramanlık göstergesi ve düşmana korku salmak için yapılan baş kesme uygulamaları: Osmanlı askerî ve siyasi kültüründe, çarpışmada öldürülen düşmanın kellesini almak bir kahramanlık göstergesi olarak yorumlanıyordu. Yine savaş meydanlarında düşman kafalarından tepeler yapmak, mühim bir düşmanın başını mızrağa takıp hasımlara göstermek ve hatta bazen kafataslarından kuleler yapmak, yıldırıcı önlemler arasında sayılırdı.

Macar Kralı Vladislas, II. Murad'ın tahtından feragat edip yerini 12 yaşındaki oğlu II. Mehmed'e devretmesinden sonra,

Haçlıların da teşvikiyle Segedin Antlaşması'nı ve bir rivayete göre de ettiği dinî yemini bozdu. Bunun üzerine Murad yeniden ordusunun başına geçmek zorunda kaldı. Haçlılar öncülüğünde savaşa giren kral, 500 süvarisiyle yeniçeriler tarafından bir çember içine korunan II. Murad'ın bulunduğu merkeze saldırmak istemiş, ordugah çevresindeki hendeği göremeyip çarpışma esnasında buraya düşmüştü. Yakalanan kralın akıbeti, başının kesilmesi oldu. Osmanlılar, Macar Kralının başını bir mızrağa geçirdiler. Belki de bununla, kendilerine verilen yeminleri bozanların akıbetini düşmanlarına göstermek istemişlerdi. Her hâlükârda bu hareket Haçlı birliğinin moralini bozdu ve zaferi Osmanlılar kazandılar. Kralın bal dolu bir kapta Bursa'ya gönderilen başı, şehirde donanma atmosferi içerisinde sergilendi.

1453'te yeni payitahtlarını ele geçiren Osmanlılar, savaş harabeleri arasında son Bizans İmparatoru XI. Konstantin'in kayserlere mahsus çizmelerinden tanıdıkları cesedini buldular. Kesilip tahnit edilen başın Osmanlı fethini duyuran fetihnâmelerle birlikte Diyâr-ı Rûm'da gezdirildiği, imparatorun ölümüyle ilgili söylenegelmiş çeşitli rivayetler arasındadır.

Evliya Çelebi (ö. 1684) *Seyahatnâme*'de baş kesme kültürünün kahramanlık ve övünç duygularıyla ilişkisine dair fikir veren bazı hikayeler anlatır. Mesela üçüncü ciltte yer alan "Dedikoducu tiryakilerin boş sözle-

Baş vermeye mahsus saç stili

***Falnâme*, TSM.** Alman Seyyah Salomon Schweigger'in 1578-81 arasında İstanbul'a yaptığı seyahatini anlattığı, Türkçeye *Sultanlar Kentine Yolculuk* adıyla çevrilen eserinde yazdığına göre; Türklerin hemen hepsi kafalarını kazıtmakta, tepede orta parmak kalınlığında bir tutam saç bırakmaktadır. Sebebini sorduğunda kendisine yapılan açıklama şöyledir: "Savaşçı hasmına yenildiğinde kafasının kesilmesine sıra geldiği zaman düşmanın eli, ekmek yediği ağzına girip kirletmesin, bunun yerine başını bir parça perçeminden tutup atsın."

Düşmanı hor görme

Fâtih Sultan Mehmed, 1473'te Otlukbeli Savaşı'nda yenilgiye uğrattığı Uzun Hasan'ın bir şehzâdesini esir almış, diğerini ise savaşta öldürmüştü. Atının ayakları altına aşağılanırcasına atılan bu taçlı baş muhtemelen öldürülen şehzâdeye ait. *Hünernâme*, TSM.

ri" başlıklı hikâyede, afyonkeşlerden bir güruh Üsküdar'daki Karaca Ahmed Sultan Tekkesi ve Miskinler Tekkesi civarındaki mezarlıklarda kümelenip çeşitli eğlenceler düzenlemektedir. 1649'daki Celalî isyanını bastırmaya giden Osmanlı kuvvetlerinin geçişi sırasında bu "riyakârlardan" biri askerlere hitaben "Ağa uğurlar olsun ve gazanız kutlu olsun" der. "Bolay kim evine oğlanınla bir baş göndereydin". Bir diğer kafadar, "Ağa sen bunun sözüne bakma ve kendini tehlikeye atma" diye atılır. "Bu cenk yerinde baş çok olacaktır. Bir baş satın alup, ehline geçüp bir baş ile var". Bu söz, düşmandan alınan başların satılığa çıkarılabildiğini ve "kahramanlığın" bir raddede satın alınabilir olduğunu düşündürür.

Ganimet, ödül ve tımar yükseltmeleri için delil olarak alınan kelleler: En sık görülen olgulardan biri de –tıpkı İskitler ve Hunlar gibi- savaşta alınan kellelerin ganimet paylaşımında ve tımar tevcihleri ile yükseltmelerinde bir delil olarak kullanılmasıydı. Gaziler, aldıkları kelle miktarı ile deftere kaydediliyordu. Bu uygulama, savaşçıları teşvik için bir zorunluluk olarak görülmüştü. Özellikle padişahın katılmadığı seferlerden dönen cengaverler, payitahta beraberlerinde binlerce düşman başı ile geliyor, bu başlar zaferin nişanesi olarak sultana sunulup gerekli tevcihler yapıldıktan sonra denize dökülüyordu. Bazen kelle yerine kulak veya şapka alındığı ve bunların denize döküldüğü de vâkiydi. Bir de "dil almak" vardı ki, bu "sorgulanmak üzere tutsak almak" demekti.

Osmanlı arşivlerinde konuyla ilgili en eski belgelerden biri 6 Nisan 1556 tarihli olup "Segir Kalesi altında pusu kurarak baş ve bir diri getiren Selim'e terakki [yükseltme] verilmesi" hakkındadır. 17 Eylül 1739 tarihli hesap defteri, Hotin'de yaralanan, dil ve kelle getirenlere "mutad-ı kadim [eski âdetler] üzere" verilen inam ve bahşişleri kaydeder. Belgrad Muhafızı Mustafa Paşa'dan başkente gönderilen 3 Mart 1807 tarihli arzda, "Askeri teşvik için kelle ve dil getirenlere elli kuruş verileceğinin ilan olunmasının Fethülislam'ın alınmasında güçlü bir vesile" olduğundan bahsedilir. 10 Ekim 1821 tarihli belge, "Askeri harbe teşvik için kelle getirenlere bahşiş verilmek muktezi [gerekli]" olduğundan söz eder. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarına ait başka belgelerden; dil ve kelle getiren askerlere hil'at giydirildiği, başlarına gümüş çelenk takıldığı, on bin zer-i mahbub (adedi 5 kuruş değerinde altın para) dağıtıldığı, bir askerin yevmiyesine 34 akçe zam yapıldığı ve bir nefer için 25 ila 600 kuruş arasında ödül verilebildiği anlaşılmaktadır.

Savaşta baş kesme uygulamalarına son verilmesi, 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'na rastlar. İngiliz seyyah Charles Macfarlane (öl. 1858), *Constantinople in 1828* adlı eserinde sürece dair tanıklığına yer vermiştir. Yazdıklarına göre Sultan II. Mahmud, eşiğine kesik kulak ve kelle gönderilmesinden rahatsızlık duyuyor, tutsakların diri olarak getirilmesini, aksini yapanların idam edileceğini buyuruyordu. Seyyah, bu kararın onu medeni Avrupa hükümdarları sınıfına soktuğu fikrindedir.

Yine de bir milletin kadim geleneklerinden bir fermanla vazgeçmesi beklenemezdi. Cevval askerler sadece böbürlenmek yahut sırf keyifleri için, başkentten bir talep olmamasına rağmen kulak veya baş kesmeye devam ettiler. Seyyahın İstanbul'da tanıştığı ihtiyar bir Türk çubukçu, Müslüman ülkesine saldıran gâvurların böylece korunmasını günah olarak yorumluyor, "Ne âlâ!" diyordu; "Artık fırsat buldukça pezevenklerin kellesini kesemeyeceğiz, Peygamber'in cevaz verdiği üzere onları köle yapamayacağız... İstanbul'a geldiklerinde Sultan onları sarayında ağırlayacak, kebap ve pilavla besleyecekmiş!" Gezginin aktardığına göre çubukçu ve arkadaşı yeni

Kelle piramitleri

Savaşlarda alınan galibiyetin bir nişanesi olarak, geride kalan düşmanların yüreğine korku salmak için düşman kelleleri küçük tepecikler halinde bir araya getiriliyordu. Ön planda 1389'daki I. Kosova Savaşı sonrasında I. Murad'ı hançerleyen Miloş Obiliç'in linç edilmesi tasvir edilmekte. *Hünernâme*, TSM. Ahmet Yaşar Ocak'ın aktardığı Balkan Hristiyan folkloruna ait bir efsaneye göre, padişahı öldürdükten sonra başı vurulan Miloş eğilip başını yerden aldı ve bugün mezarının bulunduğu Salabanya'ya kadar uçarak geldi.

Tepedelenli'nin kellesi II. Mahmud'un huzurunda

Osmanlılara karşı bir bağımsızlık isyanı başlatan Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa, 1822'de Hurşid Paşa'nın girişimleri neticesinde öldürüldü. Kesilen başı İstanbul'a gönderildi. Peter Johann Nepomuk, 1860, New York Halk Ktp.

buyruk çıkalı beri savaşa gitmenin keyfi kalmadığından ve bu emri ilk fırsatta çiğneyeceklerinden dem vurmuşlar. Sultanın bu kararı sadece savaşlar için geçerli olsa da, genel anlamda bu tarihten itibaren baş veya kulak kesme vakalarında tedricî bir azalma olduğu düşünülebilir. Bu tür vakaların tüm dünyada nihaî olarak reddedilmesi için İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi'ni (1948) beklemek gerekecekti.

Sadakat göstergesi olarak gönderilen kesik başlar: Padişah bir paşa ya da şehzadesinin emrinde bulunan, hoşlanmadığı bir kulunun kellesini isterse, bu, paşa yahut şehzade için büyük bir sadakat sınavı sayılırdı. Bitlis Hâkimi Şeref Han'ın (ö. 1604) *Tevârîh*'inde yazdığına göre, hissesi sultan tarafından başkasına devredilen Budak Bey taht çekişmeleri esnasında Şehzâde Bayezid'in tarafını tutmuş, ondan hoşlanmayan padişah, oğlundan bu adamın başını istemişti. Bayezid de babasının bu isteğini yerine getirerek sadakatini ıspatladı. Kapıkulları da zaman zaman sultandan vezir kelleleri ister, benzer bir imtihana hükümdarın kendisini tâbi tutardı.

Tehdit olarak gönderilen başlar: Mühim bir düşmanın başını ele geçiren hükümdar, onu hasmının müttefiki olan bir başka düşmanına gönderirse, bu bir tehdit olarak anlaşılırdı. Mesela Yavuz Sultan Selim, Memlûklerle arasında sürekli bir çekişme konusu hâline gelen, aynı zamanda anne tarafından dedesi olan Dulkadıroğlu Beyliği Hükümdarı Alaüddevle Bozkurt Bey'i 1515'te yenilgiye uğrattı. Savaş meydanında öldürülen dedesinin kesik başını Memlûk Sultanı Kansu Gavri'ye gönderdi. 1510'da Şah İsmail benzer bir biçimde, Merv yakınlarındaki bir savaşta mağlup ettiği Sünnî Özbek Hanı Şeybek'in başını yüzdürüp, derisini samanla doldurtmuş ve bir meydan okuma/tehdit nişanesi olarak II. Bayezid'e göndermişti. Safevi çağı tarihçilerinden Hasan Rumlu'nun (öl. 1577) *Ahsenü't-Tevârîh*'te yazdığına göre; Şeybek Han'ın kafatası –İskitlerin yaptığına benzer biçimde- altınla kaplandı ve şahın meclisinde şarap kadehi oldu.

Asayişi temin için, yüz kızartıcı yahut politik suçlara yönelik baş keserek yapılan infazlar: Hanedan üyeleri hariç, herhangi bir statü farkı gözetmeksizin yaygın bir biçimde, esnek kurallar çerçevesinde uygulanırdı. Buna "siyaset" de denir. Ricalden bazıları için boğma şeklinde gerçekleşen idamlardan sonra bile başların kesilip padişaha sunulması sözkonusuydu. Bu "mühim" başlar, Roma uygulamalarını andırır biçimde, 18. yüzyıl itibarıyla sarayın birinci avlusunda bulunan ibret taşında veya önemli bir meydanda, yükselebilecek muhtemel itirazlara cevap niteliği taşıyan bir yafta beraberinde, üç gün gibi bir süre boyunca sergilenirdi. Teşhir edilecek baş, kıl torbalar içinde balda bekletilir yahut tuzlanırdı.

GELİBOLULU ÂLİ'NİN KALEMİNDEN

Çoğu Arnavut 800'den fazla kelle

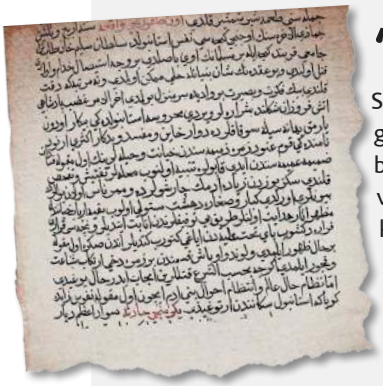

"24 Şubat 1528 gecesi İstanbul merkezinde Sultan Selim Han Camii yakınında gece ile bir Müslüman'ın evi basıldı. Ev halkının evladı ve hizmetkârları topluca katledildi. Bu meselenin halli mümkün olmadı. Her ne kadar dikkat sarf edildi, akıl ve kalple düşünüldü ise de bu konuda bir ipucu bulunamadı. İşin sonunda padişahın gazabı parlak ateş şeklinde kıvılcımlar saçtı. Korunmuş İstanbul şehrinde, odun yarmak bahanesiyle sokaklarda dolaşıp duran işsiz güçsüz, hain ve müfsit kötü işlilerin -ki çoğu Arnavut adındaki inatçı kavme mensuptu- hıyanet ve hilelerinin o tür kötülükler göstermesi mümkündü. Kapılara tembih olunup, mahalleler teftiş edilip araştırıldı. 800'den fazla adamın çarşılarda ve insanların kullandığı yollarda boyunları vuruldu. Ululara ve küçüklere dehşet salınıp hıyanet erbabından geriye kalanlardan doğruluk eseri gösterenler uğursuz yollarından tövbe ettiler ve nicesi kalmayı kaçmaya değişip Yüce Payitaht'tan el ayak çekip gittiler. Ondan sonra o türde bir hâl ortaya çıkmadı. Yaramaz ve serseri takımından bir zaman daha kötülük, fenalık ve ahlaksızlık görülmedi. Her ne kadar şeriat dolayısıyla katillerini icap eden bir hâl yok idiyse de âlemin nizamı ve âdemoğlunun intizamı için [yapıldı]. Denilir ki o gibilerin nüfusu İstanbul sakinlerininkinden fazlaydı" (Sadeleştirilmiştir).

Gelibolulu Mustafa Âlî, Künhü'l-Ahbâr, IV. Rükn, TTK Ktp., nr. Y/546, s. 288b.

Kafa derisinin saç ve sakallarla birlikte yüzülüp içinin pamuk ya da samanla doldurulduğu da vakiydi. Mühim başlar gümüş bir tepsi içinde, daha önemsizleri bir tahta üzerinde teşhir edilirdi.

Baş kesme cezasına çarptırılacak olan mahkum önce iç donuna kadar soyulur, kesme işlemi pala veya kılıçla yapılırdı. Müslüman suçlular öldürüldükten sonra sırtüstü yatırılır, başları koltukları altına konur; gayrimüslim hükümlülerse yüzükoyun yatırılıp kafaları gerilerine bırakılırdı. Başları vurulan bedenler –eğer aileleri cenazeyi satın almazsa- çoğu kez denize atılırdı. Ekseriyetle kapıcılar kethüdasının başını çektiği cellatlar, işlerini bir çırpıda bitirebilmek için havaya attıkları meyveleri tek hamlede kesmeye çalışarak talim ederlerdi. Sarayın ilk avlusu içinde yer alan cellat çeşmesi, adını kanlı kılıçlarını burada yıkayan infazcılardan almıştı.

Paul-Henri Stahl'ın tarihte baş kesme uygulamalarına dair *Histoire de la décapitation* başlıklı araştırmasına göre Osmanlılar, bir infaz yöntemi olarak kafa kesmeyi İranlılar ve Moğollardan almış olmalıdır. Yine ona göre bu uygulamayı kabul eden Avrupalılar, olsa olsa Osmanlılara karşı bir kısas olarak veya onları taklitle bu uygulamaları benimsemiştir.

Politik suçlar veya hükümdara itaatsizlik, kaçınılmaz olarak başın gövdeden ayrılmasıyla sonuçlanıyordu. Osmanlıların dehşetengiz düşmanı Eflak Prensi III. Vlad (Kazıklı Voyvoda), Fatih'e olan bağlılığını reddedip aslında bir vampir olduğu söylentilerine yol açacak kadar kanlı uygulamalara girişmişti. Osmanlı akıncıları uzun uğraşlar sonucunda onu bir baskınla yakalamayı başardılar. Kesilen başı 1476'da Fatih'in huzuruna gönderildi.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa

Sadrazamlar arasında politik bir suç nedeniyle başı gövdesinden ayrılmış en meşhur isim belki de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dır. Osmanlı ordusunun hedefi Yanık ve Komoron kaleleri iken paşa, Padişah IV. Mehmed'in de rızasını almadan 1683'te Viyana'yı kuşattı. Yaşanan ağır bozgun sadrazamın sonu oldu. Bir süre daha geri çekilmelerin yönetilebilmesi için hayatta bırakılan Merzifonlu, Belgrad'da gelen idam hükmünü sükunetle karşılamış, abdest alıp namaz kılmış ve başını ipe tevekkülle uzatmıştı. Boğularak infaz edildikten sonra yüzülen kafa derisi doldurulup İstanbul'a gönderildi. Vücudu Belgrad'da, kafa derisi padişahın görmesinin ardından Edirne'de gömüldü. Asıl mezarda kaldığı düşünülen kafatası 1688'de Belgrad'ın ele geçirilmesi sonrasında Cizvit keşişleri tarafından çalındı ve Viyana silah deposuna kondu. Bir süre Viyana Şehir Müzesi'nde teşhir edildikten sonra etik tartışmalar neticesinde depoya kaldırıldı. Bu dönemde çalınan Türk kafatasları, Haçlı zaferinin hatırası olarak pazarlanmış, tılsım olarak kullanılmış, kale temellerine karılmış ve "Türkenpopanz" denilen Türk kemik koleksiyonları ortaya çıkmıştı.

Aynı akıbete maruz kalan ilginç isimlerden biri de Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'ydı (1822). Kesilen başının İstanbul'a gönderilmesi padişahı hoşnut etti. Bir süre ayrıntılı bir yafta metni beraberinde teşhir edilen kesik baş, Tepedelenli'nin eski dostları tarafından satın alınıp Silivrikapı dışındaki mezarlığa gömüldü. Mezar taşına şöyle yazdılar: "Burada Tepedelenli Ali Paşa'nın başı yatıyor. Yanya valisiydi, elli yıldan fazla Arnavutluk'un bağımsızlığı için çalıştı".

Osmanlılar bu yaftaları sergileme süresi bittiğinde başla birlikte imha ediyor, dolayısıyla bunlar arşivlerde saklanmıyordu. Ancak Ali Paşa'nın yaftasını İngiltere Elçiliği Kilisesi rahibi Robert Walsh bir yeniçeri vası-

Macar komutanının kellesi vuruluyor

Osmanlılara verdiği ahdi ve Segedin Antlaşması'nı bozan Macar Kralı'nın kesik başı Bursa'da bir bayram havasında teşhir edilmişti. Bu minyatürde ise yeniçerilerin bu sahneden etkilendikleri görülüyor. Ya da en azından tasviri yapan nakkaş için baş kesme hadisesi dehşet verici bir şeydi ve bu görüntüyü böyle hayal etti. *Hünernâme*, TSM.

Kelle getirene verilen ihsanın belgesi

Kavşan'dan (Cauşeni) Boğdan vilayetine hareket eden Kırım hanına karavula gidip düşmandan dil ve kelle gatirenlere ihsan olunmak üzere ordu hazinesinden on bin aded zer-i mahbub irsali. 25 Nisan 1770 (BOA. AE.SMST. III/13-814).

tasıyla satın aldı ve 1828'de *Voyage en Turquie et à Constantinople* isimli eserinde tıpkıbasım olarak yayımladı. Yafta metnine göre Ali Paşa, sarayın bütün uyarılarına rağmen bütün insanî ve dinî kanunların aleyhine olarak ihanet edip ölümü hak etmişti.

Kurallar ve kuralsızlıklar

Baş kesme cezaları her zaman belirli bir kurala bağlı olarak uygulanmıyordu. 1517'de Yavuz Sultan Selim, Mısır'ın idaresiyle ilgili bir tartışma sonucunda sözlerine sinirlendiği Veziriazam Yunus Paşa'nın boynunu bir anlık emriyle vurdurmuştu. Gelibolulu Mustafa Âli'nin (öl. 1600) *Künhü'l-Ahbâr*'daki dördüncü rükünde anlattığı bir vaka, bu olgunun en kesif örnekleri arasında anılmaya değer: Rivayete göre 24 Şubat 1528 gecesi Sultan Selim Camii yakınında bir Müslüman'ın evi basılmış, tekmil ev halkı katledilmişti. Ne kadar araştırılıp soruşturulsa da suçlulara dair bir ize rastlanamadı. Daha sonra "Padişahın gazabı parlak ateş şeklinde kıvılcımlar saçar" denerek, İstanbul'da odun yarma işinde çalışan, suç işleme potansiyeli taşıdığı düşünülen çoğu Arnavut asıllı 800'den ziyade insan, çarşı-pazarda ve

EVLİYA ÇELEBİ'NİN KALEMİNDEN

Hacet giderirken saldıran düşmanın sonu

" Bu hakirin bir macerasıdır ki, her ne kadar edep dışı ise de mazur buyrulup af eteği ile örtülüversin. Bu cenkten (Seykel) sonra hacetimi gidermek için etrafta insan yok diye bir gizli köşede şalvarın ucuna yol bulduruп etek toplayıp tek başıma edebde ihtiyacımı giderirken üst tarafımdan ağaçlık içinden bir çatırtı-patırtı koptu.

'Âyâ bu da ne ola?' derken hemen başım ucundaki bir alçacık kayadan bir kâfir kendini can havliyle üstüme atıp hakir larkıdak necasetimin üstüne otura vardım. Atım dahi ürküp elimden alarka durdu.

Bu kere aklım başımdan gidip küffâr ile alt üste gelip çakşır don ve uçkur ayak bağı gibi ayağıma dolaşıp üstüm başım bok olup boklu şehit olayazdım.

Allah'a hamd olsun aklım başıma gelip kefere ile Güreşçi Mahmud Pir Veli gibi güreşirken mertlerin himmeti, kefere elime gele düştü.

Hemen hakir dal-hançer olup keferenin bir hançer boynuna ve göğsü üzeri memesine birkaç kere hançer vurup keferenin kellesini keserken üstüm pislik ile boyanmış iken bu kere kızıl kana bulandım.

İster istemez kendimi bokluca gazi görüp güldüm ve üstümün başımın necasetini hançerimle sildim ve sonra uçkurumu bağladım.

Onu gördüm ki başımın ucunda kaya üstünden bir yayan yiğit soluyarak, 'Benim biraderim, o kestiğin kâfiri biz dağlarda kovalarken can havliyle kendini atıp kellesini sen kestin, ama kellesi benimdir' deyince hakirin dahi uçkurum elimde iken,

'Ala şu kelleyi' deyip bizimle doğmuş küçük biraderimi gösterdiğimde,

'Bre edepsiz âdem' diye herif kelleden ümidi kesip gidince hemen küffarın o necasetli gümüş düğmeli dolamasını ve çakşırını çıkarırken kemerinde yüz beş Ungurus altını ve bir yüzük ve kırk talar kuruş bulundu.

Bu elbiseleri heybeme koyup, derhâl Hamîs nam atıma binip, kelleyi İsmail Paşa önüne bırakıp, 'Daima din düşmanlarının devletsiz kelleleri böyle yuvarlansın' deyip, el öpüp huzurunda durdum.

Yanımda duran halk necaset kokusundan kaçtılar.

İsmail Paşa 'Evliya'm ne acep bok kokarsın!' deyince,

'Hiç sorma sultanım başıma gelen ahvâli' diye başıma gelen macerayı bir bir anlattım.

Cümle ağalar o fetih kutlamasında hakire güle güle bî-hoş oldular.

İsmail Paşa dahi çok hoşlanıp hakire elli altın ve başıma bir gümüş çelenk ihsan eyleyip şenlik içinde şenlik yaşadım.

Bu mahalde İsmail Paşa otağı önüne Seykel kâfirinden iki bin yedi yüz kelle ve bin kırk esir gelip tüm esirleri sahiplerine ihsan edip her bir gaziye derecelerine göre bağışlarda bulundu.

Ardından fethedilen taburda yollar açılıp tüm gazilerle Seykel diyarına yollandı".

işlek yollarda boyunları vurulmak suretiyle katledildi; ululara ve küçüklere dehşet salındı. İyi hâli görülüp salıverilenlerse şehri terk etti, bir süre İstanbul'da böyle suçlar işlenmedi. Gelibolulu'ya göre bu adamların "bi-hasebi'ş-şer [şer'an] katillerin icâb ider hâl yoğidi, ammâ nizâm-ı hâl-i âlem ve intizâm-ı ahvâl-i benî âdem içün" katledildiler. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümâyunu (Tanzimat Fermanı) ile ilk kez "hiç kimse için yargılanmadan ölüm cezası verilemeyeceği" karara bağlanacaktı.

Osmanlılar ve baş vermek

Osmanlılar, hasımlarının başlarını koparmakta azimli oldukları kadar, kendi başlarını da kutsal saydıkları değerler uğruna feda etmede oldukça cömert görünürler. Hıristiyan öğretisindeki Hz. Yahya'nın başının kesilmesi anlatısı, bu peygambere de iman eden Müslümanlar tarafından saygı görmüş olmalıdır. Kerbela'da Hz. Hüseyin'in şehit olup başının kesilmesi de bu olayla benzeştirilir. Belki de bunların ve bazı tarih öncesi kültlerin etkisiyle, Anadolu'ya yapılan ilk İslâm akınları sırasında kesik baş destan ve efsaneleri Müslümanlar arasında anlatılmaya başlanmış, bunlar daha sonra Anadolu ve Balkanlar'daki Müslüman Türkler arasında da revaç bulmuştur. Konuşan kafalar, başı koptuğu halde kellesini koltuğuna alıp savaşmaya devam eden savaşçı bedenleri... Bütün bunlar Ahmet Yaşar Ocak'ın *Türk Folklorunda Kesik Baş* başlıklı monografisinde belirttiğine göre, önce Anadolu Hıristiyan folklorundan Türkler'e ve 14-15. yüzyıllarda da geliştirilmiş biçimde tekrar Hıristiyanlara geçmiştir.

Osmanlı tarih yazarı İbrahim Peçevî'nin (öl. 1649) *Târîh*'inde Macaristan'daki Grijgal Kalesi kadısının ağzından "Gazilerin kerametleri" başlığıyla aktardığı destana göre, Osmanlı kalesi düşman kuvvetleri tarafından çevrilmiştir. Bir huruç harekâtı düzenleyerek düşmanı şaşırtmak isteyen Osmanlı müdafileri arasında Deli Mehmed namında bir cengâver vardır. Bu savaşçının başı bir düşman süvarisinin darbesiyle kopar; atlı başı alıp götürmek üzereyken Mehmed'in arkadaşı Deli Hüsrev seslenir: "Deli Hüsrev görüb haykırdı didi/ Ne yatarsın başın aldı gitdi/ Revâdır cânı virdin kıyma başa/ Aceb hal oldu vü özge temâşâ/ İşit bu hikmeti, bu sırrı vü râzı/ Kesük başlu şehîd olan ol gâzî/ Hemân fevri yerinden durdı geldi/ Eliyle ol lâ'înı urdu çaldı..." Peçevî'nin rivayetine bakılırsa isimsiz kadı, bu gördüklerinin gerçek olduğunu yeminlerle kaydediyor.

17. yüzyıl saz şairi Kayıkçı Kul Mustafa'nın nazma getirdiği destanda da Genç Osman adlı bir genç IV. Murad'ın Bağdat seferi için gönüllüler arasına girmek ister. Önce reddedilir, sonra muradına erdiğinde şehir surları önünde kahramanca çarpışır ve düşman kılıcıyla başı uçurulduğu hâlde savaşmaya devam eder: "Bağdad'ın kapısın Genç Osman açdı/ Gören kâfirlerin tedbiri şaşdı/ Kelle koltuğunda üç gün savaşdı/ Şehidlere serdar oldu Genç Osman".

Alman Seyyah Salomon Schweigger'in 1578-81 arasında İstanbul'a yaptığı seyahatini anlattığı, Türkçeye *Sultanlar Kentine Yolculuk* adıyla çevrilen eserinde yazdığına göre; Türklerin hemen hepsi kafalarını kazıtmakta, tepede orta parmak kalınlığında bir tutam saç bırakmaktadır. Sebebini sorduğunda kendisine yapılan açıklama şöyledir: "Savaşçı hasmına yenildiğinde kafasının kesilmesine sıra geldiği zaman düşmanın eli, ekmek yediği ağızlarına girip murdar etmeye, bunun yerine bir parça perçeminden tutup ata". Bahsedilen saç stilinin Osmanlı minyatürlerinde börksüz-sarıksız resmedilmiş bazı figürler arasında da oldukça yaygın olduğu görülür. Bu saç stili bile tek "başına", Türklerin başlarını her an padişahları ve dinleri uğruna feda etmeye hazır olduklarının bir ilanı gibidir.

Bugün için ne kadar dehşet verici olsa da, tarihte başın gövdeden ayrılması hadiseleri, hangi amaçla yapılıyor olursa olsun, gündelik bir durum sayılırdı. Şiddetin sıradanlığı elbette korku ve dehşeti tamamen ortadan kaldırmıyor, tam aksine halka açık infaz ve teşhirler bizatihi bu korkuyu kışkırtmaya yönelik olup "ibret-i âlem" için yapılıyordu. Yine de bir şekilde, savaş arabaları insan kafalarıyla dolu halde ülkelerine dönerken, muhtemeldir ki, şehir takları altında sevinç tezahüratlarıyla karşılanıyordu. ■

Sancak dikmek, baş kesmek

Sigetvar'ın alınması sırasında bir baş kesme sahnesinden detay. Feridun Ahmed, *Nüzhetü'l-Ahbâr*, TSM. Bir müdafinin en son görmek isteyeceği şey, savunduğu surlara düşman sancaklarının dikilmesiydi, ama daha da kötü ve yıpratıcı olanı orada silah arkadaşlarının kesik başlarını görmekti.

50'Lİ YILLARDAN BİR FUTBOL MUCİZESİ

Efsane Macarlar ve onları dize getiren Türk millî takımı

Bundan tam 62 yıl önce, 19 Şubat 1956'da İstanbul'da oynanan maçta, dünyanın tartışmasız en güçlü takımı Macaristan'ı 3-1 mağlup etmiştik. Evet, hava çok soğuktu ve Macarları iki hafta boyunca diğer maçlarla yormuştuk ama, zafer çok büyüktü."Yenilmez Armada" Macar milli takımının unutulmaz serüveni ve Türk millilerine kaybedişlerinin inanılmaz hikayesi...

ALİ MURAT HAMARAT

Taçsız Kral'dan Ordinaryüs'e

Türk milli takımı kadrosu "Taçsız Kral" Metin Oktay, "Beton" Mustafa Ertan, "Ordinaryüs" Lefter Küçükantonyadis gibi yıldızlarıyla sahada yerini almıştı.

Bazı takımlar vardır, hiç taçlandırılmasalar da, gönüllerde yerini almıştır. 30'larda Avusturya'nın harika takımı, 70'lerde Cruyff ve şürekâsının Hollanda ile çimlere kazıdıkları total futbol manifestosu... Fakat bir ekip var ki, onlar adını tarihe altın harflerle yazdırmıştı. Gyula Grosics- Jeno Buzanzsky- Gyula Lorant- Mihaly Lantos- Jozsef Bozsik- Jozsef Zakarias- Laszlo Budai- Sandor Kocsis- Nandor Hidegkuti- Ferenc Puskas- Zoltan Czibor'dan oluşan 11, bu oyuna meftun olanların aklından hiçbir zaman çıkmamıştı.

Yeşil sahaların yenilmez armadası Macaristan, aslında bir rejimin yarattığı mucizeydi. 1940'ların sonunda ülkede yaşanan siyasi gelişmeler tarihin en güçlü takımlarından birisini doğururken, yine siyaset 60 küsur yıl önce kendi altın çocuklarını yemişti.

Hikâyeyi biraz geriye sarmalı, tarih kitaplarına dalmalı...

Futbolun ilk harika takımının babalarından Jimmy Hogan, 1. Dünya Savaşı'nda Avusturya'da düşman bir ülkenin vatandaşı olarak hapishanede çile doldurmaktaydı. Hemen devreye giren Macarlar, İngiliz futbol adamını bir anlamda transfer ediyordu.

MTK Budapeşte ile iki şampiyonluk kazanan hoca, bu süre zarfında sadece bir mağlubiyet tatmıştı. Savaşın sonunda Macaristan'ı terketse de onun pasa dayanan oyun anlayışı, futbol sahalarında iz bırakmıştı.

1930'da Uruguay'da başlayan Dünya Kupası serüvenine ilk seferinde katılmayan Macarlar, bir sonraki turnuvada çeyrek finalde elenirken, 1938'de ise finalde İtalya'ya boyun eğmişti.

2. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği himayesine giren Macaristan'da, iklim kısa sürede değişmişti. Kendi-

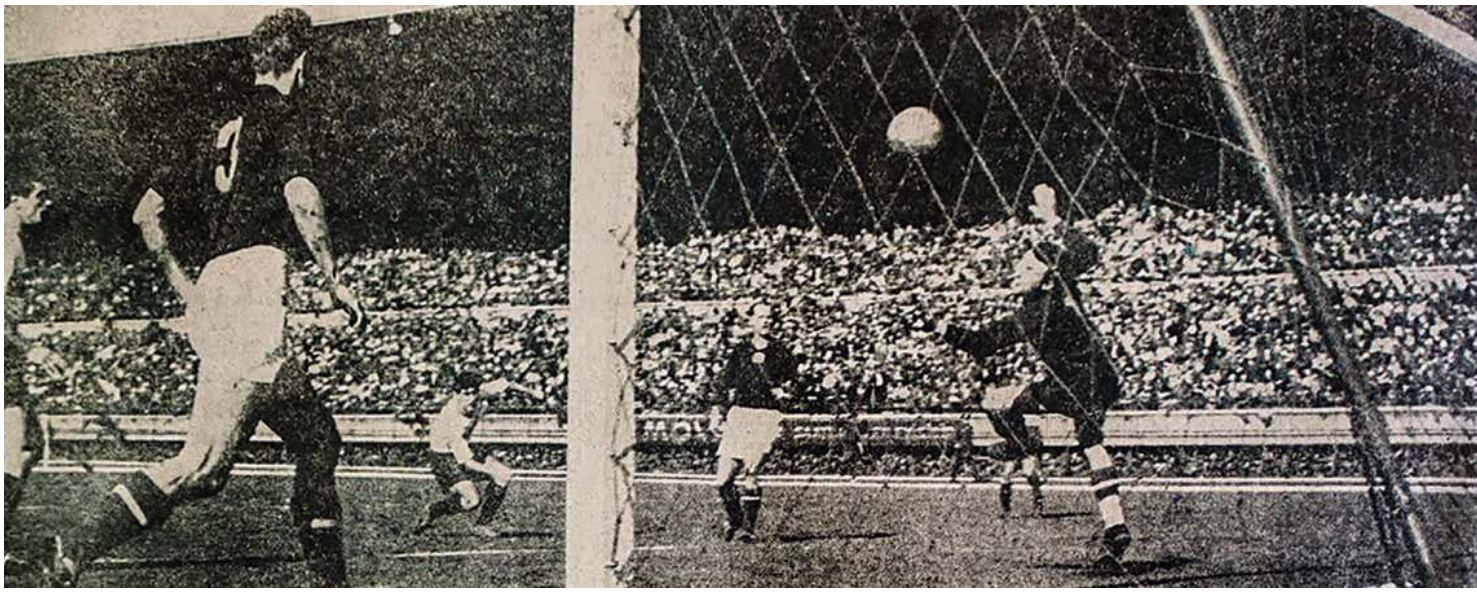

sini "Stalin'in iyi öğrencisi" olarak tanımlayan diktatör Mátyás Rákosi, topraklardaki bütün muhalifleri silindir gibi ezerken, diğer taraftan verdiği bir kararla sadece ülke değil, dünya futbolunun da kaderini tayin edecekti.

Yurt savunması

Macaristan gizli servisi AVH, MTK Budapeşte'yi alınca, ordu da boş durmadı. Onlar da bir takım istiyordu. Ferencvaros "sağcı" bulunduğundan, ihale Puskas ve Bozsik'in formasını giydiği Kispest'e kalmıştı. Böylece Kispest bir günde Honved olmuştu.

"Macar futbolunun yıldızları Kocsis, Czibor, Budai, Lorant, Grosics de sefer görev emriyle kulüplerinden Honved'e nakledilirler. Maksat, eksenini bir kulübe oturtarak millî takımın istikrarını sağlamaktır" diye yazmıştı Tanıl Bora Radikal'de yıllar önce. Gerçekten de ordunun rüyaları kabul olmuş, istihbaratçılara karşı üstünlük sağlamışlardı; arada iki defa kaptırılan şampiyonluk nazar boncuğu sayılırdı...

Adı yurt savunması anlamına gelen kulüp, Ferencvaros'tan Kocsis, Czibor ile Budai'yi, Vasas'tan Lorant'ı almıştı. Honved başarıdan başarıya koşarken, millî takımın da önlemez yükselişi başlamıştı. Ne de olsa Puskas ve arkadaşları, birkaç istisna dışında tek bir takımda toplanmış, günde çift idmana başlamıştı. Statüleri amatör olduğundan, kulüp dışında millî takımda da yan yana oynamaya başlamışlardı.

Teknik direktör Gusztav Sebes'in önderliğinde çalınan maya tutmuştu. O zamanların "W formasyonu" Sebes tarafından bozulmuş ve daha çok "U"ya yakın bir sistem benimsenmişti.

İlk gol Lefter'den

19 Şubat 1956'da yenilmez armadaya karşı oynayan milliler 3-1'lik galibiyetle sahadan ayrıldı (altta). İlk golün sahibi 6. dakikada İsfendiyar'ın ortasına voleyi vuran Lefter'di (üstte).

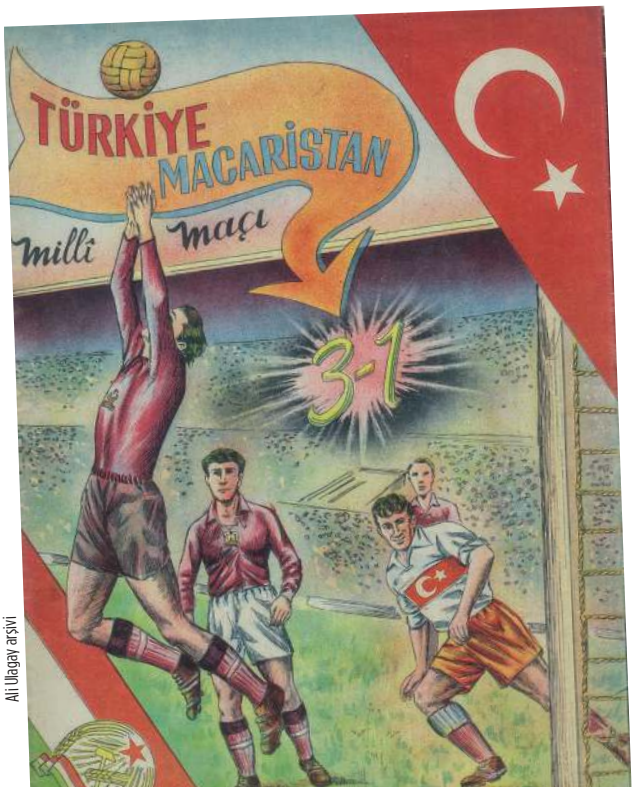

Ali Ulagay arşivi

En ileride olması gereken Hidegkuti geriye çekilerek, yeni bir diziliş denenmişti. Bu sistem ve topa mutlak hakimiyet meyvesini çabucak vermişti. Millî takımın yenilmez serisi 1950 Mayısı'nda başlamış, arada terlemeden 1952 Helsinki Olimpiyat Oyunları'nda altın kazanılmıştı.

Finlandiya'nın başkentine gelen Sebes'in talebeleri elemelerde Romanya karşısında zorlandıysa da sonradan Barcelona'ya transfer olacak Czibor ile "Altın Kafa" Kocsis'in golleriyle yoluna devam etti. İlk turda, 1949'daki uçak kazasında ülke şampiyonu Torino'yu kaybettiğinden oldukça sıradanlaşmış İtalya'yı karşılarında bulmuşlardı. Palotas ile Kocsis'in golleri onları bir üst tura taşımıştı.

Çeyrek finalde rakip Türkiye idi. Macarlar daha ilk yarıda farkı üçe çıkarmış, Ercüment Güder'in frikiki hanemize gol olarak yazılmıştı. Savunma futbolu oynayan ay-yıldızlılar o dakikadan sonra rakibinin üstüne çullanmaya kalkışınca, 90 dakika sonunda tabelada 7-1'lik skor yazmıştı. Palotas, Kocsis, Puskas, Lantos, Bozsik kim ararsanız o gün fileleri havalandırmış, Milliyet gazetesi o günden onları şampiyon ilan etmişti.

Yarı finalde İsveç'e yarım

düzine gol atan takım, altın için Yugoslavya ile buluşuyordu. Uzun süre golsüz giden mücadelenin son çeyreğinde önce Puskas, ardından Czibor zaferi getiriyordu. Tesadüf bu ya, o günkü rakiplerimizin yolu bu topraklara da düşecek, hattâ hem Fenerbahçe hem de Beşiktaş ile şampiyonluk yaşayacak Branko Stankovic misali sayısız teknik adam çıkacaktı.

Wembley'in fatihi

25 Kasım 1953'te Macarlar, Wembley'e ayak basmıştı. İngilizler, Puskas'a hafif müstehzi bakıyordu. Topluydu, kısaydı. Bu bodur şişko, efsane olmamalıydı.

İlk düdüğün çalmasıyla birlikte futbolun mabedinde bir fırtına kopuyordu. İki takım arasındaki sıklet farkı geceyle gündüz gibiydi. Kısa sürede komünistler gol olup yağıyor, 200 bin meraklı gözün önünde 52 yıldır sahasında ötekilere kaybetmeyen İngiltere 6-3'lük skorla paramparça oluyordu.

Futbolun beşiği kendi topraklarında fena sallanmış, madara edilmişti. Yenilir yutulur gibi değildi. Macarlar galibiyeti de bir İngiliz'e ithaf ederek, İngilizleri iyice ezmişlerdi: Teknik direktör Sebes maçtan sonra "bize bildiğimiz her şeyi Hogan öğretti" diyecekti.

Helsinki'de yenilmezlik serisine devam

Macarların 1950 Mayıs'ında başlayan yenilmezlik serisi 1952 Helsinki Olimpiyatları'nda kazandıkları altın madalyayla perçinleniyordu. Turnuvada milli takımımız (altta) Macarlara karşı 7-1 kaybetmişti.

Yenilen pehlivan güreşe doymayıp rövanş istedi. Ertesi yıl İngilizleri Budapeşte'de daha da hazin bir tabela bekliyordu: 7-1!

Namları sınırları aşıyor, herkes onları konuşuyordu...

Üç hafta sonrasında İsviçre'de başlayacak olan 1954 Dünya Kupası'nın mutlak favorisiydiler. Bern'e güle oynaya ayak basmışlardı. Grupta Batı Almanya, Güney Kore ve Türkiye ile eşleşmişlerdi. O zamanki statüye göre ülkeler iki maç yapıyordu. İlk karşılaşmalarında Güney Kore karşısında şov yapan Macarlar, tam dokuz atmıştı! Olağan şüpheliler Kocsis, Puskas ile Czibor gol sağanağında sahne almıştı.

İkinci sınavlarında Batı Almanya'yı 8-3'lük skorla paramparça ettiler. Yeşil sahaların önemli düşünürlerinden Sepp Herberger turnuvanın devamını düşünerek yedekleri çimlere sürmüştü. Dört gol atan Kocsis yıldızlaşırken, Hidegkuti de iki defa ağları sarsmıştı.

İlk mücadelesinde Batı Almanya'ya 4-1'lik skorla boyun eğen Türkiye, "Canavar Burhan"ın hat-trick yaptığı maçta Güney Kore'yi 7-0'lık skorla devirmişti. O karşılaşmada Lefter'in attığı gol adeta jenerikti. Statüye göre Batı Almanya ile bir kez daha karşılaşan Millilerimiz 7-2'lik skorla mağlup olmuştu.

Sakatlanan Puskas'ın yokluğunda, arkadaşları önlerine geleni ezip geçiyordu. Çeyrek finalde tekmelerin konuştuğu "Bern Meydan Savaşı"ndan sağ salim çıkmayı başarıp Brezilya'yı 4-2 yenmişlerdi. Perdeyi Hidegkuti açmış, Kocsis iki golle maça damgasını vurmuştu. "Solak şişko"nun yokluğunda kazanılan penaltıyı Lantos atmıştı.

Final yolunda son rakip, o tarihe kadar Dünya Kupası'nda hiç yenilmemiş, oynadığı iki turnuvayı da kazanmış Uruguay'dı. Czibor ve Hidegkuti ile iki farklı üstünlüğü yakalayan Macarlar, Juan Hohberg'e mani olamayınca uzatmalara gidilmişti. Tam ihtiyaç duyulduğu anda döktüren "Altın Kafa" işi bitirmiş, turnuvadaki gol sayısını 11'e çıkarmıştı.

Mucizenin ardı

Finalde rakip, grupta parçaladıkları Almanya idi. Macarlar ilk maçın özgüveniyle sahaya ayak basarken, yıldızları Puskas da kadrodaydı. Hafif sakat olsa da bu karşılaşma kaçmazdı.

Mutlak favori olan altın takım fırtına gibi başlamış, henüz 8. dakikada farkı ikiye çıkarmıştı. Önce Puskas, ardından Czibor ağları bulmuştu. Finali ül-

kesine radyodan aktaran spiker Herbert Zimmermann, kaleci Toni Turek'i "kova" ilan etmişti. Ancak dakikalar 18'i gösterdiğinde, tabelada eşitlik vardı. Max Morlock farkı bire indirmiş, Panzerlerin haşarı çocuğu Helmut Rahn beraberliği getirmişti.

Macarlar saldırıyor, kalesinde Turek dayanıyordu. Zimmermann mikrofon başında file bekçisine methiyeler düzmekten yorulmuyordu. Derken son dakikalarda sahne alan Rahn, ülkesini öne geçirmişti. Puskas'ın attığı gol ofsayt gerekçesiyle değer kazamayınca, zafer Panzerlerin olmuştu. Aradan yarım asır geçtikten sonra o maçta doping yapıldığına dair çıkan haberler Almanya'da pek ses getirmedi. O final bir mucizeydi; mucize olarak kalmalıydı!

Kupanın kaptan Fritz Walter'in ellerinde yükseldiği an ölümsüzleşti. Alman tarihçi Joachim Fest'e göre Federal Alman Cumhuriyeti'nin üç kurucusu var: Politik olarak Konrad Adenauer, ekonomik olarak Ludwig Erhard ve mental olarak Fritz Walter.

Müsaadenizle kısacık bir dipnot...

Her ne kadar millî takımın efsanevi hocası Herberger, 2. Dünya Savaşı sırasında oyuncularına imtiyazlar tanınmasını sağlasa da, kaderin Walter için yazdığı bambaşkaydı. Zira futbol adamı gücünü başkaları için kullanmayı tercih etmişti. Harp sırasında Fransa, Korsika gibi yerlerde askerlik yapan Walter'in yolu, sonradan üç gol atacağı Romanya'ya düşmüştü. Hem de savaş esiri olarak.

Esir kampında sıtmaya yakalanan forvet, Gulag Adaları'na aktarılmayı bekliyordu. Kardeşi Ludwig ile beraber olmaları belki de tek tesellisiydi. Bir gün Macar ve Slovak askerler top oynarken aralarına karışıyor; olaylar gelişiyordu.

1954 Dünya Kupası finali

Finalde kupanın mutlak favorisi Macarlar, Federal Almanya'yla ikinci kez karşılaştılar (üstte). Büyük mücadele sonucu maçtan galip çıkan Almanlar oldu, kupayı kaptan Fritz Walter kaldırdı (altta).

Ne sıtma ne esaret etkilemişti Fritz'i. O kadar iyiydi ki... Karşında çaresizce koşturan askerlerden biri anında onu tanıdı. 3 Mayıs 1942'de Budapeşte'de oynanan Macaristan-Almanya maçında hayranlıkla izlediği Walter'in ta kendisiydi! Onun iki gol attığı karşılaşmayı Almanlar 5-3 kazanmıştı. Hemen kampın Sovyet komutanına koşan bu subay, Almanların büyük yıldızının aralarında olduğunu söylemişti. Futbol aşığı komutan Shukov, Fritz ve Ludwig Walter'in o trenlere binmemelerini sağlamıştı. Hayatta kalan yıldız, 12 yıl sonra Dünya Kupası'nı kaldırmıştı. Kendisini tanıyıp hayatta kalmasını sağlayan subay Macar'dı!

Bir ulus yeniden şaha kalkarken, harika takım ilk kez kaybetmişti. Böylece 32 maçlık yenilmezlik serisi bozulmuştu. Komünist iktidar mağlubiyeti bir türlü kabullenemiyor, faturayı kaleci Gyula Grosics'e kesiyordu. Aylarca sorgulanan "Kara Panter" lakaplı file bekçisi, delil yetersizliğinden "yırtıyordu".

Her şey 1956'nın sonunda değişti. Macaristan'ın değişik

şehirlerine sıçrayan kıvılcım, 23 Ekim'de yangına dönmüştü. Kısa sürede hükümet düşmüş, Sovyet tankları Budapeşte'de cirit atmaya başlamıştı. 4 Kasım'da Macaristan'a adeta çıkarma yapan Sovyetler Birliği, bir haftada kontrolü ellerine almıştı. Binler ölmüş, onbinler ülkeden kaçmıştı.

Şampiyon Kulüpler Kupası'nda Athletic Bilbao ile eşleşen Honved, 22 Kasım'da İspanya'nın yolunu tutmuştu. San Mames'te 3-2'lik skorla gülen evsahibi ufak bir avantaj sağlamıştı. Futbolcular ülkelerine dönmek istemiyordu. Macaristan'daki karışık durum nedeniyle rövanşın Brüksel'de oynanacak olması, kimbilir bazılarını umutlandırıyordu. Elenip dağılabilirlerdi.

Yaklaşık 30 yıl sonra 39 kişiye mezar olacak Heysel Stadı'nın skorbordunda yazan 3-3'ten sonra Grosics, Bozsik, Budai ve Lorant yurtlarına dönüyor, takımın yıldızları Puskas, Czibor ve Kocsis, Batı'ya açılıyordu.

Ancak onların İspanya'ya ayak basmasından sonra düşüş başlıyor, efsane ekip sıradanlaşıyordu. Real Madrid ile Barcelona ise vites yükseltiyordu. Şampiyon Kulüpler Kupası'nı adeta tahakküm altına almışlardı. Puskas, ruh ikizi Alfredo Di Stefano ile başkentliler için döktürüyor, Katalan diyarında ise Macar rönesansı yaşanıyordu.

1958 Dünya Kupası'nda sonradan milletvekili olacak Puskas'ın çocukluk arkadaşı Bozsik kaptanlığa terfi etmişti. Hidegkuti artık 36'sındaydı. İspanya'da döktürenlerin yokluğunda bir zamanların yenilmez armadası gruptan çıkamamıştı. Kimbilir, tam kadro olsalar, İsveç'te samba yapan Brezilya ve Pele'yi hiç konuşmayacaktık. Yarattıkları ekol 1962 ve 1966'da üst üste iki Dünya Kupası daha görse de, çeyrek finalden öteye gidememişti. Rejimin doğurduğu mucize, aslında yine rejim yüzünden bitmişti.

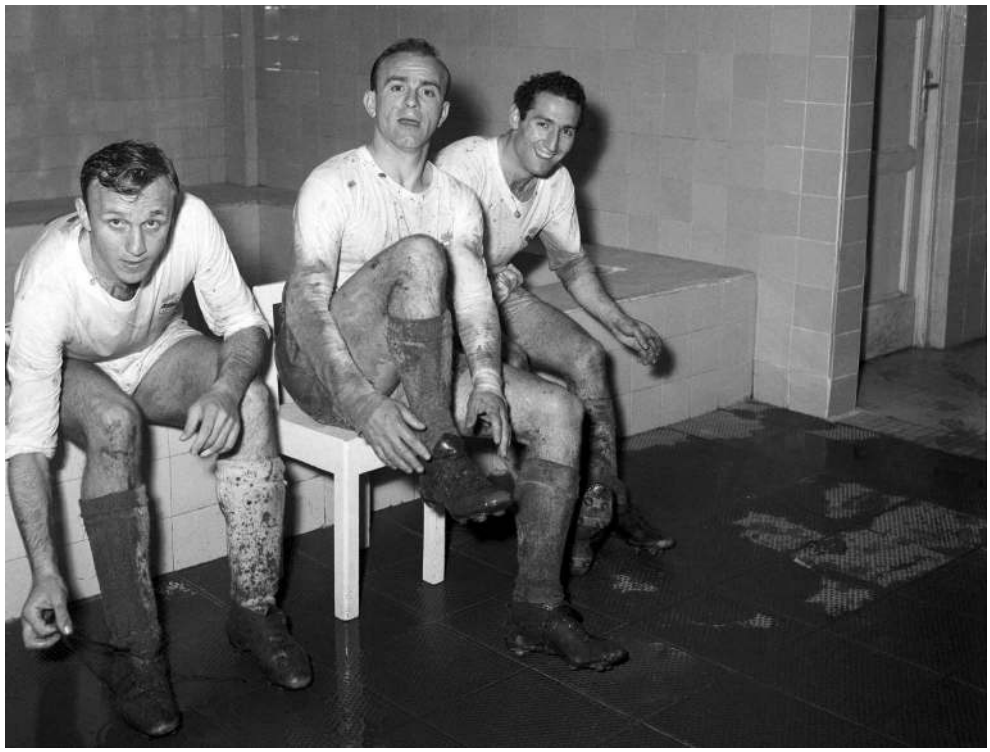

Bir (anti) kahraman

Macaristan'ın kalecisi Grosics, sorgulandıktan sonra sürülmüştü. Aklandıktan sonra millî takımın eldivenleri yine ona teslim edildi. Ferencvaros'un ısrarla istediği Grosics'e bir türlü rejimden izin çıkmamıştı. Sürgünde mesleğini icra etmeye devam eden "Kara Panter",

Real Madrid'de Puskas mucizesi

Real Madrid'e transfer olan Puskas kupa koleksiyoneri olmuştu. O takımın unutulmaz yıldızları Di Stefano, Santamaria ve Gento bir maç sonrasında.

Puskas çocuklarla

Macaristan'da adeta halk kahramanı olarak anılan efsane futbolcunun çocuklarla olan bu karesi daha sonra Budapeşte'de dikilen bir heykelle de ölümsüzleşti.

Dünya Kupası heyecanını iki kez daha yaşamıştı.

Rejimle geçinemeyen Grosics, 1980'lerde bir anlamda barış çubuğu uzatmıştı yönetime. Komünist Parti'ye üye olmak isteyen emekli file bekçisinin kayıtları incelendiğinde bir anda ortalık karışmıştı. Gyula Grosics, delikanlılığında Macaristan'daki SS ordusuna gönüllü olarak katılmıştı. Genel sekreterlik koltuğunda 32 yıl oturarak ülkeyi en uzun süre yöneten politikacı olan János Kádár, durumu çok da önemsememişti. Gyula onların olmuştu artık. Kimbilir belki de hep onlarındı. SS geçmişi olan birinin yurtdışında oynaması çok da kolay değildi. İşte belki de bu yüzden, o hiç Batı'ya gitmeyi düşünmemişti. Derken Doğu Bloku dağıldı, o da saf değiştirdi. İktidara koşan muhafazakar sağ parti Fidesz saflarında görünen Kara Panter, Başbakan Viktor Orbán ile çok yakınlaştı ve 82 yaşında Ferencvaros formasıyla tanıştı!

2010'da iktidara yeniden gelen Fidesz ile birlikte Kara Pan-

ter, iyiden iyiye günışığına çıktı. Şaka gibiydi; oynarken olmasa da 85 yaşında ülkesinin en iyisi olmuştu. Hakkında çekilen belgeselin vizyona girdiğini bile görmüştü. Hattâ filmin galasına Macaristan Cumhurbaşkanı Pal Schmitt de katılmıştı. Harika takımın hayatta kalan son iki ferdinden biriydi. İlk o 2014'te göçtü, ardından Buzansky ertesi yıl son nefesini verdi.

Destanın gölgesinde

Yenilmez armada Macaristan, 3 Şubat 1956 akşamı Türkiye'ye gelmişti. Gelecekler- gelmeyecekler diye bakılan papatya falları böylece son buluyordu. Fakat küçük bir sorun vardı. 70 santimi bulan kar, cansıkıcıydı. Mücadele için 5 Şubat tarihi belirlenmiş, biletler karaborsada 100 liraya peynir ekmek gibi satılmıştı. Federasyonun belirlediği programa göre Taksim Anıtı'na çelenk koyarak başlayacaklar, İzmir ve Ankara'da karma takımlarla maçlar yaptıktan sonra 14 Şubat'ta Beyrut'a uçacaklardı. Fakat evdeki hesap çarşıya uymadı. Hava muhalefeti nedeniyle planlar altüst olmuştu. Karda sahne almak istemeyen yıldızlar topluluğu rahatlamıştı. Hattâ büyük usta Halit Kıvanç, kararı memnuniyetle karşılayan Czibor'un tellendirdiği sigarayı yazıyordu. Yeni açılan Divan Oteli'ne yerleştirilen Macar kafilesinin keyfi yerindeydi.

6 Şubat'ta İzmir'e varan yenilmez armada, ilk maçını iki gün sonra yapmıştı. Federasyonun programında buraya 9 Şubat'ta varılacak, ertesi günde de karşılaşma oynanacaktı. Şehrin hava koşulları takvimi öne çekmişti.

Sebes'in öğrencileri 8-1'lik skorla gülmüştü. İki ülke federasyonu asıl millî müsabakanın hangi gün oynanacağına dair görüşmeleri sürdürüyordu. Daha önce 19 Şubat'ta karar kılınsa da dört gün önceye çekme çabaları da vardı. 10'undaki tablo daha da hazindi. Tabelada yazan 11-0'dan sonra gazetelerde kullanılan Macaristan'ın "düzineyi tamamlayamadığı" ifadesi, iki ülke arasındaki farkı ortaya koymuştu. İki gün sonrasında Ankaralı futbolseverler efsane ekibe doymuştu. Başkent karmasının aldığı 4-2'lik mağlubiyete neredeyse sevinenler olmuştu.

Unutulmaz kaleci Grosics

Efsane takımın hayatta kalan son fertlerinden Grosics (en üstte) hayatının son demlerinde ülkesinin en bilinen isimlerindendi. 2014'te ölümünden sonra mirasına Macaristan Başbakanı Orban sahip çıkmaya devam etti (üstte).

Millî takım tek seçicisi Eşfak Aykaç, "İnşallah Ankara'da olduğu gibi bir oyun çıkarırız" diyedursun, Macarlar İstanbul'da ilk 15 Şubat'ta sahne almıştı. Karşılarındaki takım yine bir şehir karmasıydı. Tarife daha da düşmüştü: 3-1.

Tüm Türkiye 19 Şubat'ı iple çekiyordu. Acaba bir futbol mucizesi yaşanacak mıydı? O günün gazetelerinde Macaristan'ın en güçlü kadrosuyla oynayacağı vurgulanıyor, olası kötü bir neticeye insanlar sanki hazırlanıyordu. İşte bu ahval ve şerait içinde santra yapıldı. Yenilmez armadanın altın kafası Kocsis yoktu. Sebes'in üstüne sistem inşa ettiği Hidegkuti ise yedekler arasında başlıyordu.

Dakikalar henüz 6'yı gösterirken, İsfendiyar'ın ortasına voleyi yapıştıran Lefter destanı başlatmıştı. Turgay Şeren'in muhteşem kurtarışı tabelanın eşitlenmesine mani oluyordu. Yarım saatin sonunda Sebes oyuna müdahele ediyor, Hidegkuti'yi sahaya sürüyordu.

İlk yarının sonlarında kendisine yapılan penaltıyı kullanan Türk futbolunun biricik ordinaryüsü, kendisinin ve takımının ikinci golüne imza atmıştı.

İkinci devrenin hemen başında fark üçe çıktı. İsfendiyar'ın ortasında bu sefer Metin Oktay sahne almıştı. Müsabakanın sonlarında Puskas büyülü sol ayağıyla ağları bulsa da kalan dakikalar geçmek bilmiyordu. Stattaki binlerin sayısı zamanla katlanıyor, neredeyse İstanbul nüfusunu geçiyordu. Yugoslav hakem Stefanovic'in son düdüğü mücadeleye nokta koymuş, rüyalar gerçek olmuştu: Türkiye 3- Macaristan 1.

Millî Takımın uzun yıllar en büyük zaferi buydu. Ne olursa olsun, Puskas ve arkadaşları sahadan boynu bükük ayrılmıştı. 18 maçlık ikinci yenilmezlik serisi Dolmabahçe'de sonlanmıştı.

O yılın sonunda Macaristan'daki iklim değişecek; efsane takım da dağılıp gidecekti. ■

ÖLÜMÜNÜN 84. YILINDA

Cenab Şahabettin'in 'pahalı' kelimeleri

Servet-i Fünun'un büyük kalemi Cenab Şahabettin, eşi benzeri olmayan bir "kuyumcu", bir söz büyücüsüydü. Mağrur bir tavırla "düşman"larıyla alay etti; özellikle de Şinasi'nin tohumunu attığı "sade dil" yanlılarına ironi dolu oklar fırlatmayı sürdürdü. Bugün okunmuyor. Okunmamasının birincil nedeni okunamaması: Bir avuç okurun sökebildiği bir dil -daha doğrusu bir "zümre dili"nin en uca taşınmış hali.

✎ ENİS BATUR

Fotoğrafa, resme, çizgiye, hareketli hareketsiz görüntülere, sözün özü *İmge*'ye gözlerimi dikip bakmaktan vazgeçemiyorum: Görünenin arkasındaki görünmeyen kadar, belki ondan çok *yeterince* görünmeyen mıhlıyor beni imgelere: Sanki ben *birşey* söylemesem, baktığım, bakakaldığım *öteki şey* eksik kalacak.

2017 yazı, tatilin tenhalaştırdığı şehrin bir köşesindeki kahve masasında bir başıma oturmuş, günışığı altında, çantamda taşıdığım siyah-beyaz, yaklaşık 80-90 yaşlarında bir fotoğrafa bakıyorum -basıldığı zeminde (*Yeni Adam* dergisinin 1932 tarihli bir sayısı) fonu enikonu karanlıkta kalmış (belki de geçen zaman içinde daha da okunaksızlaşmış) fotoğrafta Cenap Şehabettin, yazı masasından objektife bakıyor, dolayısıyla yalnızca "büst"ü görünüyor.

Bir an başımı kaldırıyorum, karşımdaki görüntünün (bir sokak kesiti ve ufarak bir park) içinde bir boşluk, bir bulanıklık alanı yaratarak düşünüyorum: Şu anda, yeryüzünde, benden başka Cenab'ı aklından geçiren biri var mıdır?

Şüphesiz "yoktur, olamaz" türünden bir kesinlik arayışına sapmak en hafifinden saçmalık olurdu; akademik gerekçelerle şairin yapıtı üzerinde konaklayan araştırmacılar, öğrenciler düşünüyor, arıyordur onu herhalde -gene de, neresinden bakılsa, bir avuç meraklı sözkonusudur olsa olsa.

Cenab'ı bu kadar *tenha* bırakan tercihleri miydi, yazgısı mı? Edebiyat tarihi, bir "disiplin"-den sözediyorum, onu döneminin *majör* bir şairi olarak anıyor, konumluyor. Yaşarken de öyle görülmüş. Bugün okunmadığını biliyoruz (1984 İstanbul Üniversitesi yayını *Bütün Şiirleri* bir daha basılmadı). Okunmamasının birincil nedeni okunamaması: Bir avuç okurun sökebildiği bir dil -daha doğrusu bir "zümre dili"nin en uca taşınmış hali.

★★★

Edebiyat-ı Cedide'nin dört atlısı, Servet-i Fünûn dönemine ve uzantısı Fecr-i Âti hareketine uzanan çizgide, modernleşme *hazırlığıyla* Batılılaşma sürecinin atbaşı ilerleyişinde etkili olmuşlardı: Fikret ve Cenab şiirde, Halid Ziya ve Mehmet Rauf nesirde önü çekiyorlardı. Fikret erken yaşta öldü; Osmanlıların çöküşüne tanık olmuştu, cumhuriyete geçişe yetişemedi. Cenab'ın ölüm tarihi 1934, Mehmed Rauf'unki 1931, Uşaklıgil'inki 1945; onlar Cumhuriyet'in *hızlandırdığı* kültürel dönüşümle, bunun Dil ve Edebiyat alanında yaşanan altüst oluşla yeni kipsellikler yaratmasına tanık oldular.

Bir tek, o da belli ölçüde, Halid Ziya'nın dönüşüme uyum sağlayabildiği söylenebilirdi: Yapıtını okunabilir hale getirmek için çaba gösterdi son döneminde, gelgelelim hayatını düpedüz

Elhân-ı Şitâ

Cenab Şahabettin'in Elhân-ı Şitâ şiirinden bir kısım:
Sen açarken çiçekler üstünde
Ufacık bir çiçekli yelpâze,
Na'şın üstünde şimdi, ey mürde,
Başladı parça parça pervâze
Karlar ki semâdan düşer düşer ağlar.

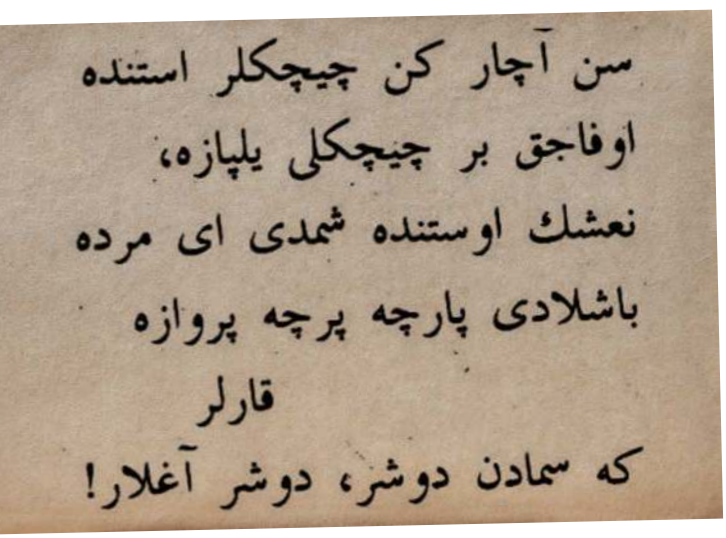

kıran bir olay, oğlunun intiharı küstürdü onu. Mehmed Rauf da tökezleyerek tamamlamıştır yaşamını. Cenab'a gelince... 12 Şubat 1934 günü şehre çöken ve herşeyi sekteye uğratan kalın kar örtüsü en yakınlarının bile cenazesine katılmasını engellemenin ötesinde, şiirinden çıkarak son on beş yılını neredeyse kaybolmuşçasına geçirmesine yolaçan bir işaret gibiydi. Edebiyatımızda hiçbir şair *var* iken bu kadar *yok* olmamıştır.

★★★

Yahya Kemal-Hâşim ikilisinin taç giyeceği dönemi önceleyen çeyrek yüzyılın, yolaçıcılığı üzerinde durulan Hâmid'i ayırırsak, iki şiir kutbunu Fikret-Cenab ikilisi oluşturmuştu. Öylesine kalıcı bir utku sayılmıştı ki çıkışları, kimsenin aklından 1920'li yılların başında Cenab'ın anakronik konuma düşeceği geçmiş olamazdı. Başta yoldaşları Fikret ve Halid Ziya, ölçüsüz övgülerle doruğa tırmandırmışlardı şairi. *Servet-i Fünun* dergisinde, özellikle Paris dönüşü yayımlamaya koyulduğu şiirler enikonu tepki doğurmuştu gerçi; ama her "yeni"liğin yarattığı kırılgan dalgalar olarak nitelenen karşı hamleleri, yandaşlarıyla birlikte bertaraf etmekte zorluk çekmemişti. Eşi benzeri olmayan bir "kuyumcu", bir söz büyücüsüydü edebiyatın yüksek tabakasındaki hemcinslerinin gözünde; mağrur bir tavırla "düşman"larıyla alay ediyor, özellikle de Şinasi'nin tohumunu attığı *sade dil* yanlılarına ironi dolu oklar fırlatmayı sürdürüyordu. Nesirlerindeki üslûbu da yere göğe koyamadıkları görülür: Halid Ziya, bu alanda ondan bir devrimci yontacak ölçüde övgüsüne sınır tanımamıştır.

Tepkilerin ve yüceltmelerin çakıştığı konu, şiirlerinde kullandığı dilden geliyordu Cenab'ın: Yunus Kâzım kimi "garip tabirler, uydurma sözler, fazla alafrangalık, hattâ filan veya falan şairden intihaller" diye özetler genel kanıyı. *Bütün Şiirler*'in imzasız sunu yazısında "Cenab'ın müsveddeleri arasında, günlük dilde kullanılmayan kelimelerle dolu defterler vardır" saptamasının ardından, az ileride, "başvurduğumuz hiçbir lügatta bulunmayan bir takım kelimeler" kullanmış olduğundan sözedilir ve eskilerin bu eğilimi *garabet* olarak tanımladıklarına dikkat çekilir.

Cenab Şahabettin

Osmanlı Devri'nin son döneminde Edebiyat-ı Cedide'nin başta gelen iki şairinden biri olan Cenab Şahabettin 1919'dan itibaren sessizliğe bürünmüş ve 1934'ün Şubat ayında hayata gözlerini yummuştu.

★★★

Önce ama, birçok yaşamöyküde karşımıza çıkan, gerçek ile rivayetin başbaşa kaldıkları satranç tahtasına bakılmalı. Cenab, farklı kaynaklar farklı tarihler veriyor gerçi, 1889'da askeri tıbbiyeyi bitirdikten sonra, cilt hastalıkları üzerine ihtisas yapmak amacıyla 1890 yılında gönderildiği Paris'te üç (dört?) yıl kaldı. "Cenab Paris'te bulunduğu dört yıl içinde Fransız şair ve muharrirleri arasına karışmış olduğu" görüşünün neye dayandığını bilmiyorum; bu doğrulanmamış "bilgi" Cenab tarafından yayılmış olabilir. Sonuçta "kim"lerin arasına karışmış olduğuna ilişkin hiçbir kayıt yok elimizde -kendi sözleri, yazıları dahil. Bir mektup dışında: Arkadaşına, Verlaine'in şiirlerini çok sevdiğini, Mallarmé'ninkileri ise hiç anlamadığını yazmış.

Garabet belki de burada: Mithat Cemal'in deyişiyle "tek taşlar gibi pahalı kelimeler seçen" Cenab, Verlaine'in sade dilli şiirinden çok Mallarmé'nin tektaşlardan örülü *Poésies*'sinin (*Bir Zar Atımı* henüz yayımlanmamıştı ya, yayımlandığında bizde ilk *gören* acaba kim olmuştu ve ne zaman!) yakınındaydı, seçtiği yol düşünülürse. Şu farkla: Sözcüklerden kelime avlamıyordu Mallarmé, anadilinden uzaklara doğru sefere çıkmıyordu.

Hüseyin Cahit'in biraz saf biçimde söyledikleri önemli: "Cenab'ın, Fikret'in Arapçaları -maatteessüf- kuvvetli olduğu için, *öteden beriden bulup* (abç) yeni kelimeler çıkarırlardı. Biz de, geri kalmayalım diye, yenilerini aramaya mecbur olurduk". Ruşen Eşref'le söyleşisinde öldürücü yargısını getirir: "Herhalde, her aklı başında insan şunu kabul eder ki: Artık ne bir Cenab'ın, ne bir Süleyman Nazif'in üslûbu, o terkipleriyle istikbâle hakim olamaz; hâkim olmak şöyle dursun, istikbâle geçemez bile".

84 yıl geçmiş ölümünün ardından.

VİTAMİNLERİN

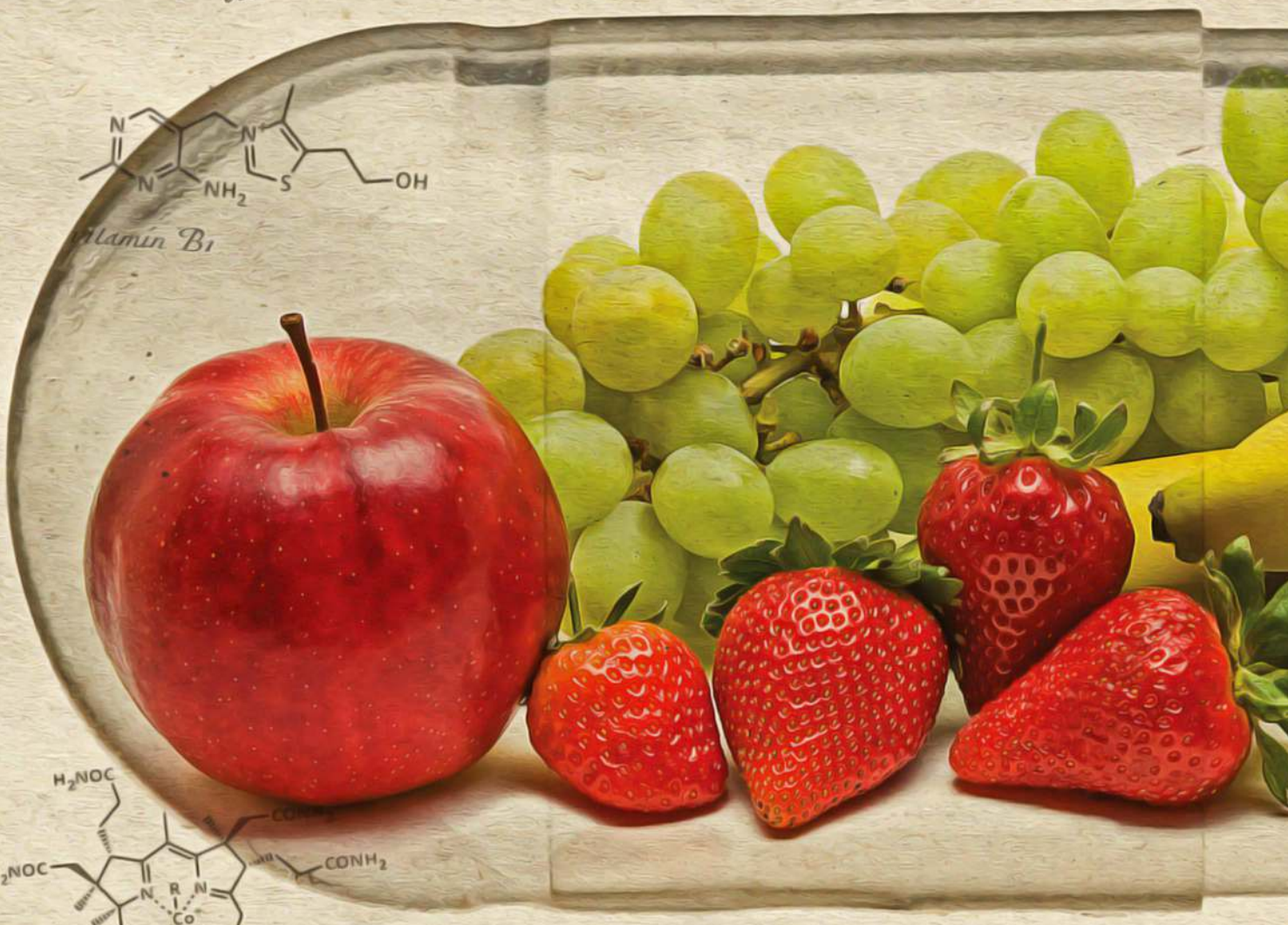

Varlıkları sağlık ve afiyet

“Mikrop teorisi” çağında elle tutulmaz, gözle görülmez mikroorganizmaların hastalıkların tek sorumlusu olduğu sanılıyordu. Hastalar üzerinde yapılan gözlemler, hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen deneyler, kimi hastalıkların besinlerle ilişkisini ortaya koydu. 19. yüzyıl tıbbı iskorbit, beriberi, pellegra gibi vahim hastalıklarla mücadele ederken, sağlığı mevcudiyetleriyle değil, noksanlıklarıyla tehdit eden bazı organik bileşenleri saptamaya başladı. A’dan K’ya vitaminlerin keşif hikayesi…

KEŞİF SERÜVENİ

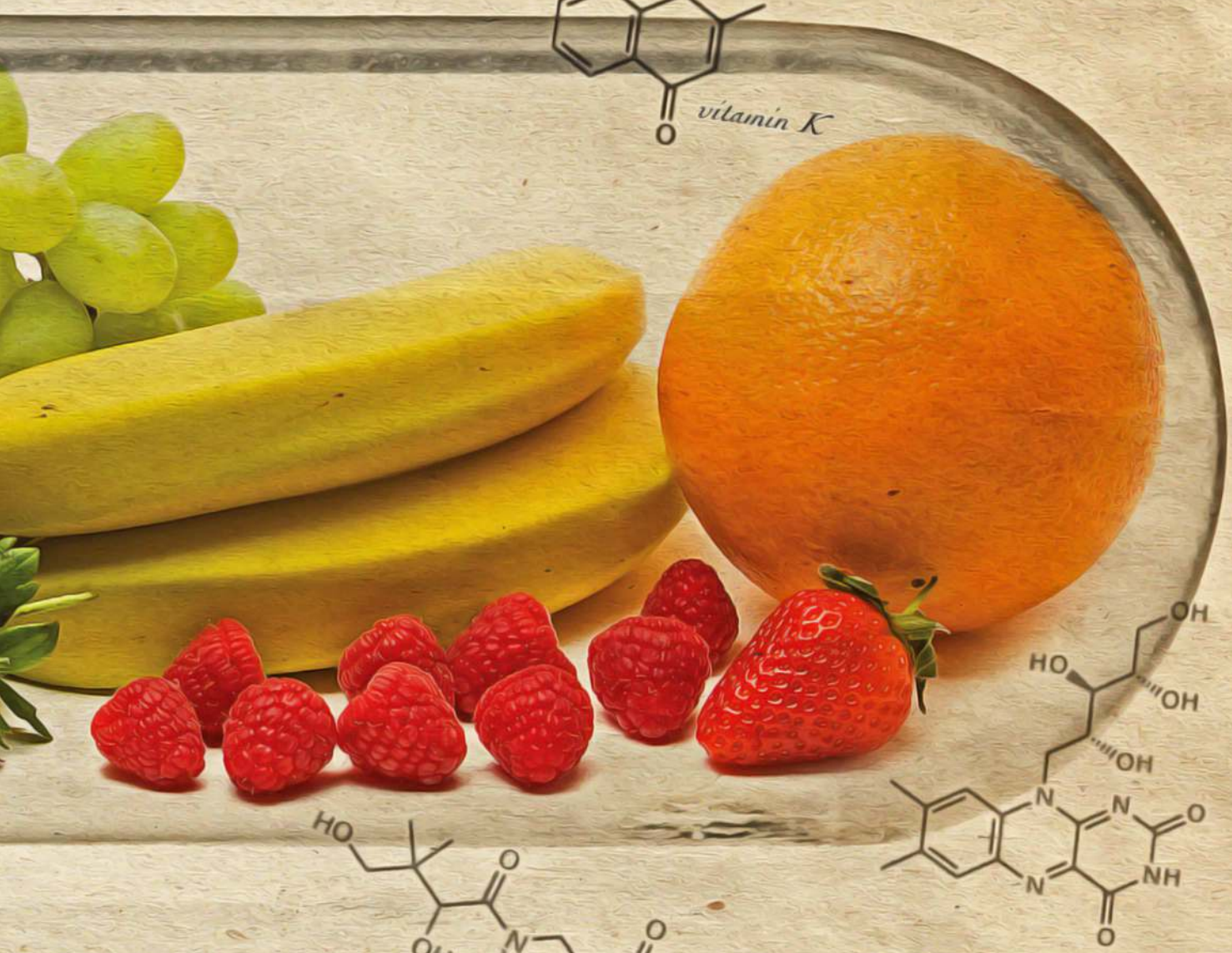

yoklukları illet ve zafiyet

FATMA ÖZLEN

Hayatlarını avladıkları ve topladıklarıyla idame ettiren atalarımızın vitamin yoksunluğu çekmedikleri bir yana, vitamin zengini olduklarına şüphe yok. Tarım yapmaya başladıklarında ise daha çok buğday ve mısır gibi vitamini fakir nişastası bol beslenmeye yöneldiler.

Vitaminler, normal büyüme ve gelişmenin sağlanması, sağlığın devam etmesi için gerekli olan "hayat için elzem" ve fakat protein, yağ ve karbonhidratlardan farklı, organik bileşikler. Bunlar besinlerle yeterli miktarda alınmadıkları zaman, kendine özgü bazı hastalıklar ortaya çıkar.

19. yüzyılın ilk yıllarında başlayan ve 20. yüzyılın ortalarına kadar devam eden "vitaminlerin keşif serüveni", sağlığımızı anlamamızda en büyük bilimsel ilerlemelerden biridir.

İskorbüte karşı limon

Bir uzun yol yelkenlisine, mürettebat ve yolcuları iskorbüt hastalığından korumak için limon ve diğer C vitamini içeren meyveler yükleniyor, Robert McGinnis.

Bugün vitamin eksikliğine bağlı geliştikleri bilinen hastalıkların ortaya çıkışı oldukça yenidir. Bilim alanında 19. yüzyıldan itibaren Louis Pasteur ve Robert Koch tarafından ortaya konan, hastalıklara mikropların ya da bu mikropların ürettiği toksinlerin yolaçtığını savunan "mikrop teorisi" hüküm sürmekteydi. Araştırmalar şarbon, sıtma, tüberküloz, kolera, lepra ve difteriden sorumlu mikropları tanımlamıştı. İskorbüt, beriberi, raşitizm, pellagra, tavuk karası gibi hastalıkların da mikrobik oldukları sanılıyordu; oysa bu hastalıklar mikroplara ya da onların toksinlerine bağlı değildi.

Hastalar üzerinde yapılan gözlemler ve hayvanlar üzerinde yapılan deneysel tıp araştırmaları bazı hastalıkların besinlerle olan ilişkisini aydınlatmayı sağladı ve vitaminlerin keşif süreci başladı. Bu süreç, beslenme biliminde de bir devrim yarattı ve bilimsel prensiplerin geçerli olduğu başlıbaşına bir bilim dalı doğdu.

Vitaminler birbiri ardına keşfedilirken, bir taraftan da kimyasal yapıları tanımlandı ve sentetik üretimleri için yöntemler geliştirildi. Bugün yalnızca Amerika'da yıllık 12.5 milyar dolarlık satışı olan dev bir endüstri var.

Denizcilerin kabusu: İskorbüt hastalığı

Hastalıklar 1700'lerin denizcilerinde, kılıçtan daha çok can alırdı. 10-12 hafta boyunca açık denizlerde yol alan ve yalnızca gemi erzaklarındaki kuru gıdayla beslenen denizciler iskorbüt hastalığına yakalanıyordu. Yolculuğun dört ila altıncı haftasında belirtiler başlıyordu: Hastalığa yakalanan denizcilerin diş etleri şişiyor, kanıyor ve dişleri dökülüyor; eklemleri şişiyor, ağrıyor ve kuvvetten düşüp takatsiz kalıyorlardı. Nihayetinde pekçoğu, aniden ortaya çıkan büyük bir kanama ile ölüyordu.

Ölmeyip sağ kalanlar ise karaya ayak bastıklarından itibaren meyve, sebze yiyebildikleri gündelik hayatın içinde 10 gün gibi kısa bir zamanda hızla iyileşiyorlardı. İskorbüt, Kuzey Avrupa'da çok yaygındı. 1753'te İskoçyalı donanma hekimi James Lind, iskorbüt belirti ve bulgularına dair gözlemlerini yazdı; önemli bir notu da portakal ve limonun hastalığı önlediğiydi. Daha sonraki yıllarda donanma erzaklarına limon suyu da eklendi.

Uzun yıllar süren çalışmalardan sonra iskorbütü önleyen faktör 1928'de izole edildi; Macar asıllı biyokimyacı Albert Szent Gyorgyi suda eriyen bu C faktörü, "askorbik asit" olarak isimlendirdi. Bu keşif 1937'de Nobel aldı. C vitamini 1935'te İsviçre'de suni olarak sentez edilen ilk vitamindir.

Vitaminli Nobel

Christiaan Eijkman ile birlikte vitaminlerin keşfi nedeniyle 1929 yılında Nobel Fizyoloji veya Tıp Ödülü'nü kazanan İngiliz biyokimyacı Sir Frederick Gowland Hopkins.

Beriberi kabusu

1800'lerin ortalarında pirinç üreticileri pirinci buharlı değirmenlerde işleyerek kabuk-

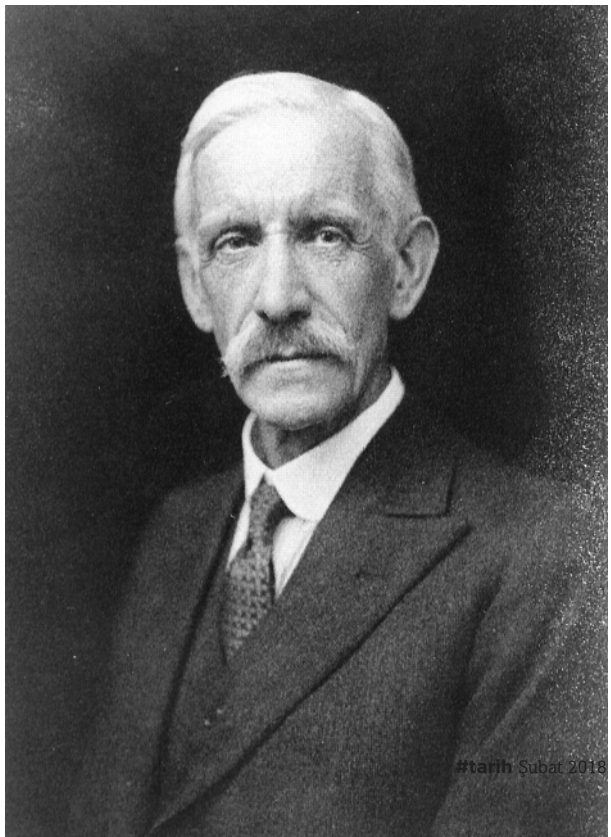

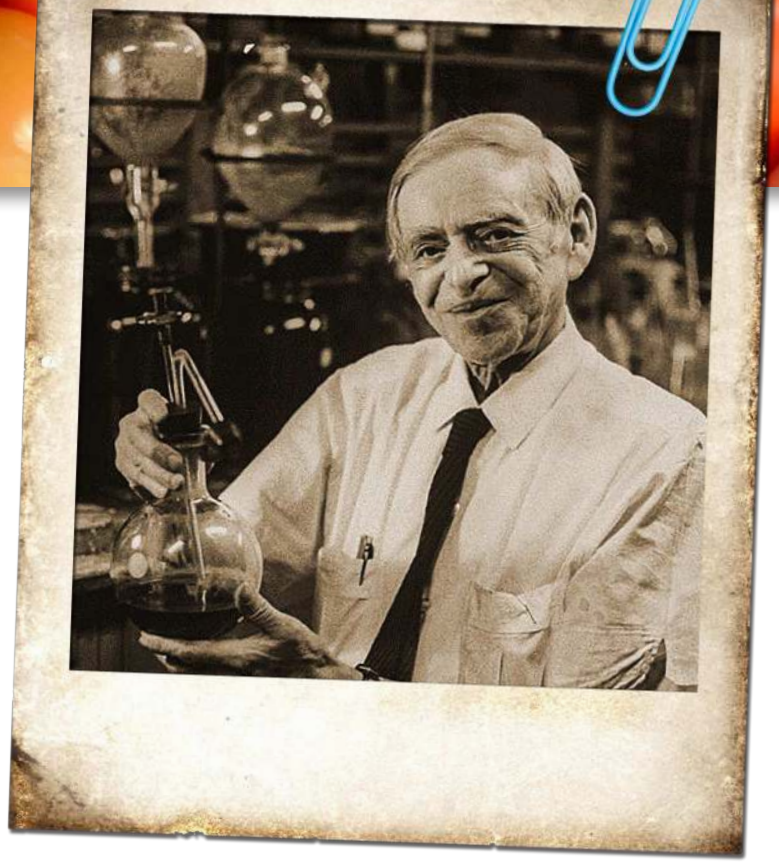

larından arındırmaya ve beyaz pirinç elde etmeye başlamışlardı. Beyaz pirincin yaygınlaşmasıyla birlikte, "beriberi" denilen ayaklarda his kaybı, güçsüzleşme, yürüme zorluğu ve felç ile seyreden bir hastalık da yaygınlaşıyordu.

Bugün Endonezya toprakları olan, zamanın Hollanda sömürgesi Doğu Hint Adalarında yaşayan yerlilerde sık görülen beriberi bulgularını gözlemleyen Christiaan Eijkman adında Hollandalı bir askerî hekim, tavuklarda da Java yerlilerindeki beriberiye benzer bir hastalık geliştiğini fark etti. Tavuklar askerî hastanenin pirinç ağırlıklı yemek artıklarıyla besleniyordu; aşçı değiştiğinde yerine gelen yeni aşçı yemek artıklarını vermeyi kesince tavuklar büyük bir hızla iyileşmişti. Öyleyse beriberi hastalığının müsebbibi beyaz pirinç olmalıydı; hastalık pirincin nişastasındaki bir toksinden kaynaklanıyor olabilirdi. Daha sonra 1896'da bir başka Hollandalı hekim Gerrit Grijns deneylere devam etti ve bir toksinin varlığının değil de hayati bir maddenin eksikliğinin bu hastalığa yol açtığını fark etti. O hayati madde, pirincin kabuklarında bolca bulunan B1 (thiamine) vitaminiydi.

Bilinmeyen eksiklikler

19. yüzyıl boyunca besinlerin içerikleri ile insanların ve hayvanların besin ihtiyaçları üzerinde çalışan kimyacılar, insanın azot taşıyan protein ile yağlar ve nişasta, şeker gibi karbonhidratlara ihtiyaç duyduğunu bulmuşlardı; proteinler vücudun yapıtaşını oluştururken yağlar ve karbonhidratlar hayatın devamı için gerekli olan enerjiyi sağlıyordu. Bu temel besin gruplarını yeterli miktarda tüketmek de beslenme için yeterli olsa gerekti. Fakat yeterli olmuyordu; bir şeyler eksik kalıyordu.

20. yüzyıl başlarında hâlâ ana besin maddelerinin sadece protein, yağ, karbonhidrat ve mineralden oluştuğu sanılıyordu. Hastalıkların sebebi de mikroplar ve bunların ürettiği toksinler olarak görüldüğü için, tahıllar kabuklarından tümüyle temizlenmeye çalışılırdı. Oysa tahıllar işlem gördükçe B vitaminlerini kaybediyor; insanlarda pellagra ve beriberiye yol açıyorlardı.

Laboratuvarlar ve ilk deneyler

Pirinç kabuğundaki bu bilinmeyen maddeyi tanımlayabilmek ve belki de sentez edebilmek için laboratuvar çalışmaları başlatıldı. Bunlardan biri de 1910'da Londra'ya göçetmiş olan Polonyalı biyokimyacı Casimir Funk idi. 1911'de Casimir Funk, pirinç kabuğundan elde ettiği konsantre ile güvercinlerdeki sinir iltihabını (polinevrit) iyileştirmeyi başardı. Azot ihtiva ettiği için bir çeşit "amin" olarak düşündüğü bu maddeye hayati önem arzetmesine istinaden "vital" tanımını uygun görmüş ve 1912'de bu gizemli maddeye "vitamine" (vital amine) adını vermişti. Daha sonraki yıllarda besinlerde keşfedilen diğer hayati maddelere de "amin" yapısında olmasalar bile "vitamin" adı verilmeye devam edilecekti.

Bilinmeyen bir maddenin eksikliğinin en bariz kanıtı, yine 1912'de Cambridge'den biyokimyacı Sir Gowland Hopkins tarafından bulundu. Sir Hopkins bir deney metodu geliştirmişti: Yavru fareleri saf karbonhidrat, yağ ve proteinle besliyor; yarısına ise ilave olarak süt veriyordu. Süt verilen fareler büyürken diğerlerinde büyümenin durduğunu gördü. İki hafta sonra grupları değiştirdi; bu kez diğer gruba süt vermeye başlamıştı ve iki hafta sonunda süt verilen grup büyümeye başlamış, diğer grupta ise gelişim durmuştu. Sütte başka bir şeyler daha olmalıydı. Bu bulgulardan yola çıkarak, henüz bilinmeyen bazı organik besin ögelerinin yoksunluğunun probleme yolaçtığını ve bu problemin insanlarda görülen beslenmeyle ilişkili hastalıkların bir analogu olduğunu beyan etti. Böylece 1912 yılında, Casimir Funk ve Sir Frederick Hopkins vitamin hipotezini formüle ettiler.

Pellagra problemi

1914'te Dr. Joseph Goldberger, ABD'de halk sağlığı merkezinde çalışıyordu. Ülke-

Vitaminin isim babası

Polonyalı biyokimyacı Kazimierz (Casimir) Funk, Christian Eijkman'ın, beriberi hastalığına esmer pirinçle beslenen insanların darı ürünleri yiyen insanlara göre daha dirençli olduğunu belirten bir makalesini okuduktan sonra bu maddeyi izole etme konusunda çalışmış ve 1912'de başarılı olmuştu. Funk, bu maddede bir amin grubu bulduğu için önce onu vital amine (yaşamsal amin) şeklinde adlandırmış, vitamin sözcüğü bu kavramdan türemişti.

Pellegra yaraları

Niasin (nikotinik asit) eksikliğine bağlı pellegra, bir zamanlar ölümcül bir hastalıktı. Tıbbi çizimde pellegra'ya yakalanmış bir hastanın çene, göğüs ve ellerinde açılan yaralar görülüyor, 20. yüzyıl başları.

nin güneyinde yoğun biçimde gözlenen pellagra hastalığını araştırmakla görevlendirilmişti. Hastalıktan muzdarip olanlarda derinin güneşe maruz kalan bölgelerinde yaralar açılıyor, ishal meydana geliyor, akıl sağlığı bozuluyordu ve bu nedenle çoğu akıl hastanelerine kapatılıyordu. Ölüm oranı çok yüksekti. Hastalık yoksullarda çok daha fazlaydı; temel besinleri mısırdı. Hastalığa, küflenen mısırın toksik etkisinin sebep olabileceğini ya da sıtmada olduğu gibi haşerelerin taşıdığı bir nevi enfeksiyon olabileceğini düşünüyordu.

Enfeksiyon teorisi üzerinde düşünmekle birlikte, o güne kadar hastalığın bulaştığı hiçbir doktor ve hemşirenin olmaması da kafasını karıştırıyordu. Hastalık hapishanelerde, yetimhanelerde ve akıl hastanelerinde çok yaygındı. Diğer taraftan yetimhane çocuklarının beslenmesine yumurta ve süt eklendiğinde, vaka sayısının ciddi miktarda azaldığını gözlemledi. Gönüllüler üzerinde yaptığı bir araştırma, hastalığın beslenmeyle olan ilişkisini teyit ediyordu. Hastalığı köpeklerde deneysel olarak oluşturdu ve mayanın iyi geldiğini buldu. Bu bulguyu gerçek hastalar üzerinde de doğruladı. 1929'da öldüğünde, çalışma arkadaşları halen mayadan etken maddeyi izole etmeye çalışıyorlardı ve nikotinik asit (niasin) ancak 1935 yılında tanımlandı.

Raşitizm ve yağda eriyen vitaminin keşfi

1600'lerde raşitizm, majör sağlık problemiydi. Halk kentlere doğru göç ediyordu; hayat tarzı değişiyordu ve insanlar yeteri kadar günışığı görmüyorlardı. Francis Glisson tarafından 1650'de tanımlanan raşitizm (De Rachitide), 1800'lerin başlarında sanayi devrimiyle birlikte Kuzey Avrupa ve Amerika'nın sanayileşen kuzey bölgelerinde hızla yükselecek ve adeta salgına dönüşecekti. 17. yüzyılda raşitizm salgını, "İngiliz hastalığı" diye adlandırıldı. İskorbüt ve raşitizm Viktorya dönemi hastalıklarıydı.

1770'lerden beri tedavi amaçlı kullanılagelen balık karaciğeri yağının raşitizm, kemik erimesi, genel beslenme yetersizliği ve bazı göz problemlerinde faydalı olduğu 19. yüzyıl ortalarında da gözlenmiş olmakla birlikte, bunun bir açıklaması yapılamıyordu. 1930'larda balık yağı takviyesi ve beslenmenin düzelmesiyle, raşitizm 20. yüzyıl başlarında önemli ölçüde geriledi. Bugün halen D vitamini eksikliği, dünyada özellikle

KORUYUCU VİTAMİNLER

Çocukların ihtiyacı: A, D ve folik asit

Yeterli ve dengeli bir beslenmede genel olarak yeterli vitamin vardır. Bu sebeple, yeterli ve dengeli beslenenlerde vitamin destekleri gerekli olmayabilir. Ekstra vitaminlerin hastalıktan koruyacağına dair halihazırda kesin bir kanıt yok. Bunun istisnaları var elbette; örneğin hamilelere Vitamin B9 (folik asit) desteği gibi.

Diğer taraftan vitamin eksikliği, yeterli beslenmenin mümkün olamadığı pekçok yerde sorundur. Beslenme yetersizliğine bağlı vitamin eksiklikleri oldukça yaygın durumdadır ne yazık ki. Körlüğe yol açan A vitamini eksiklikleri gibi. Bugün dünya üzerinde 500 bin çocuğun bu yüzden görme yetisini kaybettiği tahmin edilmekte.

Bebekler doğar doğmaz hemorajik hastalıktan korumak için K vitamini yapılır. Raşitizm ülkemizde süt çocuklarında sık görülen bir sağlık problemidir; kalsiyum eksikliğinin de payı vardır. Raşitizmden korumak için 15. gün D vitamini başlanır ve 1 yaşına kadar devam eder. Hazır mamalarda genellikle takviye vitaminler vardır. Demir eksikliği anemisi de yaygındır. Süt çocukluğu döneminde demir takviyesi verilenlerde IQ puanı 6 puan fazla bulunmuştur. Süt çocukluğunda anemiden korumak için rutin demir takviyesi verilir.

anne ve çocuklarda çok yaygın bir problem.

A vitamini ve isimlendirme sistemi

Wisconsin Üniversitesi ziraat okulunda Elmer Vernon McCollum, süt ineklerinin beslenme ihtiyaçları üzerinde çalışıyordu. Sıçanlar üzerinde yaptığı bir çalışmada saflaştırılmış diyete tâbi tuttuğu sıçanların zayıfladığını, daha sonra ise besinlerine zeytinyağı eklediklerinin değil ama tereyağı eklediklerinin düzeldiğini buldu. A vitaminini keşfetmişti. 1914'te buna "yağda eriyen faktör A" adını verdi. Vitaminleri isimlendirirken bugün de kullandığımız sistem işte böyle başladı. 1947'de sentez edilen A vitamini eksikliğinin nelere yolaçtığı ise sonraki yıllarda anlaşıldı: Gece körlüğü, göz kuruluğu ve sonuçta göz harabiyeti. Bu vitaminin noksanlığı günümüzde hâlâ 3. Dünya ülkelerinde körlüğün başlıca sebeplerinden biri.

İngiliz hekim Sir Edward Mellanby özellikle şehirlerde büyüyen çocuklarda büyük bir problem olan raşitizmi tedavi edecek bir yol arıyor; köpekler üzerinde deneyler yapıyordu. Yulaf lapasıyla besleyip kapalı mekanda tutulan köpekler raşitik olmuştu. Balıkyağı ile iyileşmeleri üzerine, A vitamininin bu hastalığı tedavi ettiğini düşündü. Ancak Mc Collum, balıkyağından A vitaminini çıkardıktan sonra yine de iyileştirici etkinin devam ettiğini görünce, balıkyağında başka bir etken maddenin daha olduğu anlaşıldı: Vitamin D.

1922'de yeşil yapraklı bitkilerden yağda eriyen diğer bir vitamin olan E vitamini keşfedildi. 1943'te Nobel ödülü alan, bir diğer yağda eriyen vitamin olan K vitamininin keşfi oldu. Bazı kuşlar, kanları pıhtılaşmadığı için ölüyorlardı; kuşlar yeşil yapraklı bitkiler ve karaciğerle beslendiklerinde ölümden kurtulmuşlardı. Hollandalı hekim Henrik Dam tarafından keşfedilen K vitamini Edward Doisy tarafından sentezlendi ve pratikte kullanılmaya başlandı.

Beriberinin yol açtığı yıkım

B1 (Tyamin) noksanlığı nedeniyle ortaya çıkan bir sinir sistemi hastalığı olan beriberi'ye yakalanmış üç çocuk.

Vitaminlerin endüstrileşmesi

Kimyagerler 20. yüzyılın henüz başlarında, tükettiğimiz besinlerde bulunan ve hayat için elzem, o zamana kadar bilinen protein, yağ, karbonhidrat ve mineralden tamamen farklı, adeta esrarengiz biyolojik maddeleri -vitaminleri- keşfettiklerinde; bu aynı zamanda günümüzün en popüler pazarlama ürünlerinden olan vitamin hapları ve devasa bir vitamin endüstrisinin de doğumu oldu.

Vitaminler savaşın devam ettiği ekonomik buhran yıllarında keşfedilmişti; fakat savaş sonrası dönemde refahın giderek artmasıyla paralel olarak endüstrileşme imkanı buldu. Renkli vitaminleri kimileri insan sağlığına faydalı buluyor; kimileri ise bir nevi dolandırıcılık olarak görüyordu. 1950'lerin sonuna doğru, bu renkli vitamin hapları albenili paketleriyle artık hayatımıza girmişti. Beslenme bilimi geliştikçe toplumsal bilinçlenmeye de imkan sağlıyordu. Gazete ve dergilerde sağlık köşeleri yayımlanıyordu.

Vitaminlerin keşfi, yoksunluklarına bağlı ciddi hastalıklar nedeniyle olmuştu; fakat yıllar boyunca edinilen bilgi birikimi günümüzde sağlıklı ve uzun yaşam odaklı hale gelmiş durumda.

Mültivitaminler

1920 yılında Parke-Davis firması ilk mültivitamini üretti. "Metagen", o zamanın bilinen tüm vitaminlerini içeriyordu. Bugüne kadar gelecek olan mültivitamin akımının başlangıcında olay şöyle izah ediliyordu: "Konserve besinlerin, beyaz pirincin, suni tereyağı (margarin), yoğunlaştırılmış süt, beyaz un ve 20. yüzyıl medeniyetinin sunduğu diğer rafine gıdaların çağındayız. Bütün bunlar hayatımızı kolaylaştırıyor elbette ama ciddi bir beslenme problemini de bera-

1941'DEN GÜNÜMÜZE

Temel vitamin ve mineraller

1941 itibariyle: A, B1, B2, B3, C, D, kalsiyum, demir
Bugün itibariyle: A, B1, B2, B3, B5, B6, B7, B9, B12, C, D, E, K, kolin, kalsiyum, krom, bakır, iyot, demir, magnezyum, manganez, molibden, fosfor, selenyum, çinko, potasyum, klorid.

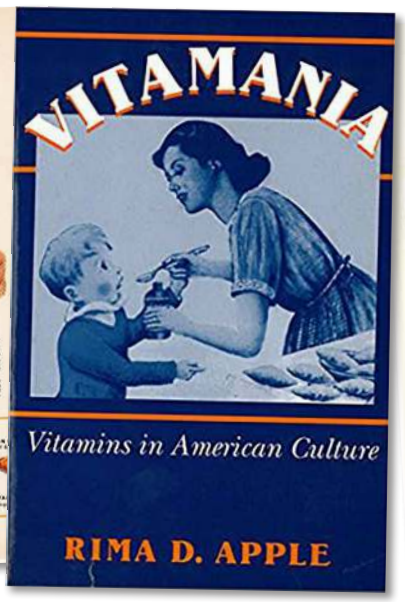

Vitamin çılgınlığı

Daha sağlıklı bir yaşam umudu, bir vitamine hücum akımı başlatmış, vitamin tabletlerine ve vitaminlendirilmiş gıda maddelerine büyük bir talep oluşmuştu. ABD pazarında vitaminlerin ticarileşmesinden sonraki yıllara ait reklamlar (üstte). Parke-Davis firması tarafından 1920'de piyasaya çıkartılan ilk multivitamin Metagen (altta).

berinde getiriyor".

Parke-Davis kendine ait araştırma laboratuarı olan bir ecza firmasıydı ve Metagen de doktor reçetesiyle satılıyordu. Fakat piyasaya çıkan diğer pekçok ürün şahıslar tarafından üretilip doğrudan tüketiciye sunuluyordu. Sadece işadamı olan bu üreticiler, ilaçların yalnızca hekimler tarafından tavsiye edilebileceğini belirten Amerikan Tıp Birliği'nin etik kurallarına uymak derdinde değildi.

Daha sağlıklı bir yaşam vaadinin toplum üzerindeki doğrudan etkisi, vitamin ürünlerine büyük bir talep oluşturdu. Örneğin "Mastin Vitamin" tableti adlı bir vitamin ve mineral kombinasyonu ürün "mültivitamin" olarak pazardaki yerini aldıktan sonra; mal sahibi Francis B. Mastin ürününü bir yıldan az bir zamanda aylık 1 milyon dolar ciro yapan bir işe dönüştürmüştü. Ürünün reklamları, vitaminin iştahı açtığı, hazmı kolaylaştırdığı, kabızlığa iyi geldiği, cildi düzelttiği ve enerjiyi arttırdığını ilan ediyordu.

Başlangıçta tıp dernekleri bu reklamları destekleme-

di. Tüketici hiçbir işe yaramayacak ürünler için tuzağa düşürülmemeliydi. Vitaminler besin miydi, ilaç mıydı? Doktorlar kimi zaman arada kalıyordu. Bazı otoriteler hazır vitaminlere karşıydı; iyi beslenerek tüm vitaminlerin zaten alındığını düşünüyorlardı. Vitamin üreticileri, kararın tüketiciye bırakıldığı bir pazarın parçası olmayı sürdürdüler.

Amerikan Tıp Derneği onaylı ilk vitamin tableti "Oscodal" oldu. Balık karaciğerinden elde edilen A ve D vitamininin şeker kaplamalı tabletiydi. 1920'lerde Funk tarafından geliştirilen yöntemle yapılıyordu. O zamanlarda doğal kaynaklardan vitaminleri elde etmenin teknik zorlukları vardı. İlaç şirketleri kendi araştırma laboratuarlarını kurdukça ve akademik işbirliği ile bu engeller aşıldı. 2. Dünya Savaşı arifesinde ilaç endüstrisi, vitamin sentezini endüstriyel ölçüde öğrenmiş durumdaydı.

Yeterli beslenme ve 'destek' anlayışı

1930'ların ortalarına gelindiğinde pekçok yiyeceğin içeriğindeki besin ögeleri ve bunların miktarları biliniyordu. 1941'de ilk olarak günlük vitamin ve mineral ihtiyacını kapsayan tabletler üretildi ve "tavsiye edilen diyet desteği" (recommended dietary allowance: RDA) kavramı ortaya çıktı.

Amerikan Ev Ekonomisi Bürosu, ortalama Amerikan ailesinin beslenme alışkanlıklarını araştırarak bir rapor yayınladı ve sadece 1/4 oranında iyi beslenildiği saptandı; protein, demir, kalsiyum ve dört vitaminden oluşan temel besin maddelerinin en az yarısı sağlanıyorsa, bu "iyi" olarak değerlendiriliyordu.

Beslenme uzmanları, bebekler, çocuklar, ergenler, gebeler, süt veren anneler gibi farklı gruplar için değişen ihtiyaçları belirledi. Şehirlerde yaşayan düşük gelir grubundaki aileler genelde daha kötü besleniyordu; kırsal alandan uzaklaştıkça süte, yumurtaya ve taze sebzelere erişimleri de kısıtlanıyordu. Diğer taraftan özelikle beyaz ekmek ve şeker için "boş kaloriler" gündeme geldi. Modern yöntemlerle ra-

UNICEF RAPORLARI

Sadece bir avuç dolar yeterliyken...

Yetersiz beslenmeye bağlı olarak ortaya çıkan temel vitamin ve mineral eksikliği özellikle güney yarım kürede dünya nüfusunun üçte birinin sağlığına ciddi zarar veriyor.Vitamin ve mineral eksikliklerinin bireyler ve toplumlar için ne anlama geldiğinin çok az insan farkında. Dünya Ekonomik Forumu raporlarına göre bazı temel vitamin ve minerallerin eksikliği zihinsel gelişimi yavaşlatıyor, bağışıklık sistemini zayıflatıyor, doğumsal sorunlara yol açıyor ve tahminen 2 milyar insanın gerçek fiziksel ve zihinsel potansiyellerinin çok altında yaşamalarına sebep oluyor. 80 ülkede yapılan yeni bir araştırmanın sonuçları durumu oldukça aydınlatmakta:

• Demir eksikliği çocukların zihinsel gelişimini son derece olumsuz etkiliyor ve ulusal IQ ortalamasını da düşürüyor. Yetişkinlerde üretkenliği düşürerek gayrisafi millî hasılada kayba sebep oluyor. Ciddi demir eksikliği anemisi, her yıl 50 bin kadının doğum sırasında hayatını kaybetmesine yol açıyor.

• A vitamini eksikliği, gelişmekte olan ülkelerde 5 yaş altı çocukların % 40'ında bağışıklık sistemi zayıflamasına yolaçıyor. Her yıl tahminen 1 milyon çocuk ölümüne neden oluyor.

• Gebelikte iyot eksikliği, her yıl 20 milyon bebeğin zihinsel olarak yetersiz doğması anlamına geliyor.

• Folik asit eksikliği, her yıl 200 bin doğumsal anomaliye sebep oluyor.

• Yetişkinlerde vitamin eksikliği, özellikle kadınlarda son derece sinsi seyreden bir durum. Vitamin ve mineral eksikliği en yıkıcı ve kalıcı etkilerini hayatın en hassas ve korunmasız olduğu ilk aylarında yapıyor. Vitamin eksikliğini ancak belirtileri ortaya çıktıktan sonra tedavi etmek artık kabul edilebilir bir şey değil. Bu eksiklikler ortaya çıkmadan önce tüm toplum için, özellikle de çocuklar için korunma yoluna gidilmesi zorunlu. Bunu sağlamak ise, milyar dolarlarla oynayan ilaç endüstrisi için hiç de zor değil: . Yaygın tüketilen temel besinlere (un, tuz, şeker, margarin gibi) vitamin ve mineral takviyesi yapılmasının; yılda kişi başına maliyeti sadece bir kaç sent. Başta özellikle kadınlar ve çocuklar olmak üzere hassas kesimlerin ihtiyaç duyduğu temel vitamin desteklerinin sağlanmasının kişi başı ederi de yıllık birkaç senti aşmıyor. Doğru ve yeterli beslenme konusunda toplumu eğitmek de son derece önemli. Salgın hastalıkların ve parazitlerin önlenmesi, bunların sebep olduğu beslenme yetersizliklerini de ortadan kaldıracak. Bu yöntemler, endüstrileşmiş ülkelerde vitamin ve mineral eksikliğini uzun yıllar önce kontrol altına almayı sağlayan yöntemler. Ancak birçok ülkede, problem ve çözümü bilindiği ve maliyeti çok düşük olduğu halde bir türlü sistematik biçimde uygulanamıyor. Oysa sağlık kazanıldığında, ulusal ekonomiler de kazanacak.

fine edilen un, bütün doğal vitamin ve minerallerinden yoksun bırakılıyordu.

Çözüm yolu olarak zenginleştirme önerildi. Un zenginleştirilmesi, 1930'ların sonlarında endüstriyel olarak üretilebilen B vitaminleri eklenmesiyle başladı. Ortalama Amerikan beslenmesindeki yetersizlikler toplumsal dikkati de çekiyordu ve un endüstrisinin de gönüllü desteği ile un ve ekmeğin zenginleştirilmesi sağlandı.

Ekmek aslında vitamin takviyesi yapılan ilk besin değildi. D vitamini ile takviye edilmiş sütler yine 1930'larda piyasaya çıkmıştı. Vitamin takviyeli kahvaltılık gevrekler 1938'de belirdi. Vitamin endüstrisi de gelişiyordu ve birçok besin ya zenginleştirilmiş ya da takviye edilmiş oldu; tabii bu iki durum farklıydı.

Vitamin endüstrisi geliştikçe maliyetler de düştü. Örneğin 1935'te 1 gr B1 vitamininin doğal kaynaktan üretilmesi 300 dolara mal olurken, 1937 yılında 7,5 dolar oldu; aynı vitamin 1942'de sentetik olarak üretildiğinde, gramı sadece 53 sent idi.

2. Dünya Savaşı'nda askere alınan Amerikalıların üçte birinin yetersiz beslenmeye bağlı rahatsızlığı olduğu gözlendi. Bunun üzerine başkan Roosevelt 1941'de ulusal beslenme konferansı topladı. Sonuçta devlet destekli "tavsiye edilen diyet desteği" (recommended dietary allowance: RDA) altı vitamin ve iki mineralden oluşuyordu. Daha sonra başka vitamin ve mineraller de eklendi. İlk "one-a-day" 1943'te piyasaya sürüldü. 2. Dünya Savaşı sona erdiğinde, gerçek kazanan ilaç endüstrisi oldu. Antibiyotikler, aşılar, vitaminler... Üretim teknolojilerinin ilerlemesi ve yenilikçi pazarlama stratejileriyle vitaminler artık her noktaya ulaşıyordu. ■

Persler kitabı ve ‘Batıcı’ tarih anlayışı

Kaliteli bir baskıya ve etkileyici fotoğraflara sahip Persler. Anadolu’da Kudret ve Görkem adlı kitap, tarihsel, dinsel ve arkeolojik konuları yoksayarcasına kurgulanmış. Persler ve kültürleri “Hellen arkeopolitikası” çerçevesinde değerlendirilirken, Anadolu’daki birçok mimari kalıntı, kazı çalışmaları, buluntular ve Zerdüşt dinine ait bulgular görmezden gelinmiş.

ŞEVKET DÖNMEZ

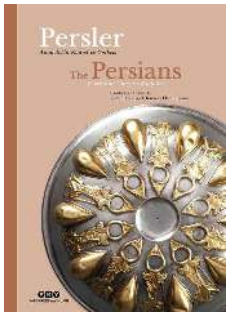

PERSLER. ANADOLU’DA KUDRET VE GÖRKEM
(Editörler: Kaan İren/Çiçek Karaöz/Özgün Kasar)
Yapı Kredi Yayınları.
İstanbul, 2017. 75 TL

Anadolu’da İran halklarının egemenliği MÖ 600’ler civarında Urartu Krallığı’nı İskitlerle birlikte tarih sahnesinden silen Medlerle başlar. MÖ 546 yılında Pers (Akhaimenid) kralı Büyük Kyros (MÖ 559 - 529), Lydia kralı Kroisos’u (MÖ 560 - 546) yenişemediği bir mücadele sonrasında Sardeis’e kadar izlemiş, zayıf durumda yakaladığı başkenti ve kralı ele geçirerek, Anadolu’nun tek egemeni olmuştu. Büyük Kyros, bu zaferden sonra Anadolu’yu beş satraplığa ayırmıştır; Katpatuka (Kappadokia), Yukarı Phrygia, Yauna, Karia ile Aşağı Phrygia – Sparda. Medlerle başlayan ve Perslerle devam eden bu süreçte bölgeye girmiş olan Zerdüşt dininin kurumsallaşması ve yaygınlaşması da gerçekleşmiş olmalıdır.

Bu sırada Doğu Anadolu Yaylası’nda ise Akhaimenidler tarafından kurulmuş olan Armenia Satraplığı görülür. Herodotos ve Ksenophon gibi antik Batı kaynaklarının bildirdiği bu satraplığın kesin sınırları ve yayılım alanları bugün için tartışmalı olmakla birlikte, tarihsel süreç içinde Batı ve Doğu olarak ikiye bölündüğü düşünülmektedir. Batı satraplığın yönetim merkezinin Erzincan’ın 10 km doğusunda, Üzümlü (eski Cimin) ilçesi yakınlarındaki Altıntepe, doğu satraplığın merkezinin ise Van Kalesi/Thosp olduğu görüşü genel kabul görmektedir.

Persler, Anadolu’nun neredeyse hiçbir alanına bölgesel düzeyde imar yatırımları ve kültürel etki yapma ihtiyacı duymamışlardır. Bunun yerine, satraplık merkezleri ya da alt birimleri olarak belirledikleri bazı yerleşmeler ile yakın çevrelerini Persleştirme (Persianisation) yolunu seçmişlerdir. Persleştirme politikası uygulanmış önemli merkezler olarak Bandırma yakınlarında yer alan Manyas Gölü/Daskylitis Limne kenarındaki Hisartepe/Daskyleion ile Salihli’deki Lydia başkenti Sardeis kentleri gösterilebilir. Bu kentlerde yerel mimari geleneklere uygun, ancak plan şeması bakımından kendi tasarımları olan saray ve malikâneler inşa etmiş olan Akhaimenidler, yoğun olmasa da Anadolu sanatı etkileri taşıyan resim ve heykeltıraşlık eserleri ile anıt mezarlar üretmişlerdir.

Akhaimenidlerin satraplık merkezlerine yaptıkları en önemli kültürel etki, kent tasarımları temelinde gerçekleşmiştir. Bölgesel yönetim birimi olarak belirlenen satraplık merkezleri ile yakın çevrelerinde, su kaynağı ya da birikintisi içeren geniş bahçeler ve av parkları yani paradeisos’lar kurmuşlardır. Başka bir deyişle, Perslerce Anadolu’da seçilen yerleşim alanları içinde göl komşuluğu ile kuş ve diğer av hayvan çeşitlerinin yaşadığı doğal ortamlar bir paradeisos oluşturmak amacıyla her zaman tercih edilmiş, bu alanların doğal güzellikleri ile av olanakları Persler için daima çekici unsurlar olmuştur. Akhaimenidler, paradeisos’lar ile anavatanlarındaki yaşamlarının zevk ve kültürlerini Anadolu’ya taşımışlardır.

Bugün bile Kuş Cenneti özelliğini koruyan Manyas Gölü/Daskylitis Limne ve Sardeis dışında, Anadolu’da sistematik arkeolojik kazılarla araştırılan ve saptanan paradeisos’a sahip diğer bir yerleşme Oluz Höyük’tür. Amasya kent merkezinin 25 km. güneybatısında yer alan Oluz Höyük’e yaklaşık ola-

rak MÖ 450 yıllarında Pers kökenli bir Akhaimenid zümre ya da topluluğun yerleşmiş olduğu, mimarideki köklü değişim ile taşınabilir maddi bulguların işaret ettiği üzere, kültürdeki yeniliklerden anlaşılmaktadır. Oluz Höyük-Akhaimenid yerleşmesi, Pers Yolu, Pers tipi sütun kaideleri, anıtsal girişler ve açığa çıkmaya başlayan "Erken Zerdüşt Dini Kutsal Alanı" ile karakterize olmaktadır.

Yapı Kredi Yayınları tarafından yakın bir zaman önce basılan "Persler. Anadolu'da Kudret ve Görkem" adını taşıyan, kaliteli bir baskıya ve etkileyici fotoğraflara sahip kitabın, yukarıda önemle hatırlatılan tarihsel, dinsel ve arkeolojik konuları yoksayarcasına kurgulandığı anlaşılmaktadır.

Hellen arkeopolitikası

Persler kitabı, Anadolu'ya doğudan gelmiş olan ve kültürel karakterlerini Kızılırmak Havzası ile Doğu Anadolu Yaylası'nda izleyebildiğimiz Akhaimenidleri ne yazık ki yalnızca "Batıcı" bir arkeoloji ve tarih anlayışı ile görebilmek amacıyla hazırlanmış gibi görünmektedir. Büyük Yunanistan Seferi'nin başlangıcında Van Kalesi'nin güney yüzüne çivi yazısı ile dev bir kitabe nakşettiren büyük kral I. Kserkes'in (MÖ 485-465) bu çok önemli anıtı da dahil olmak üzere, Van-Karagündüz Höyüğü, Erzincan-Altıntepe, Amasya-Oluz Höyük ve bununla bağlantılı olan mimari, küçük buluntu, çanak-çömlek ile Kızılırmak'ın doğusundaki Zerdüşt dini bulgularının görmezden gelinmesinin başka bir açıklaması yok gibidir.

Kitapta, Persler ve kültürleri "Hellen arkeopolitikası" çerçevesinde değerlendirmektedir. Şahsımın da içinde olduğu biliminsanlarının 2007'den itibaren Amasya ilinde geliştirmeye başladıkları Oluz Höyük sistematik arkeolojik kazıları, özellikle Kızılırmak Havzası ve yakın çevresinde Anadolu Öntarihi'nden köken alan geleneksel kültürü, Demir Çağı sürecinde Hellenler'in değil de doğudan gelen Medler ile Persler'in etkilemiş olduklarını kanıtlamaya başlamıştır. Bu görüşlerin kitapta yer almaması, Anadolu kültürünün gerçek yeri ve ağırlığını vurgulayan ve bunlara Doğu'dan da bakabilen biliminsanlarının, Hellen arkeopolitikası savunucularını rahatsız etmeye başladığına da işaret etmektedir.

Yapı Kredi Yayınları'nın son yıllardaki büyük bütçeli projeleri ile Anadolu'nun antik kültürlerini Türkiye topraklarının bir prestiji olarak sahiplenmesi ve kaynak eserlere dönüştürmesi takdire şayan bir yaklaşımdır. Devam edeceği anlaşılan Anadolu uygarlıkları kitap dizisinde editoryal kurgu sorunları giderilmiş yayınlar görmek, Anadolu arkeolojisi ile ilgilenen herkesi mutlu edecektir.

Pers arkeolojisinin 'olmazsa olmaz'ları

Amasya yakınlarındaki Oluz Höyük'te açığa çıkan ve Anadolu Pers arkeolojisi için eşsiz bir bulgu durumundaki Erken Zerdüşt Dini Kutsal Alanı kitapta yer almamaktadır (üstte). Oluz Höyük sistematik arkeolojik kazıları sırasında tapınak eşyalarının gömüldüğü kutsal çukurda (bothros) bulunan yaban keçisi protomlu kutsal içki kabı, Perslerin Anadolu'daki önemli ve güncel bir buluntusu olup, kitapta değerlendirilmeye alınmamıştır (altta).

NÂZIM HİKMET-ZEKİ BAŞTIMAR MEKTUPLAŞMALARI

Bir Tolstoy çevirisi, iki büyük entelektüel

Tolstoy'un ünlü eseri Harp ve Sulh, 1942'de Türkçe'ye çevrilmeye başlandı. Zeki Baştımar ve Nâzım Hikmet tarafından ortak tercüme edilen dev eser, bu iki aydının mektuplaşmalarında da temel konulardan biriydi. Edebiyat ve siyasetin biraraya getirdiği dostluklar, dilin kullanımı ve gündelik hayat üzerine, bir dönemin belki de en kıymetli belgeleri…

MASİS KÜRKÇÜGİL

Lev Tolstoy'un, Napoléon'un 1812'deki harekatının aynasında dönemin Rusya'sını anlattığı Harp ve Sulh romanı, 1865'den 1869'a tefrika olarak yayımlanmıştı. Dünya edebiyatının sayılı klasiklerinden dört ciltlik devasa eserin Türkçe'ye ilk tam çevirisinin macerası, iki çevirmenin mektuplaşmalarının ötesinde ilginç rastlantıların da hikâyesidir.

Bir başka savaşın, o güne kadar yaşanmış olanların en dehşetlisinin karanlık günlerinde Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosunun çeviri listesinde yer alan bu 2000 sayfalık dev eser, Zeki Baştımar'ın adıyla yayınlanmış (1943); ancak onunla birlikte, hapishanedeki Nâzım Hikmet'in de ortak ürünü olmuştur. 1942'de başlayan bu oylumlu çevirinin ilk cildi 1943'te, diğerleri sırasıyla 1945, 1946 ve 1948 yıllarında yayımlanır.

Nâzım Hikmet'in mahpusluk döneminde akim kalan bir abajur üretimi, iflas eden dokuma kooperatifi dâhil olmak üzere ekmeğini kazanmak ve ailesini geçindirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunduğu bilinir ("Mâlum ya Viran olası hânede evladü ayal var" diye yazar Zeki Baştımar'a). Bunların arasında daha sonra yapacağı birkaç çeviri işiyle birlikte, hepsinden daha kapsamlı olan ve daha uzun bir zaman dilimine uzanan Harp ve Sulh çevirisi bulunmaktadır.

Bu çeviri macerası vesilesiyle Nâzım Hikmet, diğer çevirmen Zeki Baştımar ile "Görülmüştür" mühürlü bir dizi mektupta hem çevirinin gidişatı üzerinde fikir alışverişinde bulunmuş hem de sürekli tahsilat hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır. Öte yandan bu mektuplaşmanın her mahpus gibi yalnızlığını kısmen gidermesine yaradığı da eklenmeli. Çeviri tamamlandığında "Emin olun ki hapislik devrimin şu son yedi sekiz yılında bana sevgili bir insan eli şefkatıyla uzanan, evimden ve sizden gelen mektuplar oldu. Arada, tercüme, mektuplaşmaya bir vesile olmuştu, bu vesilenin kalkmasıyla mektuplarınızın arkasını kesmemenizi reca ederim" diye yazıyordu Nâzım.

Aslında Nâzım Hikmet ile Zeki Baştımar eski tanıştılar; Moskova'daki aynı okulda (KUTV-Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi) okumuşlar ve ülkede Türkiye Komünist Partisi'nde (TKP) kısa bir dönem de olsa aynı saflarda (muhalefet) bulunmuşlardı. Rastlaşmalar bununla sınırlı kalmayacak, Nâzım Hikmet hapisten çıktıktan sonra Rusya'ya geçecek ve 10 yıl sonra bu kez 1951-52 TKP tevkifatından aldığı hükmü tamamladıktan sonra 1961'de yurtdışına çıkan Zeki Baştımar ile TKP Merkez Komitesi Dış Bürosu üyesi olarak beraber çalışacaktır.

Mektuplaşmalarda bu siyasal geçmişe dair herhangi bir gönderme elbette bulunmamaktadır. "Görülmüştür" damgasının bile yeterli olmadığı koşullarda bunu garipsememek gerek ("Ben tabir caizse 'şuurlu' bir hapis vatandaş olarak mektuplarımı hapishane idaresine kontrol ettirdikten ve mühürletip imzalattıktan sonra gönderdiğime göre, hapishane idaresine ve binaenaleyh Türkiye Cumhuriyeti Bursa Adliyesine itimat etmeyip mektublarımı ikinci bir kontrolden geçirerek, Türkiye postalarının mahremi-

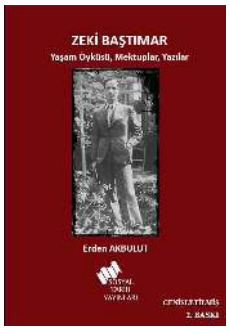

ZEKİ BAŞTIMAR, YAŞAM ÖYKÜSÜ, MEKTUPLAR, YAZILAR
GENİŞLETİLMİŞ 2. BASKI
Sosyal Tarih Yayınları
307 sayfa, 2018
Derleyen: Erden Akbulut

yetine tecavüz edenler varsa bu marifetlerinin mahiyetini tesbit ve adlandırmak biraz da kendilerine güvenilmiyen Adliyeye ve mahremiyeti ihlal olunan postaya düşer". 28 Ocak 1943).

Mektuplaşmanın yer aldığı kitabı yayına hazırlayan Erden Akbulut'un sözleriyle mektupların künyesi şöyledir: "Bu mektuplar, yurtdışına giderken Zeki Baştımar tarafından yeğeni Süreyya Hacıyakuboğlu'na bırakılmış, o da bunları İlhan Selçuk'a iletmiştir. İlhan Selçuk'un bağışı olarak Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı arşivinde bulunan bu mektupların bir kopyasını ve yayın haklarını veren Vakıf yöneticilerine teşekkür ediyorum. Ne yazık ki Zeki Baştımar'ın gönderdiği mektupların büyük bölümü yoktur. Ayrıca Memet Fuat Arşivi – Piraye Koleksiyonu'nda bulunan Zeki Baştımar'ın bir mektubunun varlığı bilgisini veren ve kopyası ile transliterasyonunu ileterek yayınlamama olanak sağlayan Yeşim Bilge'ye teşekkür ediyorum".

Çeviri başlıyor

Başvekâlet Umumî Murakabe Heyeti'nden Zeki Baştımar, "birinci cildin 1943 Nisanına, ikinci cildin Ağustos nihayetine kadar, diğer ciltlerin de 1944 ortalarına kadar dilimize çevrilebileceğini bildirdim" demekte. Ortak çeviri konusunda, hele hele birlikte çalışma imkanı olmayan iki çevirmenin en temel meselesini de "Tercümede bir vahdet bulunması gerek. Lakin ben bir üstatla ancak bir tezat teşkil edebilirim" diyerek belirtiyor.

Nâzım ise Tolstoy'un üslubu üzerinde hassasiyetle duruyor ve aslıyla mukayese etmek için değil ama bir çeviri örneği olarak Fransızcasını görmeden çeviriye başlayamayacağını belirtiyor.

İlk kez böylesi bir edebi eser çeviren Nâzım Hikmet, çeviri yol aldıkça, ilk cildin bitiminde şöyle yazar: "Tercümede bir çok hatalar yapmış olabilirim, hele askerî rütbelerde sivil memuriyet isimlerinde filan. Bundan başka da yanlışlarım varsa istediğiniz gibi düzeltebilirsiniz. Ben yalnız bir şeye dikkat ettim: Tolstoy'un edasını ve üslubunu elimden geldiği kadar muhafazaya. Bu hususta fransızca tercümesinden biraz daha muvaffak olduğumu sanıyorum. Fransız tercüman buna hiç dikkat etmemiş, bazen Tolstoy'un bilhassa uzun bir cümle turnürüyle söylediklerini, sanki Tolstoy onu daha kısaca söylemesini beceremezmiş gibi, kısaltmış, bazen de bunun aksini yapmış".

Tolstoy çevirisi, üslup ve "çeviri nasıl yapılmalı" konusunda Kemal Tahir'e, Vâ-Nû'lara Mektuplar'ında da görüşlerini dile getiriyordu. Ne de olsa "halis muhlis bir dev"le cebelleşiyordu.

Tolstoy üslubu, hapishanedeki edebi faaliyetlere de yansımıştır. "Kendisi çok dikkate değer hikâyeler ve şiirler yazıyor, türkçeden başka dil bilmiyor, harıl harıl fransızcaya çalışıyor, işte o, Tolstoy tercümesindeki üslup başkalığından faydalandığını söylüyor, hattâ yeni bir hikâyesinde, tâbir caizse, Tolstoyun üslubunun bir iki örneğini de başarıyla verdi" diye Orhan Kemal'i takdim eder. Arada geçerken dil ve üslup üzerine mülahazalardan kendini alamaz: "Muhteva üzerinde çalıştıkça şekil çıkacaktır. Filhakika bazen bu şekil bugünkü kitabı nesir dilinden bazen uzaklaşacaktır, ama ne yapalım, daha doğrusu ne ala, ne iyi, zaten bugünkü nesir dilimizin sentaksı, ana şekli, bizim tabir caizse meşrutiyet burjuvazimizin cılız, basit muhtevasına uygun bir nesnedir ve öylece de kalıplaşmış, donmuştur ve binaenaleyh bunun yıkılması gerektir. Bu bir zarurettir, şiirde olan şey, zaten malum ya, şiir her zaman önde gider, nesir dilimizde de olacaktır".

Harp ve Sulh çevirisi Nâzım'ın enerjisinin önemli bir kısmını alsa da kendi çalışmalarını da ihmal etmez: "Bir taraftan da 'Memleketimden İnsan Manzaraları' diye üç yıldan beri bir kitaba çalışıyorum. Günler saatleri dehşetli kısaltarak kuş gibi geçiyor".

Üslup tartışmalarının yanısıra güncel dil sorunları da mektuplaşmalarda araya girer. Zeki Baştımar merkezden bilgiler aktarır: "... bugünkü neşircilerimiz arasında ara sıra münakaşa edilen bir (ve) meselesi var, hatta Tercüme Bürosunda bir (ve) düşmanlığı var. Hatta o kadar ki tercüme ettiğimiz kitabın adına "Savaş, Barış" denme-

Zeki Baştımar

Dünya edebiyatının sayılı klasiklerinden Savaş ve Barış'ın Türkçeye ilk tam çevirisi II. Dünya Savaşı yıllarındaki çevirisi Nazım Hikmet'in adı es geçilerek yalnız Zeki Baştımar (üstte) adıyla yayınlanmıştı.

sini teklif edenler bile bulundu. Bu kadarı da çok saçma tabii. Yabancı dillerde çok bol olan (ve)leri tercümede çok defalar virgülle geçmek, bazen "de", "ile" ve yerine göre başka edatlarla ifade etmek mümkündür ve dilimize daha uygun düşüyor. Bununla beraber şüphe yok ki ve ve'dir, icap ettiği, uygun düştüğü yerde ne kadar sık da olsa kulanılmak gerektir" (27.3.43). El cevap: "Mektubunuz geldi, söylediklerinizi pratikte çok doğru olan şeylerdir. Ve ve'dir amma, elbette ki müşteriyi düşünmeğe mecburuz, bundan dolayı ben elimden geldiği kadar zavallı, canlı, zaruri VE'lerin canına kıydım. Mamafi siz dilediğiniz gibi Ve katliamında bulunabilirsiniz".

Çok nadir de olsa Nâzım kendi hukuki durumundan sözeder: "Size bir de sevineceğinizi sandığım bir haber vereyim: Ben dayımdan [Ali Fuat Cebesoy] iadeyi mahkeme talebinde bulunmak üzere istida dilekçesi aldım. Bu teşebbüse kendiliğinden girişmiş. Temize çektim gönderdim. Dilekçe gayet etraflı, vakıfane ve vakur yazılmıştı. Uğradığımız kanunsuzluğu etrafıyla izah ediyordu. Bundan bir netice çıkarsa benim gibi gadre ve kanunsuzluğa uğramış diğer sözde suç ortaklarım da, ben de hürriyetimize kavuşacağız demektir. Bu bir ümit. Ben yüzde elli ihtimal veriyorum. Haydi hayırlısı diyelim (11.12.43). "Hayırlısı" diyordu ama çalışma temposunu düşürmüyordu. Rubailer, Saat 21-22 Şirirleri ve Memleketimden İnsan Manzaraları gibi düzenli mesai gerektiren çalışmaları aksıyor ("Tercüme bütün günümü yiyip bitirerek alıyor"); fizikî olarak zorlanıyordu ("Kolum fena sancıyor. Galiba tercümeye çalışmaktan oldu bu"). Ama bir mahpusun el kitabının belki de ilk cümlesini de yazmıştı: "Çalışıyorum, o kadar çalışıyorum ki, ne ihtiyarladığımı, hattâ bazan da, ne de hapis olduğumu farkediyorum".

Mareşal Çakmak ve çevirmenler

Zeki Baştımar adına izni alınan ve onunla birlik yürütülen Harp ve Sulh çevirisinde Nâzım'ın katkısını öğrenen Mareşal Fevzi Çakmak durumu hiç de hoş karşılalmamış, Hasan Âli Yücel'i komünistleri kollamakla suçlamıştır. Eğer diğer -yasal- çevirmenin TKP'nin o günkü önemli yöneticilerinden biri olduğunu bilseydi ne yapardı, bilinmez! TKP'den "troçkist polisçi" diye atılan birinin o günkü partinin önde gelen yöneticisiyle teşriki mesai içinde bulunması da ayrıca dikkate değer.

1905 doğumlu Zeki Baştımar, 1922-26'da Trabzon Muallim Mektebinde okudu, TKP'ye katıldı ve 1929'da Moskova'da KUTV'u bitirdi. Türkiye'ye geldiğinde, Nâzım Hikmet, Sarı Mustafa (Börklüce) gibi muhaliflerin yer aldı. Bu muhalefetin gerekçesine dair elde belge olmadığı için, esas ayrılığının ne olduğuna dair kesin bilgiler de yok. Ancak Komintern'e gönderilen bir rapora göre, sorun parti içi demokrasidir. Baştımar askerlik dönüşü muhalefetten ayrıldı ve 1932'de yapılan TKP 2. Konferansı'nda merkez komitesine seçildi. 1 yıl tutuklu kaldıktan sonra 1933'te tahliye olduğunda siyasi büro üyesiydi. 1934'te ikinci kez Rusya'ya gitti, Komintern'nin son kongresi olan 1935'teki VII. Kongre'de Şefik Hüsnü ile birlikte Türkiye delegesi oldu.

Nâzım Hikmet ise o günlerde dönemin önde gelen siması Şefik Hüsnü tarafından "Ancak polis, yalnızca bu açık saldırı yöntemine başvurmakla kalmamaktadır. Türk burjuvazisi, çeşitli küçük burjuva dönek gruplarını, özellikle Nâzım Hik-

Mektuplar ilk kez yayınlanıyor

Dört ciltlik dev eserin iki çevirmeninin ilk kez yayınlanan mektuplaşmaları ile çevirinin ilginç macerası da gün yüzüne çıkıyor.

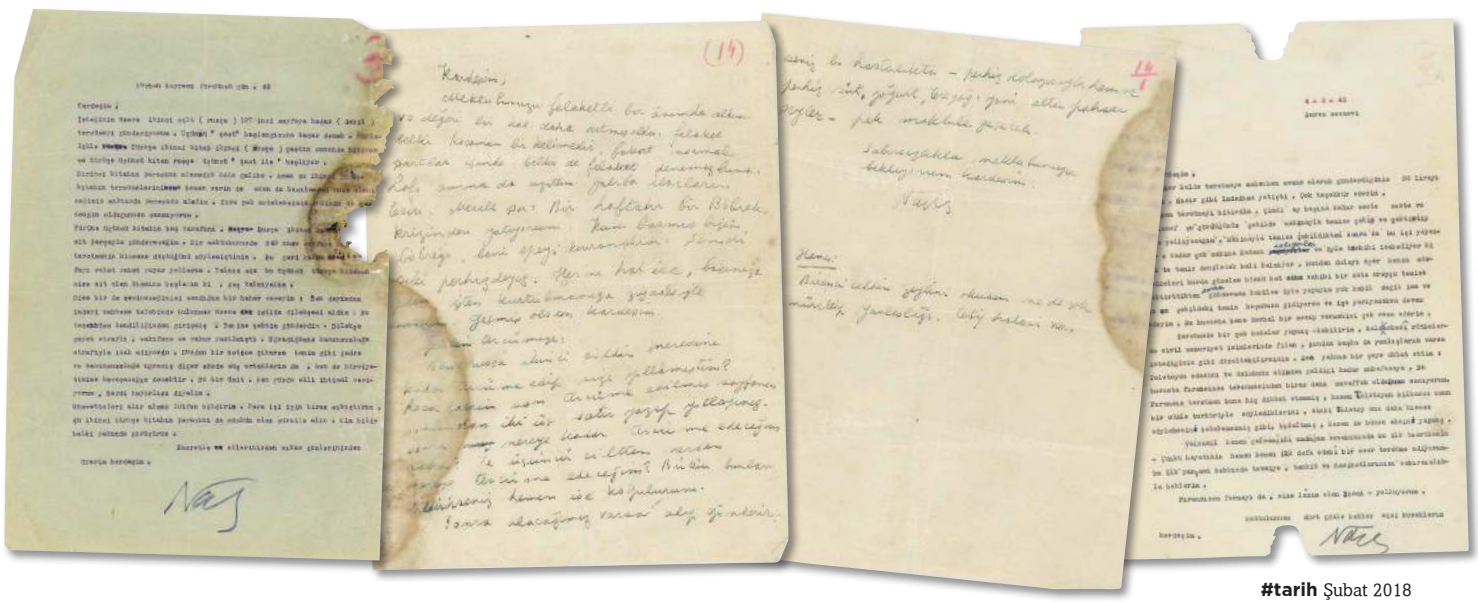

met'in Troçkist muhalefet grubunu Komünist Partisi'ne karşı kullanmasını biliyor..." denilerek açıkça mahkûm edilmişti.

Baştımar 1937'de Türkiye'ye dönüp Ankara'ya yerleşti ve Başvekâlet Murakebe Heyeti Kütüphanesinde çalıştı. 1944 tevkifatında tekrar tutuklandı ve 1 yıl Ankara askerî cezaevinde tutuklu kaldı. O zamanlar partinin siyasi büro üyesi ve Ankara vilayet komitesi başkanıydı. Ancak bu durum açığa çıkarılamadığından beraat etmişti. 1944 TKP davası gerekçeli hükmüne göre "Türkiye'ye dönmüş ve komünistlik akidelerine dair herhangi bir propaganda ve faaliyette bulunmayacağını Cumhuriyet Halk Partisi'ne bildirmiş ve bunun üzerine Başvekâlet Murakebe Heyeti kütüphane memurluğuna tayin edilmiştir".

Ancak "eski bir ticaret bakanı olan bir akrabası vasıtasıyla" bu işe yerleşen Zeki Baştımar'ın Ankara parti teşkilatıyla ilişkisi sürmüştür. "Münevver tabakayla, muhariri çevreleriyle temasları" gelişkin olan Zeki Baştımar, bu dönemde ünlü Tercüme Bürosu'ndaki birçok kişiyle de yakın ilişki içindeydi. Tercüme Bürosu üyelerine bakıldığında "çevre"nin pek de dar olmadığı anlaşılır: Nurullah Ataç, Sabahattin Eyüboğlu, Halide Edip Adıvar, Adnan Adıvar, Sabahattin Ali, Orhan Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday, Azra Erhat, Ahmet Hamdi Tanpınar, Vedat Günyol, Bedrettin Tuncel, Esat Sabri Siyavuşgil, Nusret Hızır, Hasan Ali Ediz, Orhan Burian, Erol Güney, Melahat Özgü.

Bu kadronun hemen hemen hepsi Nâzım'a hayrandır. Halide Edip onu "dâhi sıfatını alabilecek" kadar önemli eserler vermiş biri olarak görürken, Ahmet Hamdi Tanpınar "Ben Nâzım'a daima hayran oldum" demektedir. Nurulah Ataç için ise o neredeyse bir milattır.

Mektuplara dönersek, son sözü Nâzım Hikmet'e bırakmak gerekecek:

"Başka ne yazayım, herşeye rağmen dünya güzel ve insanların büyük bir çoğunluğu ve Türk halkı namuslu, güvenilmeğe değer, beraber yaşanmağa layık insanlardır ve ben dünyaya geldiğimden dolayı bahtiyarım. Size de aynı bahtiyarlığı diler, hasretle gözlerinizden öper, mektubunuzu ve tercüme hakkındaki haberlerinizi ve kabilse, bir parça dünyalık göndermenizi –tercümeye mahsuben mi olur, yoksa artık biraz daha bekleyip basılmakta olan kitap basıldıktan sonra mı olur, her nasıl olursa olsun- beklerim. Kavuşmak ümidiyle kardeşim".

İstanbul'un işgal yıllarında bir kurmaca

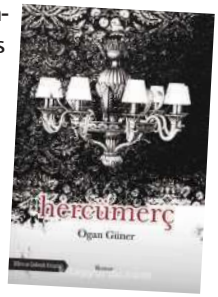

Daha önce Sombahar, Express gibi dergilerde popüler yazılar kaleme alan, Bilim ve Gelecek dergisi yazarı Ogan Güner'in ilk romanı Hercümerç, Ocak ayında çıktı.

İşgal dönemi İstanbul'unda sivil hayattan konu alan bu kurmaca, gündelik hayat akışına yoğunlaşmasıyla farklılık yaratıyor. Galata'nın arka sokaklarında, Pera'nın pastanelerinde, Beyoğlu meyhanelerinde, balolarda, randevuevlerinde, bekâr odalarında insanların hayatları kesişiyor bu romanda. Bolşevizmden kaçıp İstanbul'a sığınan Ruslar, onların peşindeki casuslar, şehri kontrol etmeye çalışan İtilaf Devletleri subayları, 'yeni düzen'in ikbal peşindeki bürokratları, tüccarlar ve bunların hikayesi kitabın atmosferini oluşturuyor. Ziya Bey, Esad Paşa, Parvus Efendi gibi tarihsel kişilikleri birer karakter olarak gördüğümüz bu roman, bazen 1910'lardaki iktisadî atılıma, bazen 1930'ların eğlence hayatına uzanıyor. Hadiseler genel olarak üzerinde pek durulmamış, durulsa da arka planda kalmış bir dönemde, mütareke sonrasındaki ilk birkaç ayda geçiyor. Görsel ve işitsel ögeleriyle hayalgücünde zengin bir mekân oluşturan bu roman, ayrıca Spotify'da bir müzik listesine ve www.hercumerc.com adında bir internet sitesine de sahip.

HERCÜMERÇ
Ogan Güner
Bilim ve Gelecek Kitaplığı
384 sayfa, 29 TL

Hasan Âli Yücel: Cumhuriyet döneminin herkesi kucaklayan bilim-kültür insanı

Hasan Âli Yücel, cumhuriyet rejiminin kararlı savucularından biriydi. Atatürk'ün eğitim alanında bizzat seçtiği önemli bürokratlardan olmasına rağmen, imparatorluktan cumhuriyete geçişte her yönüyle eskiye bağlı biliminsanlarını ve edebiyatçıları koruyup, kollamıştı.

✎ EMİN NEDRET İŞLİ

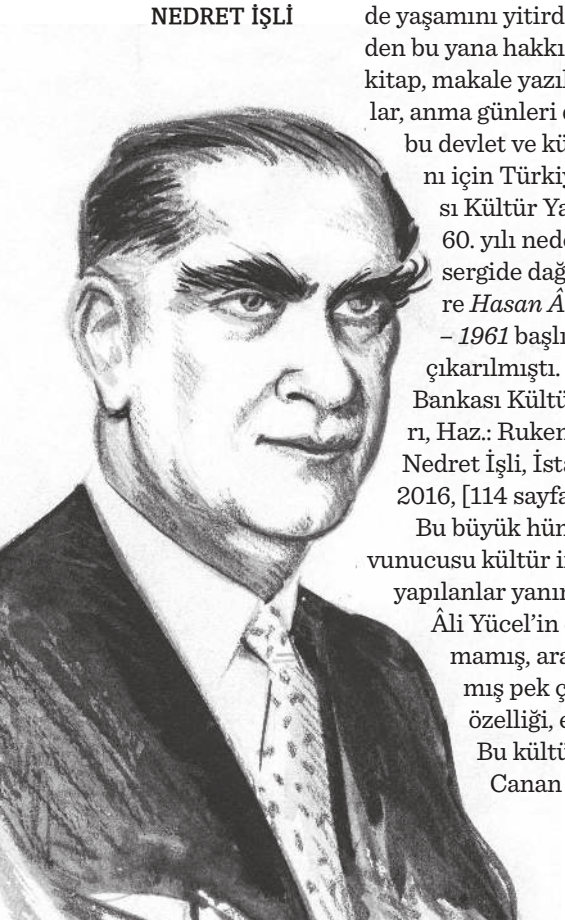

Kültür dünyamızın cumhuriyet tarihindeki zirve isimlerinden biri kabul edilen Hasan Âli Yücel, bundan 57 yıl önce 26 Şubat 1961'de beklenmedik bir şekilde yaşamını yitirdi. Ölümünden bu yana hakkında onlarca kitap, makale yazılan; çalıştaylar, anma günleri düzenlenen bu devlet ve kültür insanı için Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'nın 60. yılı nedeniyle açılan sergide dağıtılmak üzere *Hasan Âli Yücel 1897 – 1961* başlıklı bir albüm çıkarılmıştı. (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Haz.: Ruken Kızıler – Nedret İşli, İstanbul, Kasım 2016, [114 sayfa]).

Bu büyük hümanizma savunucusu kültür insanı için yapılanlar yanında, Hasan Âli Yücel'in daha yazılmamış, araştırılmamış pek çok insani özelliği, eseri vardır. Bu kültür insanının, Canan [Yücel] ve Muammer Eronat varisleri tarafından Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'ne hediye edilen kütüphanesi, "Hasan Âli Yücel Özel Koleksiyonu" başlıklı özel bir mekanda ve bölümde hizmete sunulmuştur.

Ünlü biyografi üstadı İbnülemin Mahmud Kemal İnal, ömrü boyunca kendisini koruyan cumhuriyetin kültürlü, bilgili, çalışkan ve devrimci bürokratı, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel için *Son Asır Türk Şairleri* isimli eserinde yazdığı hayat hikâyesinde, "edib, nazik, kıymetli, meziyetli gençlerdendir" diyerek sözlerini bitirir. İşte o "meziyetli genç" Hasan Âli ise İbnülemin ile ilk tanışmasını şöyle nakleder:

"Beyazıt ve civarında eski ve acaip kıyafetli bir zat görürdüm. Başında geniş bir fes, sırtında redingot, ayağında kaloş kundura; çok kere, kendisine benzer ve biraz önünden yürür biriyle beraber... Sorduğum zaman, Babıâli erkânından ve kudemâdan bir zat demişlerdi. O sıralar, pek öyle ilmi şöhreti yaygın değilmiş demek. Birinci Dünya Harbinin Yedek Subaylığından terhis edilip de Darülfünun'a geldiğimde bir gün kütüphaneye gitmiştim. Baktım o zat! Bir kitap mütalea ediyor ve önündeki deftere notlar alıp yazıyordu. Ben, kütüphane müdürünü bekliyordum. Bir başka iskemlede de başka biri oturmuştu ve durmadan burnunu karıştırıyordu. O acaip kıyafetli zat, arada başını kaldırıp hiddetli gözlerle bu zevksiz ameliyenin aralıksız icra olunduğu tarafa bakıyor ve 'Tövbe, estağfurullah!' deyip tekrar mütalesına dönüyordu. Nihayet sabrı tükenmiş olacak ki, o adama yüzünü çevirdi ve sert bir sesle:

- Zât-ı âliniz sivil misiniz, asker mi? Asker iseniz sunuf-ı selaseden hangisine mensup sunuz? Piyade mi, süvari mi, topçu mu? Herhalde topçu olacaksınız! Durmadan burnunuzdan gülle imal ediyorsunuz.

Biraz durdu ve sonra:

- Ayıptır, efendi, dedi, çek

elini burnundan!...

Adam bir şey söylemeden, mahçup, kalktı ve gitti. Bu defa bana döndü:

- Adınız ne bakayım, siz kimlerdensiniz?

diye sorunca hemen hürmetle cevap verdim. İsmimi söylediğim zaman:

- Sizin, Telgraf ve Posta Nazırı Hasan Âli Efendi ile karabetiniz var mı?

Tasdik cevabım üzerine:

- Büyük babanız kamil bir zat idi. Telgraf Nazırı idi, ama curnalci değildi. Efendiliği, vezarete tercih etmiş, derviş-meşrep bir adamdı. Amcalarınızı da tanırım. İzzet Bey hazin şarkılar bestelemiş bir musikişinastı. Genç öldü (ve ezberden ölüm tarihini söyleyince hayretim büsbütün arttı).

Dahası da vardı. Babamı, işlerini, diğer amcalarımı birer birer saymaya, memuriyetlerini, azillerini, nasıplarını döküp, sıralamaya başladı. Nihayet:

- Helal süt emmişsiniz. Din ü devlete hâdim olursunuz!

dedi ve benim teşekkür cevabımı bile beklemeden başını kitabının üstüne eğip tekrar okumaya koyuldu. Ne yapacağımı şaşırdım. Kalkayım mı, oturayım mı diye düşünürken:

- Niye boş duruyorsun, oğlum? Ya bir şey mütalea et, ya kalk işine git!.. demez mi? Bundan istifade ederek teşekkür ettim ve kalktım, dışarıya kendimi attım".

Bu mizahi tanışma, ömür boyu sürecek bir sevgi, hürmet ve kadirbilirlik çerçevesi içinde sürecek birlikteliğin ilk basamağı oluyordu. İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in 24 Mayıs 1957'de vefatına kadar aralıksız sürecek bu dostluk ve korumacılık, onun ölümünden sonra da hatırasını yaşatmak için yapılan çabalarla taçlanacaktır (Bkz: *Hoş Sadâ*, İstanbul, 1958, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).

Hasan Âli Yücel cumhuriyet rejiminin savunucularından, Atatürk'ün eğitim alanında bizzat seçtiği önemli bürokratlardan biri olmasının yanısıra, imparatorluktan cumhuriyete geçişte her yönüyle eskiye bağlı bilimin-sanlarını ve edebiyatçıları korumasıyla da bilinir. Yücel, İbnülemin, Ziya Şükun, İsmail Saib Sencer, Baki Baykara gibi kitap ve tasavvuf ehli kişilere kol-kanat germiştir. Gündüz üyesi olduğu Cumhuriyet Halk Partisi politikaları, kültür hareketleri konusunda âteşin nutuklar söyler, akşam eve geldiğinde Hazret-i Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sini okuyup,

Çeviri ve yazın atağı

Hasan Âli Yücel'in şahsî çabasıyla Türkiye, çeviri ve yazın alanında önemli bir atak gerçekleştirmiş ve Cumhuriyetin ilk yıllarında birçok eser yeni harflerle yayımlanmıştı. Bunların şu anda Sahaf Emin Nedret İşli'de bulunan birkaç örneği (üstte). Hasan Âli Yücel'in Münif Fehim tarafından yapılmış bir portresi (sol sayfada).

Aydınlar toplantısı Hasan Âli Yücel'in Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halid Ziya Uşaklıgil gibi dönem aydınlarıyla düzenlediği bir toplantı çıkışı sonrası.

şerhler yapan bir kişiliğe bürünürmüş.

3 Mart 1924 tarihinde çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra, 1926'da kurulan Maarif eminliklerinde müfettiş olan Hasan-Âli Yücel, bu yeni, yoğun eğitim hayatı döneminde Türk dili konusunda da çalışmalar yapar. 1928'deki Harf Devrimi sonrasında, yılın sonuna doğru Tevfik Fikret'in *Tarihi Kadim – Doksan Beşe Doğru* isimli şiirlerini Latin harfleriyle basılan ilk kitaplardan biri olarak yayımlar. Bir önsöz ve kendisine ait bir şiir ilavesiyle Nümune Matbaası'nda bastırdığı eser çok büyük bir ilgi görür. Bu kitaba yazdığı önsözde:

"Fikret, bütün hayatında, tahakküme, her türlü istipdada, dini, siyasî, dünyevî, uhrevî esaretlere isyan etmiş bir şairimizdir. *Doksan Beşe Doğru* ile *Tarihi Kadim*, yerdeki taçla gökteki tahtın müteceviz tehakkümüne başkaldıran bir tuğyandır. Ona imansız diyenlerden çok daha mühim olan Fikreti gayz duyduğu velayetlerin yıkıldığı bu devirde hatırlamamak günah olur. Bu iki manzumeyi neşre saik olan, sadece yakın bir mazideki hâlimizi hatırlatmak ve bu vesiyle içinde bulunduğumuz devrin en bahtiyar imkânlarla dolu olduğunu bir kere daha düşündürmektir.

Bunlara bir de kendi manzumelerimden birini ilaveye cür'et ettim. Çünkü o da aynı tehassüsle yazılmıştı; şu farkla ki, ben aziz şairin idrak edemediği halâs gününü görmek saadetine erebilmiştim" diyecektir.

Tevfik Fikret'in fırtınalar koparmış iki şiirini dil devriminin günlerinde ilk kez Latin harfleri ile bastıran Hasan-Âli Yücel eserin sonuna ilave ettiği *Yeni Hayat* isimli dokuz kıtalık şiirinin bazı kıtalarında şöyle demektedir:

"Duymadan düşünmek yok dinimizde
Biz kalp adamıyız, gönül eriyiz.
İnsanız, insanlık esastır bizde;
Ne ciniz, ne melek, ne periyiz.

Keşkülle asayı çölde bıraktık
Külahı, hırkayı çiviye taktık
Gönülde marifet kandili yaktık
Bu ince işlerin hünerveriyiz

Okuyup okutmak işimiz bizim,
Haram lokma kesmez dişimiz bizim,
Her yerde bulunmaz eşimiz bizim,
Biz yeni hayatın erenleriyiz!"

HASAN ÂLİ YÜCEL'İN ARDINDAN

Demokrasimizin en büyük kurbanı

Yazar Yusuf Ziya Ortaç, *Bir Varmış Bir Yokmuş- PORTRELER* adlı kitabında bundan 57 yıl önce, 26 Şubat 1961'de ölen Hasan Âli Yücel hakkında unutulmaz bir yazı kaleme almıştı.

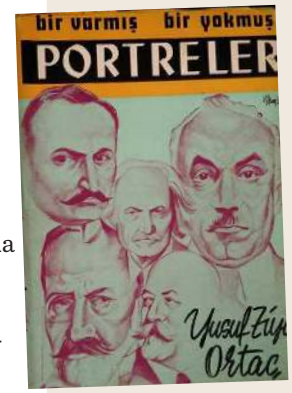

İnsan nasıl ölür, bilir misiniz?.. Ansızın bir sendeleyişle, bir kalp duruşuyla değil. Annesinin ölümüyle, babasının ölümüyle, dostlarının, sevdiklerinin, kafa ve gönül arkadaşlarının ölümleriyle her gün birer parça, birer parça, birer parça...

Benim bir Ahmet Haşim'im vardı: Güzeli beraber tadar, çirkinden beraber iğrenir, beraber güler, beraber kızar, beraber acırdık. Sevincim onun da sevinciydi, öfkesi benim de öfkem!

Benim bir Mithat Cemal'im vardı: Yalnız vücutlarımızla iki ayrı insandık. Bütün bir yaz, Anadolu Klübü'nün bahçesinde, neşemiz tek kahkaha olurdu. Şimdi yıllardır onsuzum. Mithat Cemal'siz bahçede dost gözlerle baktıklarım kimlerdir bilir misiniz?... İhtiyar ağaçlar!

Sanırdım ki bu ikisinin ölümü kadar acı dost ölümü olamaz. Olurmuş! İşte Hasan Âli Yücel'in ölümü...

Eğitim ve öğretim alanında yaptığı katkılar, büyük devlet adamlığı dışında yazdığı şiirler, edebiyat alanında yaptığı incelemeler ile yetinmeyip kurdurduğu "Klasik ve Modern Tercüme Eserler (1940 -1946)" serisi ile yaptırdığı çeviri kitaplar Hasan Âli

O, benim mektep arkadaşımdı. Vefa İdadisinde beraberdik. Zeki, çalışkan, hırslı bir öğrenciydi. Sonra, Birinci Dünya Savaşı'nda birbirimizi kaybettik. Yalnız bir gece, eski Gaziantep mebusu rahmetli İshak Rafet'in zengin akraba konağındaki sofrasında konuşarak, gülüşerek, dertleşerek ve türküler, destanlar, nefesler okuyarak geçirdiğimiz bir gece, hala yıldız yıldız gönlümdedir. Asıl dostluğumuz bu üç dört saatlik kadeh arkadaşlığından sonra başlamıştır.

Kafası kadar gönlü de zengin insandı. Okurdu ve yazardı. Düşünürdü ve duyardı. Doğuyu da tatmıştı, Batı'yı da... Çağının ünlü bir güzeline yazdığı:

Sen bezmimize geldiğin akşam neler olmaz?..
Aşkın beni sermest ediyorken keder olmaz,
Ölsem de senin uğruna canım heder olmaz,
Sen bezmimize geldiğin akşam neler olmaz?..

Dalgın ve ilahi, eriten bir bakışın var,
Bir anda bütün ruhumu birden yakışın var,
Karşımda periler gibi nazan akışın var,
Sen bezmimize geldiğin akşam neler olmaz?..
şarkısı onundur. Bu iki dörtlük bile, Yücel'in nasıl bir kalb adamı olduğunu anlatmaya yetmez mi?

Bir memleket gezisinde, Atatürk onu da yanına almıştı. Yeni insanlar vardı bu yolculukta. Atatürk, onları çeşitli konularda konuşarak deniyor, tartıyordu. Bir akşam, sofrasındakilere sormuştu:
- Sıfır nedir?
Yücel'in cevabı şu oldu:
- Sizin huzurunuzda ben!

Bu imtihan gezisinde, Hasan Âli, sıfır almayan tek yolcudur sanırım.

Yücel'in politika hayatı, Milli Eğitim Bakanlığıyle başarılar içinde geçmiştir. Karanlık topraklarımızın ilk fecri Köy Enstitüleri, Köy Okulları, Kız San'at Enstitüleri, bir kitaplık dolusu klasikler tercümesi, opera, İnönü Ansiklopedisi... Bırakınız tümünü, bir tanesi bir insanı bahtiyar etmeye yetmez mi?

Ona komünist dediler. Neden mi?.. Bu aydınlar çorağında kaybedecek tek insanımız olmadığını bildiği ve her değerin üstüne titrediği için!

Ne oldu?... Onun kaybetmek istemediği değerlerin hepsini başka milletler kazandılar: Şimdi, kimi Fransız Üniversitelerinde profesör, kimi Amerika'da!...

O yabancı ve bayındır ülkelerde Milli Eğitim Bakanları hep vatan haini midirler?

Bana sorarsanız demokrasimizin en büyük kurbanı Hasan Âli Yücel'dir. Geriliğe verdiğimiz bütün kurbanlar ondan sonra gelir.

Hiç unutmam, sayın Avni Başman'a D.P. nin ilk Maarif Vekili olduğu günlerde sormuştum:
- En başarılı Milli Eğitim Bakanımız kimdir?
Düşünmeden cevap vermişti:
- Yücel!

İşte bu Yücel'i, bir gün, kendi partisi, kendi gazetesinin, *Ulus*'un sayfalarından bile koğdu!

O kırılmış kalbin, ansızın duruşuna değil, bu kadar dayanışına şaşmalıyız.

(*Bir Varmış Bir Yokmuş- PORTRELER*; Yusuf Ziya Ortaç, Akbaba Yayınevi, 1963)

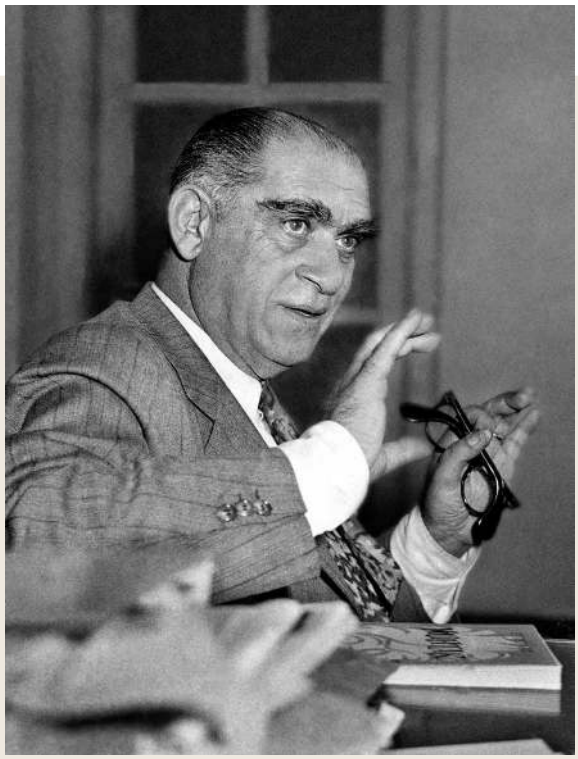

Efsane Bakan'ın efsane fotoğrafı

Hayat dergisinin ilk günlerinde, efsane Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel. Ozan Sağdıç, bu tarihi kareyi şöyle aktarmıştı: "... Daha sonra yazıişleri salonuna geldi, herkesle selâmlaştı, kendisine sunulan bir iskemleye oturdu. İlkokul kitaplarımızda Atatürk ve İnönü'nün fotoğraflarından sonra onun fotoğrafı olurdu. Sonradan tiryakisi olduğumuz M.E.B. klasiklerinde de görürdük onu. Siması belleğimize iyice yerleşmiş. Hazır bulmuşken bir fotoğrafını çekeyim dedim. Bizden birisiyle konuşuyordu. "Beni yok sayın, doğal halinizle bir fotoğrafınızı çekmek istiyorum" dedim. Filmimin elverdiği ölçüde birkaç kare çektim...".

OZAN SAĞDIÇ

klasikleri olarak anılagelmiştir. Çok partili hayata geçildikten sonra devam ettirilmeyen bu çeviri faaliyetinin kesintiye uğraması Hasan Âli Yücel'i gönülden üzmüştür. Hayatının son yıllarında tamamlamak istediği bu çeviri hareketini yeniden canlandırmak adına 1956'da Türkiye İş Bankası ve onun kültür sevdalısı genel müdürü Ahmet Dallı'nın desteğiyle Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'nın kurulmasını sağlamıştır. Yaşamının son yıllarında yeniden bir kültür – yayın politikası geliştiren bu insana kurucusu olduğu yayınevi her zaman vefa ile yaklaşmakta, onun bıraktığı kültür mirası özenle korunmaktadır. 2006'dan bu yana "Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi" adıyla dünya edebiyatının seçkin örnekleri yeniden çevrilerek yayımlanmaktadır.

KRAKOW TÜRK ŞEHİTLİĞİ

Kahraman askerlerin unutulmaz anısına...

Çanakkale muharebelerinin ünlü 19. Tümen askerleri, yaklaşık bir sene sonra (1916) Ruslara karşı Galiçya cephesine gönderildi. Burada da 20. Tümen'le birlikte büyük fedakarlıklara imza attılar. Bugün Krakow'da yatan şehitlerimizin üzerinden bayrağı eksik etmeyelim.

SERHAN GÜNGÖR

Aralarında Çanakkale'nin kahramanları vardı. 1915 Nisan'ında Albay Mustafa Kemal'in Gelibolu'da komuta ettiği 19. Tümen'in askerleri, ünlü 57. Alay ile birlikte şimdi trenle Avrupa'nın ortasına doğru gidiyorlardı. 19. ve 20. Tümen'den oluşan 15. Türk Kolordusu, Albay Yakup Şevki (Subaşı) Bey'in komutasındaki 33.000 asker ile birlikte, Büyük Savaş'taki müttefikimiz Almanya ve Avusturya-Macaristan ordularının yanında Rusya'ya karşı savaşmaya gidiyordu. 1916 senesinin Temmuz ayıydı, gittikleri yere de Galiçya deniyordu...

15. Türk Kolordusu, bugünkü Ukrayna'nın Lviv şehrinin 40-50 kilometre güneydoğusundaki Zlota Liba ve Zbruç nehirleri arasındaki bölgeye yerleştirildi ve hemen muharebelere girdi. Kendilerinden çok daha fazla insan ve ateş gücüne sahip Rus birlikleri karşısında cesur ve fedakarca savaştılar. Üzerlerine binlerce top mermisi yağdı, zehirli gaz kullanıldı. Herşeye rağmen cephelerini korudular, görevlerini yaptılar. 1917 Eylül'ünde, Cevat (Çobanlı) Paşa komutasında Suriye ve Filistin cephelerine sevk edilmek üzere Avrupa'dan ayrılırlar-

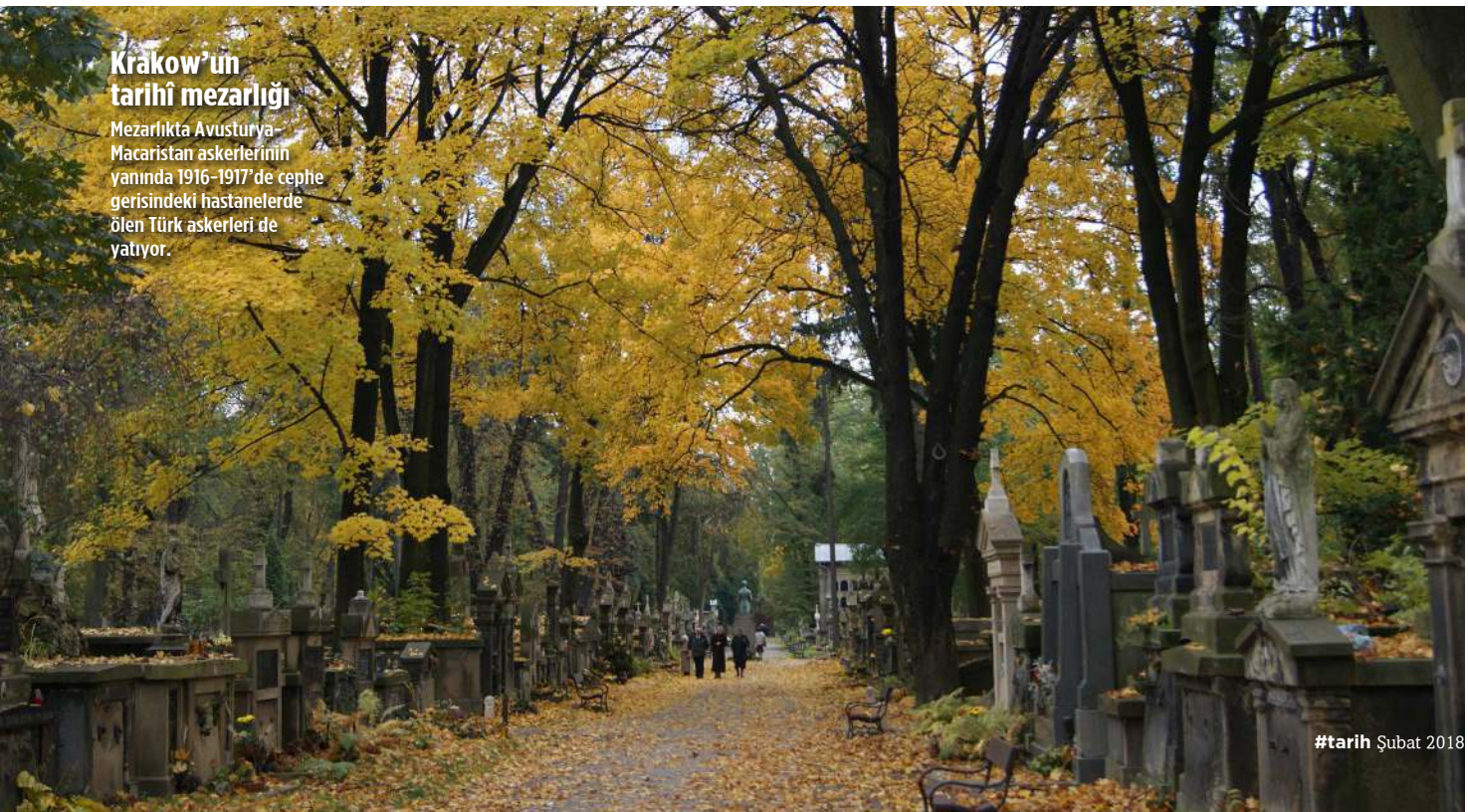

Krakow'un tarihî mezarlığı
Mezarlıkta Avusturya-Macaristan askerlerinin yanında 1916-1917'de cephe gerisindeki hastanelerde ölen Türk askerleri de yatıyor.

ken, arkalarında 12.000 şehit, 6.000 yaralı, esir ve kayıp bırakıyorlardı.

1. Dünya Savaşı'nın Avrupa Doğu Cephesi'nin güney bölümü olan Galiçya'da, Türk askerlerinin savaştığı bölge bugün Ukrayna sınırları içerisinde bulunuyor. Burada 1. Dünya Savaşı'ndan bugüne kadar kalabilmiş pek çok harp anıtı bulunuyor. Harp sırasında binlerce yaralı askerimiz cephe gerisi şehirlerindeki hastanelere sevkedilmişti. Bu şehirlerden biri de o dönemde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı olan Krakow'du. Bugün Polonya'nın en güzel şehirlerinden birisi olan Krakow'da 1. Dünya Savaşı'nın hatırasını yaşatan bir Türk şehitliği bulunuyor.

Krakow'un büyük tarihî öneme sahip olan mezarlığınınBatı köşesinde, savaşta ölen çoğu Polonya asıllı Avusturya-Macaristan askerleri için büyük bir anıt ve mezarlar bulunuyor. Bu anıtın hemen yanında bulunan siyah bir mezarın üzerinde ise Türk bayrağı dikkati çekiyor. Bu sembolik mezar, 1916 ve 1917 senelerinde Krakow'daki hastanelerde ölen ve bu mezarlığa gömülen Türk askerleri anısına 1997'de yapılmış. Varşova'daki büyükelçiliğimiz tarafından zaman zaman burada tören düzenleniyor. Bu mezarda yatan şehitlerimize, özellikle üniversite değişim programlarıyla Krakow'a giden Türk öğrencilerin sahip çıkması, üzerinden bayrak rengi çiçekleri eksik etmemesi gerekiyor.

Türk askerlerine anıt mezar

Galiçya'da şehit olan Türk askerleri anısına 1997 yılında yaptırılan mezarda Varşova büyükelçiliğimiz tarafından törenler düzenleniyor.

Çizgi bomba güldürür gerçek bomba öldürür

Hayatı taklit etmeyen ve hayatın da taklit edemediği tek sanat eseri kategorisi çizgi filmdir. Ne geleneksel naif çizgi filmler hayatı ne de hayat bu çizgi filmleri taklit edebilir. Kafanıza örs düştüğünde hayatta kalma şansınız pek azdır. Üzerinizden silindir geçtiğinde kâğıt gibi incelip yere yapışmaz, presin altında kaldığınızda akordeona dönüşmezsiniz ve elinizde patlayan bir bombanın, yüzünüzü kapkara yapmakla kalmayacağına da emin olabilirsiniz...

Bizim, aklımda kaldığı kadarıyla rahmetli kaligraf Ferdi Sayışman'ın koyduğu isimle Red Kit olarak tanıdığımız Lucky Luke, Vahşi Batı'da haydutlardan başka herkesle iyi geçinen, beslenmede Canan Karatay prensiplerini benimsemiş, sırım gibi bir delikanlıdır. Kızılderililer de dostudur, siyahlar da, Meksikalılar da...

En zor anlarda, Kızılderililerin kuşatması altındayken, mavi gömlekli süvari ordusu beliriverir ufuktan. Her şey gerçek hayattan alınmadır: Kızılderililer, Avrupa'dan gelip Kuzey Amerika'yı yurt edinmeye çalışan yerleşimcilerle onların koruyucusu mavi gömlekli süvari alayı ve elbette bunlar arasındaki yıllar süren gerginlik ve çatışma.

Cansın Çağlar

Mesela Red Kit'in mavi gömlekli halaskâr süvarileri, yanlış hatırlamıyorsam çok eski de değil 19. yüzyılın son çeyreğinde, Kızılderilileri onlar için hazırladıkları toplama kamplarına gitmeye zorlamak için harekete geçer. Kendisini daha sonra çevrilen kovboy filmlerinden de tanıyabileceğiniz Yarbay Custer da komutası altındaki oniki süvari bölüğüyle toplama kampına gitmeyi reddeden Kızılderililerin peşindedir. Bu arada bu Yarbay Custer, bizdeki filmlerde falan nedense hep Albay diye geçer; bizimkiler adama erken terfi verdi herhâlde. Onun dışında aklımda yanlış kalmadıysa önceden de içsavaşta generallik yapmış ama içsavaş sırasında bankada bedelli askerlik yapana bile rütbe veriyorlar diye biliyorum (Hatta birara hatırlatın da, yine Red Kit bağlamında içsavaşta, özellikle istihbarat teşkilatı kurulurken itin, uğursuzun, hayırsızın nasıl toplandığını da anlatayım).

Her neyse bu bizim Yarbay Custer, komutası altındaki üç tabur, oniki bölüğü Kızılderililere sürpriz bir saldırı düzenlemek için hazırlar... Kızılderililer daha muharebenin ilk gününde Custer'ın birliklerini dağıtır... Bugün bu muharebeyi bu kadar ayrıntılı bir şekilde hatırlıyor olmamızın tek nedeni, mavi gömleklilerin yenilmiş olması. Yoksa Kızılderililer yıllar süren savaş ve muharebelerde çok daha ağır kayıplar verdiler, sayısız insan hayatını kaybetti.

Bu tip çizgi filmlerin yerini günümüzde daha çok atari oyunları aldı. Üstelik oyunlarda insanlar öldürülüyor, kafaları uçuruluyor, kanlar dökülüyor. Ama yine gerçekten uzak bir şekilde, kafası uçurulan hayata puan kaybetmiş olarak yeniden başlıyor... Muharebe meydanında yediğiniz bir kurşundan sonra "restart" ya da "new game" butonuna tıklamanızın bir imkânı yok. Üstelik bu sadece ilk sonuç.

Custer'ın toprağa gömülen askerleri hemen o gün anıldılar, haklarında kitaplar yazıldı sonra da filmler çekildi ama Custer'ın askerlerinin öldürdüğü Kızılderililerin hayaleti yüz yıldan uzun bir süre Birleşik Devletler'i gölgeledi. Kızılderililer yerlerinden sürüldüler, toplama kamplarında ölümle ve açlıkla yüzleştiler, öldürüldüler ama yokolmadılar.

Aradan yüz yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra Birleşik Devletler, Custer kadar Custer'ın kurbanlarını da anmaya başladı ve uzlaşmak istedi. Custer'ın kurbanlarından Siyulara tazminat vermeyi de teklif etti ama Siyular tazminatı reddettiler ve bugün hâlâ kendilerinden çalınan toprakları geri almak için hukuk mücadelesi vermeye devam ediyorlar. Çünkü varlar. Çünkü ne kadar güçlü, vahşi, acımasız olursanız olun, hiçbir halkı bire kadar kırmak mümkün değil ve ne kadar çok kırmaya kalkarsanız düşmanlığı da o kadar keskinleştiriyorsunuz.

Zamanın kafa kağıdı: Nüfus tezkiresi

Nn

Necdet Sakaoğlu'nun yazdığı *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Alfa Yayınları tarafından yayımlandı. 6.000'i aşkın maddeden örnekler...

NAKKAŞ/ NAKŞÎ Minyatür ressamı. Doğu-İslâm dünyası klasik resim ustaları çoğunca minyatür tekniğini tercih etmişlerdir. Nedeni, derinlikli resim ve gölgeli figür yapmanın, "yaratma" hevesi dolayısıyla günah olduğu yorumuydu. Osmanlı dönemi iç mimarisinde, kalem işi kubbe ve tavan bezeme ve resimlerini yapanlara da nakkaş denirdi. Evliya Çelebi, bunların İstanbul'da 40 dükkândan oluşan bir arastada faaliyet gösterdiklerini yazar.

NAKKAŞHÂNE Topkapı Sarayı'nda, nakkaşlar ağasının yönettiği resim atölyesiydi, 15. ve 16. yüzyıllarda burada ünlü nakkaşlar yetişti. Nakkaş Osman, Lokman, Nigârî, Matrakçı Nasuh ... bunlardandır.18. yüzyıl ilk çeyreğinde ise kendisi de hattat, müzehhip ve nakkaş olan III. Ahmed'in teşvikiyle ünlü Nakkaş Levnî, Seyyid Vehbî'nin *Surnâme*'sini resimlemiştir.

Kişi lakabıyla bilinir

Osmanlı döneminde kimlik belgeleri sahibinin adını, lakabını, baba ve ana adını, doğum yeri ve tarihini gösteren tek yapraktan ibaretti.

NEVBET/NÖBET MERASİMİ Mehterhane konseri. Saray avlusunda günün iki veya üç vaktinde (sabah, ikindi, yatsı) nevbet vurmak (konser vermek) eski bir Türk geleneği olup, hakanın bağımsızlığının duyurulması anlamına gelirdi. Vezir valiler de görev yaptıkları eyaletlerde paşa sarayının önünde aynı geleneği sürdürürlerdi.

NEVBETHÂNE Padişahın otağ-ı hümayunu önünde, vezir, serdar ordugâhlarında ve kalelerdeki mehter çadırı, koğuşu veya kulesi. İstanbul'daki saray nevbethânesi Sur-ı Sultanî'nin bir kulesi idi. Daha sonra İbrahimpaşa Sarayı'na taşınmıştı.

NÜFUS TEZKİRESİ Kimlik belgesi. Kişinin adını, lakabını, baba ve ana adını, doğum yeri ve tarihini gösteren tek yapraktan ibaret belge. Daha önceki Mecidiye yerine 1864 tahririnden (nüfus sayımından) sonra dağıtıldı. Halk bu belgelere "kafa kağıdı" adını vermişti.

‘EN KARANLIK SAAT’ VE CHURCHILL

‘WE WILL NEVER SURRENDER’

(Asla teslim olmayacağız)

Nazi Almanya’sının Avrupa’daki işgali başladığında, İngiltere bu büyük tehdit karşısında yapayanlız kalmıştı. Her an Alman uçaklarını ve Alman istilasını bekleyen İngilizler, Churchill’in liderliğinde son savaşa hazırlandılar. Sovyetler’e saldırının henüz başlamadığı, ABD desteğinin belli belirsiz olduğu 1940 yılının ikinci yarısında, İngilizler tek başınaydı. “En Karanlık Saat” filmi o bunalımlı günleri, Tanju Akad ise gerçekte yaşananları anlatıyor.

✎ TANJU AKAD

İngiltere 1940 Mayıs’ının son günlerinde kendisini birdenbire Nazi Almanya’sı karşısında yapayalnız buldu. Ordusunun ağırlıkları Dunkerk’te bırakılmış, Hitler’in ülkeyi istila etmesinin önündeki tek engel olarak daracık Manş Kanalı ve donanma kalmıştı. Fransa çökmek üzereydi ve Almanlar kanalı geçtikleri takdirde karşılarında tam donanımlı tek bir birlik bulacaklardı: Tümgeneral Bernard Montgomery komutasındaki 3. Tümen.

20 tümenden fazlasına yetecek eğitimli askerleri vardı ama bunların o yıl içinde donatılması olanaksızdı. İstila paniği içerisinde, müzelerdeki silahları bile birliklere dağıtmaya başladılar ama hiçbir şey yetmiyor, yedekler süpürge sopalarıyla talim yapıyordu. Almanya her fetihle Avrupa’nın en gelişmiş fabrikalarını ele geçirirken, İngiltere’nin kaynakları gittikçe azalmaktaydı. Tüm dünya teslim olmalarını veya en azından kıta Avrupa’sında Nazi hâkimiyetini tanıyacak bir antlaşma yapmalarını beklemeye başlamıştı. Sadece İngilizler farklı düşünüyordu.

2 Haziran günü Dunkerk’ten gelen birliklerin çıkarıldığı Dover limanı ile Londra arasındaki yol boyunca muazzam kalabalıklar toplanmış, büyük bir zafer kutlaması yapılıyordu. Ordu, (40 bini esir düşen) 68 bin eksikle de olsa, kurtulmuştu. Gazeteler coşkuyu artırıyor, bayraklar sallanıyor, bandolar askerleri kamplarına uğurluyordu. Durumu gören bir Fransız irtibat

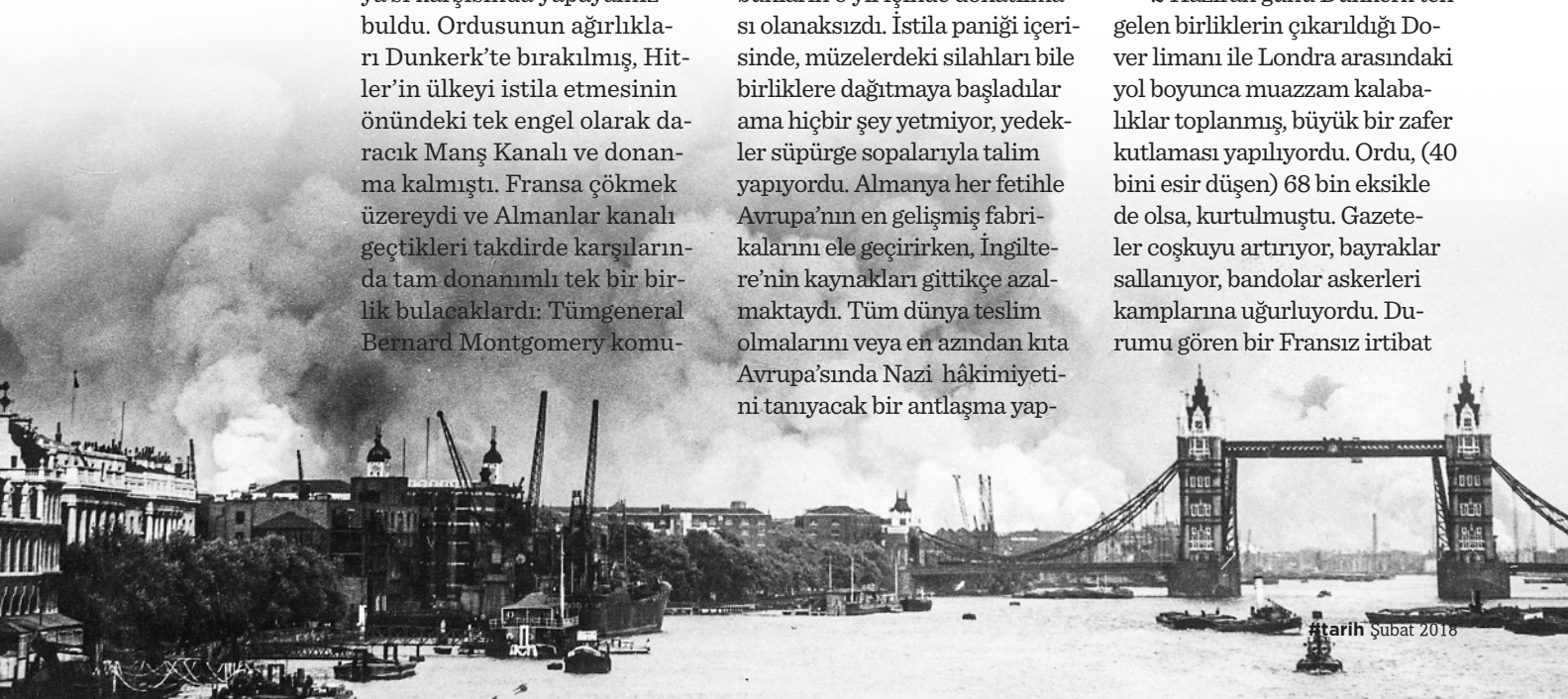

ALMANYA'YA KARŞI, SONUNA KADAR...

EN KARANLIK SAAT
Yön.: John Wright
Oyn.: Gary Oldman, Kristin Scott Thomas, Lily James
2 Şubat'tan itibaren

KEREM YALÇINER

Mayıs 1940'ta, Nazilerin Fransa taarruzu sırasında Britanya parlamentosu çalkalanmaktaydı. Anthony McCarten'ın senaryosunu yazıp John Wright'ın çektiği "Darkest Hour" (En Karanlık Saat), muhaliflerin yıkıcı eleştirileri karşısında istifa etmeye zorlanan Başbakan Chamberlain'in ve azınlıkta kalan hükümetinin çaresizliğiyle başlıyor. Hemen ardındaki sahnede Chamberlain'in yerine gelmesi muhtemel olarak düşünülen Vikont Halifax'ı görüyoruz. Ülkesini Nazilere teslim edecek başbakan olarak anılmak istemediğini belirtip kapalı kapılar ardından bu işi üstlenecek tek bir ismi gösteriyor. Bu isim Britanya tarihindeki başarısızlıklarına, mensubu olduğu Muhafazakar Parti'nin çoğunluğunu oluşturan hasımlarına ve Kral 6. George'un da aralarında bulunduğu barış yanlısı kanada rağmen mağlubiyeti göğüsleyeceği düşünülen Winston Churchill'dir.

Nazi tehdidi Birleşik Krallığın üzerine çökmüşken, 200 bin Britanya askeri Dunkerk'te pusuya düşürülmüşken, Churchill bütün ipleri eline alır. Ülkenin yazgısı onun kararına kalmıştır. Film, savaş süresince seçeneklerin gittikçe azaldığı, İngiltere'nin kaderinin çizildiği bu 20 güne odaklanıyor. Yönetmen Joe Wright, Gary Oldman tarafından ustaca canlandırılan Churchill'le, biyografinin ötesinde bir portre sunuyor.

Churchill, kendi partisinin ve yakın çevresinin bile "en azından günde iki kere doğruyu gösteren saatle" özdeşleştirdiği bu yalnız adam, 31 yıllık hayat arkadaşı Clementine'ın da desteğiyle ülkesinin özgürlük ve bağımsızlık ideallerini savunacak güce erişmek için yüzünü Britanyalılara doğru çevirir. İşte tam bu noktada, yorulmak bilmez sekreteri Elizabeth Layton'ın da yardımlarıyla o ünlü söylevini okur ve "en karanlık zamanlarında" bütün halkı yekvücut savaşa çağırır: "Sonuna kadar savaşacağız. Fransa'da savaşacağız, denizlerde ve okyanusta savaşacağız, göklerde savaşacağız, her ne pahasına olursa olsun adamızı savunacağız. Kıyılarda, tarlalarda, sokaklarda, tepelerde savaşacağız, asla teslim olmayacağız".

Filmin son sahnesinde Churchill söylevini tamamlamış, bütün parlamentoyu konuşmanın heyecanıyla yerle yeksan etmiştir. Bu sırada Muhafazakar Parti sıralarında usulca konuşmakta olan iki kişiyi görürüz. Onlardan biri "ne oldu?" diye sorar. Diğeri Churchill'in ezeli rakibi Vikont Halifax'tır ve soruya şöyle cevap verir: "İngiliz dilini seferber edip savaşa yolladı". Filmde Halifax'a söylettirilen bu cümle, 1963'te ölümünden yedi ay önce Başkan Kennedy tarafından Churchill'e fahri Amerikan vatandaşlığı verildiği sırada sarfedilmişti. Ama sözler Kennedy'ye de ait değildi; 1954'te Amerikalı gazeteci Edward R. Murrow tarafından söylenmişti.

subayının söyle mırıldandığı duyuldu: "İngilizler yenilgiyi böyle karşılıyorlarsa, zafer törenlerinde ne yaparlar acaba?"

Aynı gece Churchill odasında dönüp dolaşıyor, ulusa ertesi gün yapacağı sesleniş için en uygun sözleri arıyordu. Savaşlar Dunkerk gibi tahliyelerle kazanılamazdı elbette. Nihayet sekreteri Mary Shearburn'un daktilosu tıkırdamaya başladı. On milyonların zihnine kazınacak olan şu sözler ertesi gün radyoda okunacaktı: "Dermanımız tükenmeyecek, yenilmeyeceğiz. Sonuna kadar gideceğiz. Fransa'da savaşacağız, denizlerde ve okyanuslarda savaşacağız... Bedeli ne olursa olsun adamızı savunacağız. Plajlarda savaşacağız, çıkarma yerlerinde savaşacağız, tarlalarda ve sokaklarda savaşacağız, teperlerde savaşacağız..." ve bir dakika kadar duraladıktan sonra ekledi: "Asla teslim olmayacağız".

Ve gene aynı gün, dünyanın dört köşesine yayılmış sömürge ve dominyonlardan asker getirilmesi için çalışmalara başlandı. "En kısa sürede Filistin'den sekiz tabur getirmeliyiz" diyorlardı ama istila kısa sürede gerçekleşirse ne onlar yetişebilirdi, ne de Avustralya ve Yeni Zelanda'nın söz verdiği birer tümen. Kanada, ikinci tümenin sevkini hızlandırmayı kabul etmişti ama, söz verdiği 100 bin askeri henüz seferber edip donatamamıştı. Dominyonların yurttaşları uzaklardaki bir savaş için fedakarlık etmeye o kadar da istekli değildi.

İşin aslına bakılırsa, İngiliz halkının küçümsenmeyecek bir kısmı savaşa devam arzusunu taşımıyordu. Enformasyon bakanlığı geniş bir araştırma yaptırmış ve ülkenin bazı bölgelerinde moralin düşük olduğunu ve bir bölümün yüksek kararlılığına rağmen, halkın sadece yarısının tek başına savaşa devam beklentisi içerisinde olduğunu tespit etmişti. İngiltere'nin Hitler'i tek başına yenmesi olanaksız olduğuna göre, teslimiyet değil ama, bir antlaşma yapılması yaygın bir beklenti haline gelmişti. Bu kısa sürede değişecek, özellikle de Temmuz'da başlayacak bombardıman savaş azmini pekiştirecekti.

Hitler birkaç hafta İngilizlerin teslim olmalarını bekledikten sonra bu ülkeyi Luftwaffe ile dize getirmeyi düşünüyordu. Esasen bu sırada Almanlar Fransızların isteksizce hazırladıkları son savunma hatlarını parçalayacak, bu ülkeye kayıtsız şartsız teslim antlaşmasını imzalattıktan sonra İngiltere'ye yakın hava üsleri kuracaklardı. Bu nedenle İngilizlerin kendilerini toparlamak için birkaç haftaları oldu. Bu arada Knickenbein'ı bozacak elektronik tedbirlerini geliştirmeye çalışacak, aynı zamanda Spitfire ve Hurricane avcı uçaklarının üretimini artırmak için deli gibi çalışacaklardı. Keza, Savaş Bakanı Eden her an beklenen Alman paraşütçüleri gözlemek amacıyla haftada en az 10 saat görev yapacak bir Yerel Savunma Gönüllüleri teşkilatı için radyodan çağrı yapınca, 16 ila 60 yaş arasından olması istenen gönüllüler birkaç dakika sonra karakollara gelmeye başlamıştı. Başvurular beklenenin çok üzerindeydi. Yarım milyon kişilik bir güç oluşturulacak, ama çok azına tüfek verilebilecekti. Bunlara, çoğu sopa taşıdıkları için "broomstick army", yani "süpürge sapı ordusu" adı yakıştırıldı.

Aslında Hitler'in planları hazır olmadığı gibi, istila hazırlıkları henüz başlamamıştı bile. Ancak Avusturya, Çekoslovakya, Polonya, Danimarka, Norveç, Hollanda, Belçika ve Fransa o kadar hızla işgal edilmişti ki, hükümetin de o yöndeki propagandasıyla, İngilizler o yazı Alman paraşütçüleri her an kendi bahçelerine inecekmiş gibi bir beklenti içerisinde geçirdi.

Bu psikolojik ortamda parlamento, sadece iki muhalif oyla, hükümete tüm kişisel hakları askıya alan olağanüstü yetkiler verdi. Görevliler her eve girebilecek, arama yapabilecek, karartmayı denetleyecek, şüphe üzerine tutuklama yapabileceklerdi. Tüm işyerleri ve fabrikalar, taşıt araçları ve banka hesapları da devlet tarafından kullanılabilecekti. Grevler yasaklanmış olup, herkes tatil yapmadan haftada yedi gün çalıştırılabilecekti ki, talihin garip cilvesi, bunu uygulatmak hayatı boyunca 40 saatlik iş haftası için mücadele etmiş olan Çalışma Bakanı Bevin'e düştü. Hitler 9 ay önce Polonya'yı işgal ederek 2. Dünya Savaşı'nı başlatmıştı ama, savaş İngiltere'ye gerçek anlamıyla şimdi gelmekteydi (Buraya meraklısı için bir not

Dunkirk tahliyesi

Alman uçaklarından açılan ateşlere rağmen İngiliz destroyerları birkaç sefer sonucu Dunkirk'te sıkışmış birlikleri anakaradaki Dover limanına tahliye etti.

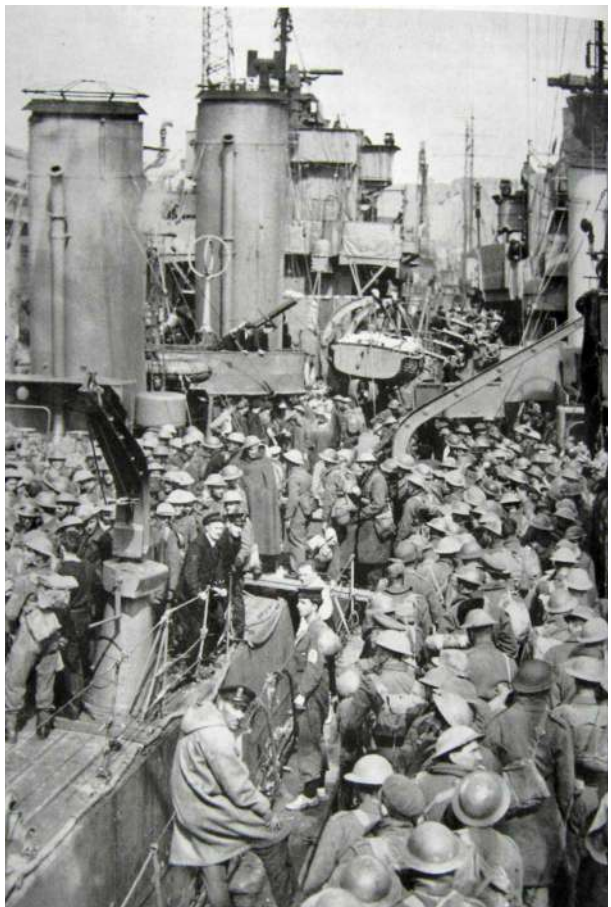

düşelim. Uzun çalışma saatlerinin üretimi ciddi şekilde düşürdüğü anlaşılınca bundan hemen vazgeçildi).

1940 Mayıs ve Haziran'ında İngiltere'de olan biri, Londralı çocukların demiryoluyla uzak köylere gönderilmesini izleyebilir, paraşütçüleri şaşırtmak için tüm köy ve sokak tabelalarının ve yol işaretlerinin kaldırıldığını görebilirdi. Ayrıca kıyıdan içerlere doğru sayısız beton mevzi ve tank tuzağı yerleştiriliyor, madenciler kuyulara su basıp dağlara ve tepelere çekilmenin planlarını yapıyordu. Bu direnme eğilimi, Fransa'daki teslimiyetçilikle tam bir tezat oluşturmaktaydı. Bu olayların hemen arkasından "Battle of Britain" adı verilen hava muharebeleri başladı, ama önce Haziran ile Temmuz başındaki İngiliz-Fransız ilişkilerine değinmemiz yerinde olacaktır.

1940 Haziran'ının ilk günlerinde Fransa'nın düşeceği giderek kesinlik kazanırken, Churchill kendi hazırlıklarına zaman kazandırmak için bu ülkenin direnişini uzatmaya, bu

Beklenen: Londra bombardımanı

Hitler İngilizler'in teslim olmasını bekledikten sonra ülkeyi hava akınlarıyla dize getirecekti. Seferber olan halk her an beklenen Alman paraşütçülerini gözlemek için çatılara çıkmıştı.

arada güçlü Fransız donanmasının Almanlara teslimine karşı tedbir almaya çalışıyordu. Ne var ki Fransızların istediği hava savunma filolarını göndermedi, çünkü bunların İngiltere'nin savunması için elzem olduğu açıktı. Churchill buna rağmen savaşa devam kararını açıklayınca Fransızlar "nasıl" diye sordular, "artık bir ordunuz yok ki".

Sömürgelere çekilecek Fransız hükümetiyle birlikte savaşa devam umudunu yitiren İngilizler Oran yakınlarında Mers El Kebir'de bulunan Fransız donanmasının Almanlara teslimini önlemek için oluşturdukları bir görev gücünü limanın önüne yolladılar. Fransızlara dört seçenek sunuldu. İngilizlere katılabilir, azaltılmış mürettebat ile enterne edilmek üzere bir İngiliz limanına gidebilir, Karayiplerdeki Fransız limanlarında veya ABD gözetimi altında silahtan arındırılabilir veya altı saat içerisinde kendilerini batırabilirlerdi. Fransızlar hepsini reddedince ateş açıp bazı Fransız gemilerini batırdılar, bir kısmını da kullanılmaz hale getirdiler. 1200'den fazla Fransız denizci öldü ve bu olay iki ülke arasındaki ilişkilerde kapanmayan bir yara olarak kaldı. İngiliz Akdeniz filosu bundan sonra İtalyan donanmasıyla savaşacak ve 11 Kasım'da Taranto deniz üssüne Japonların Pearl Harbour için örnek alacakları başarılı bir baskın yapacaklardı.

Hitler, İngilizlerin inatçılığı karşısında önce şaşırdı, sonra da Luftwaffe bombardımanı başladı. Bununla hem İngiltere'yi teslime zorlamak, hem de bu ülkeyi istila için 16 Temmuz'da hazırlanmaya başlanan "Deniz Aslanı" harekatının önkoşulu olan hava üstünlüğünü ele geçirmek amaçlanıyordu. İşin aslında, 33 tümenle yapılması düşünülen bu operasyon için Almanya'nın elinde gerekli araçlar yoktu ama gene de Fransa'dan Hollanda'ya kadar uzanan limanlarda bazı tekneler toplanmaya başlandı. Royal Air Force (RAF) buna karşı ülkenin güneydoğusuna ağırlık vererek hava savunma sektörleri oluşturdu. Her sektör, radar ve izleme birimleri, sektör kontrol istasyonları ve avcı filoları için üslerden oluşmaktaydı. Ayrıca uçaksavar topçusu vardı.

3 Temmuz ila 10 Ağustos arasında yapılan ön çatışmalarda Almanlar 364, İngilizler 203 uçak yitirdiler. Almanlar bu sırada Stuka pike yer destek uçaklarının burada işe yaramadığını ve kolayca düşürüldüklerini anlayıp bunları geri çektiler. 10 Ağustos günü akınlar ciddi bir şekilde başladı. 13 Ağustos'da yapılan "Kartal Günü"nde (Adlertag) Alman yüksek komuta heyeti, 1000'den fazla uçağın toplanıp Manş'ı geçmesini kıyıdan izlediler. Bu haftalarda günde 2.000'e yakın çıkış yapabiliyor ve İngiltere'nin bunları karşılama gücünün kısa sürede

tükeneceğini umuyorlardı.

Ne var ki İngilizler 1940 yılı boyunca 4.283 avcı uçağı imal ederek bu alanda Almanları geride bıraktılar. Her seferinde karşılarında yeni filolar gören Almanlar moral bozukluğuna uğradı. Eylül başında 1000 uçaklık yeni akınlara rağmen direniş azalmadı. Kışın akınlar seyrekleşti ve 1941 baharında filolar Barbarossa harekatı için Rusya sınırına kaydırıldıkça İngiltere Hava Muharebesi söndü. Bu dönemde iki taraf da çok abartılı iddialarda bulundular. Buna göre 2.968 Alman ve 3.058 İngiliz uçağı düşürülmüştü. Gerçekte İngilizler 915, Almanlar 1.733 uçak yitirmişlerdi (Farklı sayılar vardır ama hepsinde mertebe aşağı yukarı aynıdır). İngiliz havacıları Almanları püskürtürken, kara orduları da yeniden donatıldı. Ne var ki bu arada Londra çok büyük zarar görmüştü.

Londralılar "blitz" adı verdikleri bombardıman günlerinde ya metro istasyonlarında yaşıyor, ya da evlerinin bahçesine gömdükleri "Anderson shelter" adı verilen basit sığınaklara iniyorlardı. Gece bombardımanlarında sirenler, ışıldaklar, uçaksavarların baraj ateşi, bomba patlamaları, itfayecilerin umutsuz çalışması ve yangınlara rağmen bir süre sonra kulaklarını bile tıkamadan uyumaya alıştılar. Gündüz ise kimileri dışarıya çıkıp uçakların it dalaşını ve havada bıraktıkları izleri seyre dalıyordu.

Metroya sığınan İngilizler

Nazi uçakları Londra semalarında sık ve güçlü hava akınları düzenlerken halk bu saldırılardan korunmak için Londra metrosuna sığınmıştı.

Sadece 7 Eylül ile 13 Ekim arasında Londra'ya 13.651 ton HE (patlayıcı) bomba ve 12.586 yangın bombası atıldı. Birçok evin yanısıra önemli tarihî eserler de yıkıldı. İtfaiye çaresiz kaldı ve kentin her yerine su depoları yapılması kararlaştırıldı. En önemli sorun halkın moraliydi ve kısa sürede kontrol altına alınan bir olay hariç, herhangi bir yerde panik çıkmadı. İngilizler ileride büyük Alman kentlerini yerlebir ederek intikamlarını alacaklar, ama onlar da Almanların direniş azmini yıkamayacaklardı. Orada Gestapo İngiliz bombardımanında yılgınlık gösteren veya yağmacılık yapanları derhal öldürecek veya çalışma kampına gönderecekti.

Bombardımanın yükünü Londra çekti ama simge kenti (İspanya'daki Guernica gibi) Coventry oldu. Aslında Londra'nın acıları İngiltere'nin kurtuluşu anlamına geliyordu; şöyle ki, Almanların radar ve hava üslerine saldırıları sürerken İngiliz Bombardıman Komutanlığı 80 uçaklık bir akınla Berlin'i bombalayınca öfkeye kapılan Hitler hedefi Londra'ya çevirdi. Bu da İngiliz Avcı Komutanlığı'nın (Fighter Command) nefes alıp kendisini toparlamasını sağladı. Radarlar ve üsler kısa sürede yeniden tam kapasite çalışmaya başladı.

Bombaların altındaki İngiltere için en kritik mesele Rusya ve ABD'nin Hitler'in Avrupa hakimiyetini kabul ederek Almanya ile antlaşmaya varmalarıydı. Bu nedenle kapsamlı bir çalışmaya girdiler. ABD'yi savaşa devam edeceklerine inandırmak, özellikle 1940 yazında öncelikli iş olarak ele alındı. Roosevelt ve çevresi, İngiltere'ye verecekleri gemilerin olası bir teslim antlaşmasıyla Almanya'nın eline geçmesinden endişe duyuyorlardı. ABD'deki propaganda işlerini yönetmek üzere eski savaş kahramanı, Kanada doğumlu çok zengin bir sanayici olan William Stephenson'u New York'taki istihbarat bürolarının başına getirdiler. Göstermelik işi Pasaport Kontrol Dairesi başkanıydı ama, görevi Almanları gözden düşürmek, izolasyonist politikacıları ikna etmek, ABD'deki İngiliz çıkarlarını ve sipariş edilen savaş malzemesini korumaktı. Bu iş için şantaj,

suikast, propaganda, sahte belge kullanma dahil her şeyi yapmaya hazırdı. Stephenson ayrıca Kongre üyelerine sahte bir Alman haritası verip, bunu onların Latin Amerika ülkelerini ele geçirme planı olarak sunmuş ve Amerikan halkının savaşa bakışıyla ilgili kamuoyu araştırmalarını etkilemeye çaba göstermişti. Ayrıca Almanların Avrupa'da yaptıkları zulümle ilgili birçok fotoğraf ve belgeyi el altından basına dağıtıp yayımlanmasını sağlamıştı. Kuşku yok ki Stephenson tüm bu işleri ABD yönetiminin örtülü desteği olmadan yapamazdı. ABD savaşa girinceye kadar Roosevelt biraz da bu sayede yardım için bazı girişimler de bulnabilmişti.

Savaşın ikinci yılına girerken İngiltere büyük bir mali sıkıntı içerisindeydi. En gerekli malzemelerin alınması için bile haftalık kotalar konulmuştu. Denizaltı savaşı da yoklukları artırıyor, her batan gemi İngiliz ticaret filosunu daha da azaltıyor, inşa edilen gemi tonajı bazı aylarda batanları karşılayamıyordu. Alman işgaline giren ülkelerin gemilerinin bir kısmının İngiliz donanmasına ve ticaret filosuna katılması bir süre rahatlık sağladı ama çözüm değildi. Roosevelt destek vermek istemekle birlikte, izolasyonist baskıyı kırmakta zorlanıyordu. Eylül ayında 50 adet eski, ama işe yarar durumda destroyeri İngiltere'ye vererek konvoy korumasına çok önemli bir katkı sağladı. Bunların karşılığını da parayla değil, İngiltere'nin Atlantik'teki bir dizi üssünü 99 yıllığına kullanma hakkı şeklinde aldılar. Danimarka sürgün hükümeti ile Grönland'ın kullanılması için ve ayrıca İzlanda ile antlaşmalar yapılarak konvoy refakatçılarına üs olanakları sağlandı.

Nihayet 1941 Mart'ında Roosevelt "Land Lease" adı verilen bir programı Kongre'den geçirerek İngiltere'ye yardımı sistemli hale getirdi. Bu kanun, başkana gerekli gördüğü herkese istediği her malzemeyi satma, imal etme, ödünç verme, transfer, kiralama veya takas etme olanağı sağlıyordu. Bu tarihten itibaren İngiltere, bedeli savaştan sonra ödenmek üzere doğrudan ABD hükümetine sipariş vermeye başladı. Hükümet bunları kendi hesabına imal ettirip İngiltere'ye ve sonra da Rusya'ya gönderdi.

Rusya'ya gelince... İngiltere bu ülkenin Almanya ile ittifakı yenilemesinden korkuyordu. Esasen savaş 1939 Ağustos ayında yapılan Ribbentrop-Molotov antlaşması sayesinde başlamış, Stalin Baltık ülkelerini işgal ve Doğu Avrupa'yı paylaşma hırsıyla Hitler'in saldırganlığını mümkün kılmıştı. Sonbahardan itibaren, Hitler "Deniz Aslanı" adı verilen İngiltere'yi istila planını rafa kaldırırken, İngiliz istihbaratı Rus sınırına yapılan yığınakla ilgili bilgileri toplayarak Ruslara bildirmişti.

Ne var ki Stalin, Hitler'e karşı son derece titiz bir yatıştırma politikası yürütüyordu. Alman yığınağını Hitler'in yeni bir nüfuz alanı paylaşımı isteğine yordu. İngilizlerin yolladığı istihbaratı da Almanya ile ilişkilerini sabote etmeye yönelik bir komplo olarak değerlendirdi. Sonuçta, Almanya 1941 yılının 22 Haziran günü Rusya'ya vargücüyle saldırınca, Rus birlikleri yeni bir tertiplenmenin ortasında yakalanarak perişan oldular. Ama artık İngiltere karşısında yalnız değildi. Bir süre sonra ABD de savaşa girince, iki ülke Rusya'yı ayakta tutarak Alman gücünü yıpratması için ciddi bir yardım göndermeye başladılar. 1944 yazında Fransa'da ikinci bir cephe açılıncaya kadar büyük muharebeler Rusya'da cereyan edecek, Anglo-Amerikan güçleri mihver ordularıyla Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'deki tâli cephelerde karşı karşıya geleceklerdi.

İngiltere'nin Guernica'sı Coventry

Alman hava akınları en çok Londra'yı vurdu; fakat İspanya'daki Guernica gibi İngiltere'de de Coventry yerle bir edildi. Churchill 1941 Eylül'ünde şehrin harap olmuş katedralini incelemekte.

FESTİVAL

Uluslararası bağımsız filmler 17. kez Türkiye'de

!F Bağımsız Filmler Festivali bu yıl da her zaman olduğu gibi Şubat ayında sinemaseverlerle buluşuyor. 2002'den günümüze 80 bin kişilik izleyici kitlesiyle kültür sanat hayatına yeni bir soluk getiren festival, farklı bakışları sinemaseverlerle buluşturuyor. Sinemanın yanısıra festival kapsamında partiler, atölyeler ve çeşitli etkinlikler yer alıyor. 15-25 Şubat'ta bağımsız, küçük bütçeli filmler İstanbullu izleyicilerle, ardından 1-4 Mart'ta Ankara ve İzmirli sinemaseverlerle buluşacak. Bu senenin programında en göze çarpan filmlerden biri, tüm zamanların en iyi Türk filmlerinin başında gelen Metin Erksan'ın başyapıtı Sevmek Zamanı. Film, yenilenmiş kopyasıyla ilk kez genel seyirciyle buluşuyor.

Müşfik Kenter ve Sema Özcan'ın performanslarıyla "Sevmek Zamanı".

17. !F Bağımsız Filmler Festivali
15-25 Şubat – 1-4 Mart
Yedi farklı sinema, İstanbul-Ankara-İzmir
ifistanbul.com

KONFERANS

Sikkelerle İstanbul tarihi

İstanbul'un kuruluşundan Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar olan dönem, sosyal ve kültürel tarihinde yer alan önemli olaylar veya konular, sikkelerden yola çıkılarak Prof. Dr. Oğuz Tekin tarafından ele alınacak. Tekin, kentin bilinmeyen yönlerine ışık tutmakla kalmayacak, ayrıca İstanbul'un bir koloni olarak kuruluşuna ilişkin tartışmaların yanısıra Yenikapı ve Beşiktaş kazılarının nasıl okunması gerektiği yönünde güncel konulara da değinecek.

Prof. Dr. Oğuz Tekin : İstanbul'u Tanıyor Muyuz? Kentin Tarihini Sikkelerden Okumak
22 Şubat, 18:30
İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul
iae.org.tr

KONFERANS

Moğolistan'da yeni keşif: Dongoyn Şiire Yazıtları

Moğolistan'ın güneydoğu bölgesinde Göktürkler'den kalma yazıtlar, Japon ve Moğol arkeologlarının ortak çalışması sonucu gömülü oldukları kumlardan çok kısa bir süre önce günışığına çıkartılmışlardı. Tek-Esin Vakfı Konferansları serisinin Şubat ayındaki konuşmacısı Türk dilleri uzmanı Prof. Dr. Mehmet Ölmez, yeni bulunan Dongoyn Şiree Yazıtları ve bölgedeki diğer yazıtların önemini anlatacak.

"Moğolistan'da Yeni Bulunan Dongoyn Şiree Yazıtları ve Öteki Yazıtlar"
22 Şubat, 14:00
Tek-Esin Vakfı, İstanbul
tekesin.org.tr/

SERGİ

Anadolu'nun kokuları

Antik dönemden başlayarak Anadolu uygarlıkları ve kültürlerinin kokularını ele alarak tarihsel hikâyelerini anlatan sergi, ziyaretçileri bir zamanlar Anadolu topraklarında yaşamış medeniyetlerin tarihsel koku dünyasını keşfetmeye davet ediyor.

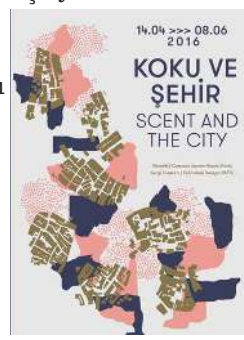

Koku ve Şehir
31 Mart'a kadar
Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi, Ankara
erimtanmuseum.org

ŞUBAT SAYISI SAHADA

UZUN YOLCULUKLARDA GEMİCİLER NE YER, NE İÇERDİ?

Denizcinin rotası midesinden geçer...

İngiliz donanma subayı Samuel Pepys, denizciler için en önemli konunun mideleri olduğunu belirtmiş, kalitesiz yemekle gemilerde kimsenin tututulamayacağını yazmıştı. Uzun ve meşakkatli deniz yolculuklarında gemicilerin bedensel ve ruhsal sağlığı mutfaktan çıkanların besleyiciliği ve lezzetine, seferlerin selameti yiyecek-içeceğin adil paylaşımına bağlıydı. Aksi takdirde isyan kaçınılmazdı...

✎ PETEK ÇIRPILI

Keşifler çağında büyük yelkenli gemilerden birinde denizci olsanız, acaba koşullara dayanabilir miydiniz? Her gün şap gibi tuzlu haşlanmış ete kuru ekmek doğrayıp bira içtiğiniz yemek saatini heyecanla bekler miydiniz? Ne yer ne içerlerdi bu insanlar uzun aylar boyunca? Kürek mahkumları, korsanlar ve köleleri taşıyan gemiler ile donanma, yolcu ve ticaret gemileri arasında beslenme açısından farklar var mıydı acaba?

Yabancı kaynaklarda bu konu ile ilgili epey bilgi mevcut. Yolcuların günlükleri, donanmanın satın alma kayıtları, tedarikçi faturaları, bakanlıkların ve orduların çıkardıkları yönetmelikler, seyir defterleri, kaptanların, doktorların veya iaşe subaylarının kayıtları gibi çok çeşitli kaynaklara ulaşabiliyoruz.

Uzun yolculuklarda temel besin kaynakları gemiden gemiye pek değişiklik göstermiyor. 1660'daki bir donanma gemisinin kayıtlarına göre satın alınan yiyecekler salamura kuru et (sığır ve domuz eti olarak iki çeşit), "biscuit / bisket" (fırınlanmış, mayasız, kuru bir ekmek türü), peynir, tereyağı, içyağı ile sirke imiş. İçecek olarak da bira ve su. Daha sonraki yıllarda gemilere sebze de bulunsun ve sağlıklı çeşit olsun diye soğan, lahana, kızartmalık muz gibi sebzeler de eklenmiş ama, uzun yıllar, konserve yapımı keşfedilene dek, bozulmaya karşı dayanıklı bu yiyecekler ile beslenmiş denizciler.

Günün tek sıcak yemeğini oluşturan salamura et yapımı için kemiksiz, iki kiloluk, iyi parçalar beş gün tuzlu su içinde bekletilip kanı akıtılır, ertesinde varillere kat kat ve tuz konarak basılır, salınan su defalarca süzüldükten sonra tekrar salamura suyu eklenerek saklanırmış. Etlerin tahtaya benzemesini sağlayan bu işlemden sonra en az 24 saat tatlı suda bekletildikten sonra pişirilmesi gerekirmiş ama, çoğu kez buna yeterli zaman olmadığından yemeğin tuzunu alacak bezelye ve lahana gibi sebzeler eklenirmiş. O dönemde İngiltere'de çok sayıda çiftçi bu nedenle bezelye yetiştirmekteymiş. Denizcilerin kurutulmuş etten kutular, heykeller oyduğu, etin tahtaya benzer cilalı bir görünümü olduğu rivayet edilse de, denizcilerin farklı işkollarındaki işçilere göre daha iyi ve 4500-5000 kalorilik bir tayınları olduğu biliniyor. Tayının

Denizcinin ekmeği biscuit

Denizciler ekmek yerine, iki kere fırınlanmış anlamına gelen "biscuit"leri yerdi. Yemek tabağı büyüklüğünde, maya kullanılmadan su ve undan yapılır ve çoğu kez kurtlu olurlardı.

çoğu kez kurtlanmış, ucundan kemirilmiş veya çok tuzlu olması dışında bir sorun yok yani.

Ekmek yerine geçen, mayasız ve iki kere fırınlanmış anlamına gelen "biscuit"ler salt su ve undan yapılırmış. Nadiren de olsa denizcilere limandan alınan taze ekmek veya peksimet verildiği de olurmuş. Mayalı ekmeğin kurutulmasından yapılan peksimetler bisküvilere göre daha kaliteli, daha pahalı olduğu için, bunlara satın alma listelerinde nadiren rastlanıyor. Bisküviler yemek tabağı büyüklüğünde ve çoğu kere de kurtlu olurmuş. Taş gibi bisküvi yemeğe banmadan önce masaya vurularak kurtları dökülürmüş.

Denizciler için yemek kadar önemli olan bira, neredeyse sudan daha çok tüketilen bir içecek. Bugünkünden çok daha "hafif" olan denizci birasının alkol oranı %1-3'ü aşmadığından, günlük adam başı bir galon bira hakkı tanınmış. İçdenizlerde sefere çıkılırken su temini çok fazla dert edilmiyormuş. Ancak uzun yol başka tabii... Karaipler'e sefere gidildiğinde biranın yerini rom alıyor. Akdeniz'de seyredildiğinde de şarap olabiliyor. Önceleri su ile karıştırılan rom, fıçılarda çok bekleyen suyun kötü kokması nedeniyle limon suyu ile karıştırılmaya başlanmış. Buna "grog" adı verilmiş. Bu da farkında olmadan İngiliz donanmasında iskorbüt hastalığının bertaraf edilmesine yaramış; sulandırılmış şarap verilen ve hastalıktan kırılan Fransız gemicilere göre İngiliz gemiciler çok daha sağlıklı kalmışlar.

Fırtına, kemirgenler, tedarikçinin hilekârlığı veya yolculuğun beklendiği gibi gitmediği durumlarda kaptanın tayın miktarını azaltma yetkisini kullanması, bazen gemicilerin sinir katsayısını yükseltip, isyanlara bile yol açmaktaydı. Çoğu kez yiyeceği azalan gemiler başka gemileri, yol üzerindeki küçük yerleşimleri yağmalamakta da beis görmediler. Tekdüze ve tuzlu, bayat yemeklere bir nebze değişiklik katsın diye gemilerde balık veya deniz kaplumbağası avlamaya izin verildiğini de öğreniyoruz kayıtlardan. Kimi deniz kaplumbağalarının eti beyaz-tatlımsı olduğundan ve bolca da yağ bıraktığından, bu hayvancıklar çokça avlanır ve alıp satılırmış. Uzun süredir seferde olan denizcilere satmak üzere yiyecek yüklü gemiler de denizlerde dolanırmış. Bazı işbilir tüccarlar gemilerinde çalışan denizcilere satmak üzere farklı yiyecekler bulundurur muşlar. Ücretten düşülen bu yiyecek bedelleri nedeni ile birçok denizci bırakın para kazanmayı, borçlanmış olarak evlerine dönermiş.

Zamanla, gemi rotaları üzerinde bulunan yerlerin sunduğu ürünlerin de satın alınıp, denizcilere sunulmasına olanak tanıyan kararnameler ile yiyecek çeşitliliği arttırılarak sağlıklı beslenme yönünde adımlar atılmış. Akdeniz'de seyrederken pirinç, zeytinyağı; Karaipler civarında kızartmalık iri muzlar veya kassava unu, mısır gibi malzemelerin satın alımı için donanmaya izin çıkmış.

20. yüzyılda Atlantik'i geçen lüks yolcu gemilerinin sofraları ve günümüz donanma askerlerinin tayınları ile karşılaştırıldığında çok fakir, sıkıntılı ve çileli yolculuklara rağmen insanlar yılmamış; dünyanın değişiminde rol oynamışlar, kıtaların nüfus yapılarını ve ticaret yollarını değiştirmişler. Keşifler kolay koşullarda yapılmamış anlayacağınız. Çilekeş deniz insanlarına selam yollayalım buradan o halde. Biz değil altı ay, iki gün üstüste aynı şeyi yemeye dayanamazdık herhalde.

Sudan çok bira ve rom

Denizci için bira yemek kadar önemliydi. Günlük bir galon bira hakkı olan denizcinin birası bugünkünden çok daha hafifti. Gidilen yere göre uzun yollarda biranın yerini şarap veya rom alıyordu.

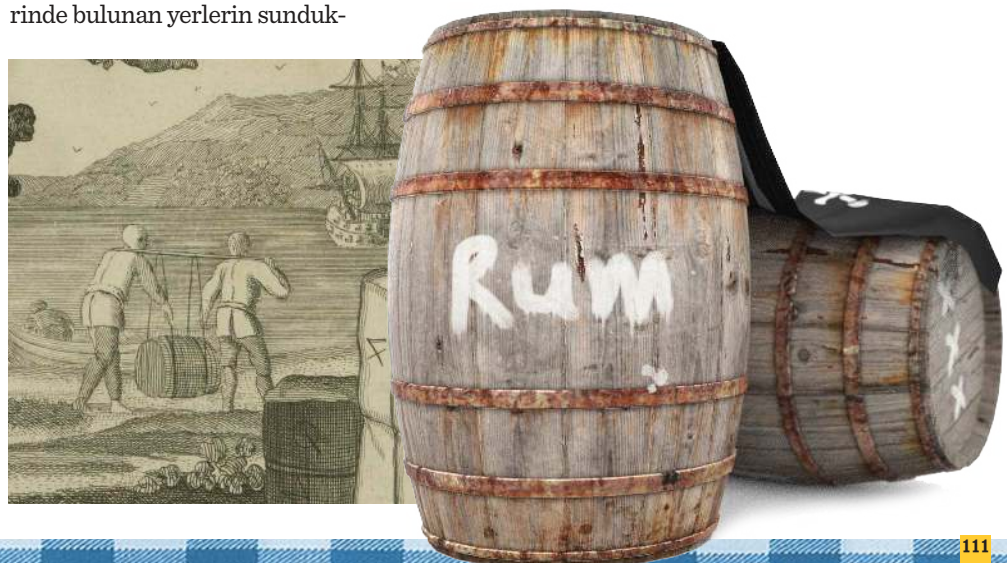

HAZIRLAYAN: **SEDAT YAŞAYAN**

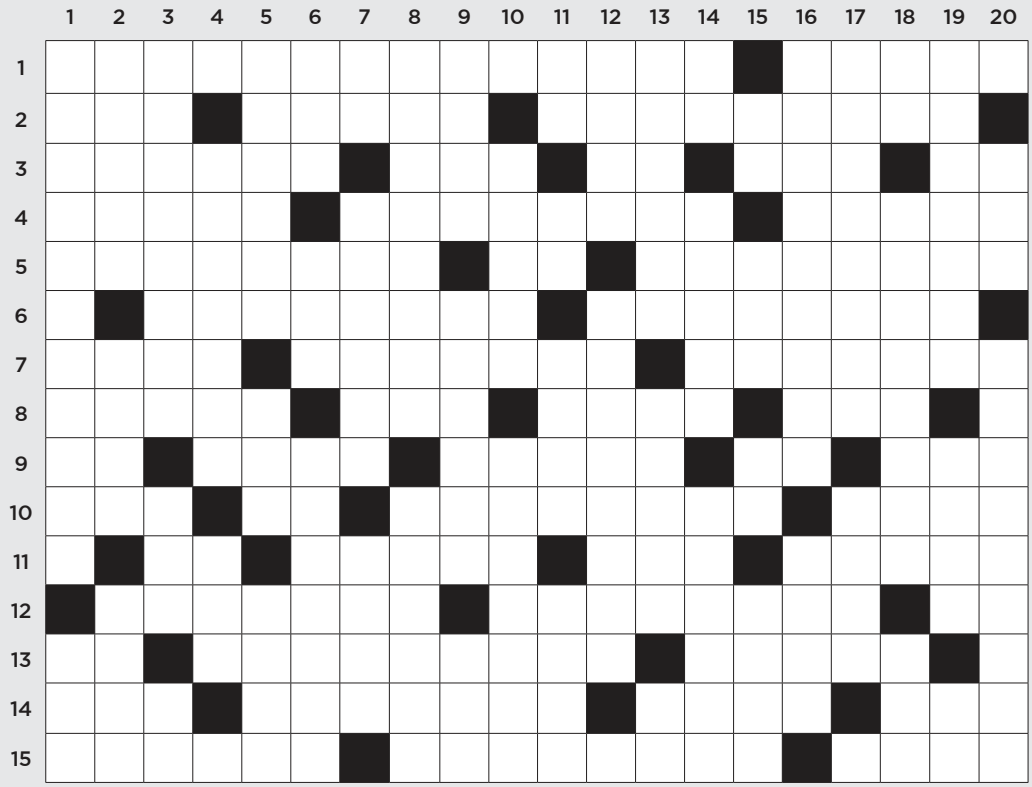

SOLDAN SAĞA

1) Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı olup sarayda etkin bir rol oynamış, Edirnekapı'da ve Üsküdar'da yaptırdığı külliyelerle de tanınmış Osmanlı kadını – Osmanlılarda yiyecek ve giyecek satılan toptancı pazarına verilen ad. **2)** Bir tembih sözü – İskambil kağıtlarının atası sayılan desteye ve bu deste kullanılarak bakılan falcılığa verilen ad – Osmanlı garnizonlarında hizmet eden Hıristiyan askerlere verilen ad. **3)** Mezar soyguncusu – Eski dilde eşek –Acı ve sızı anlatan bir ünlem –Birinin buyruğu altında olan görevli –Anadolu halklarının en eski ana tanrıçası. **4)** Havarileriyle yediği son yemekte İsa'nın kullandığı tas –Boğa güreşçisi –Niteliği düşük mal. **5)** Gözyaşlarıyla ilgili olan –Tunus'un plaka imi –Hindistan'da çok tanınan bir müzik derlemesi. **6)** 16. yüzyılda Sırp, Hırvat ve Arnavutların Türklerden kaçarak Avusturya himayesinde kurdukları sınır çetelerine verilen ad- Padişahların ve yüksek dereceli devlet görevlilerinin giydiği kürk. **7)** Guatr hastalığına verilen bir başka ad –Hıristiyan ve Musevilerde gelinin güveye getirdiği mal ya da para –Buyurur gibi, emredercesine. **8)** Din adamlarının simgesi sayılan başlık –Nazilerin politikasında Germen ırkından olanlara yakıştırılan ad –Döl verme yetkinliğine ermiş olan –Bir ağaç cinsi. **9)** Eski Mısır'da güneş tanrısı –Çabuk davranan, çevik –Bataklık gazı –Tavlada "üç" sayısı –Asya'da bir ırmak. **10)** Hititlerin akıl ve bilgelik tanrısı –Vilayet –Antalya ilinde ünlü bir antik kent –Yahudilikte kutsal büyü zarları ya da çubukları. **11)** Bir cetvel türü –Uyuşturucu bir madde –Satrançta bir taş –Madrid'de bulunan, dünyanın en ünlü müzelerinden biri. **12)** İri papatyayı andıran bir çiçek – Bir adın ya da sözcüğün baş harfi –Fenike mitolojisinde en büyük tanrı. **13)** Bir gösterme sıfatı –İttihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenlerinden olup 1926'da İzmir'de Atatürk'e karşı hazırlanan suikast girişiminde suçlu bulunarak idama mahkûm edilen ve yakalanacağı sırada intihar eden politikacı –Sıradan, ortalama. **14)** Vücutta biriken azotlu bileşik –Yiğitlik, kahramanlık –Verdi'nin tanınmış bir operası –Dudak boyası. **15)** İlkçağda mezar üzerine toprak yığılarak yapılan küçük tepe –Sumo güreşinde en yüksek derece –Devlet hazinesi.

YUKARIDAN AŞAĞIYA

1) Döneminde devletinin Osmanlı korumasına girmesini sağlamış ünlü Kırım hanı –Ege ve Akdeniz kıyılarımızdaki küçük koylara verilen ad. **2)** Gümüşhane ilinde ünlü bir manastır –Eski Türklerde çocukları koruyan tanrıça –Hindularda dinsel önder ya da öğretmen. **3)** Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarından sağ kurtulanlara verilen ad –Tanrıtanımaz –Koca. **4)** Güzel kokulu yaprakları yemeklere konan nane ve yabankekiğinin ortak adı –Bir işi yaptırabilme gücü. **5)** Üstten sağa doğru eğik olan basım harfi –Hitit –Duman yolu. **6)** Bir tür börülce –İstatistikte, bir grup veri içinde en sık görülen değer – Sofralık bir üzüm cinsi. **7)** Güzel sanat –Küçükbaş hayvanların boynuna takılan küçük çan –Asya ile Avrupa'yı ayıran dağ sırası. **8)** Ukraynalılara verilen bir başka ad –Asya'nın kuzeyinde yaşayan Türklerde saygın ve sözü geçer kadınlara verilen ad. **9)** Yelkenli bir yarış teknesi – Hinduizm'de hiçbir canlı varlığa zarar vermeme ilkesi –Tokyo'nun eski adı. **10)** Modası geçmiş bir şeyin yeniden moda olması –Bozulmak, ekşiyip çürümek. **11)** Bir nota –Tarla sınırı –Oğuz Kağan ile özdeşleştirilen Hun imparatoru –Türkiye'nin de üyesi olduğu bir örgüt. **12)** Sovyetler Birliği döneminde para yerine kullanılan emek hesap birimi –Bir süs bitkisi. **13)** İki kulplu ve dibi sivri antik testi –Bir harf üzerine konan işaret –Altın elementinin simgesi. **14)** Olumsuzluk belirten bir örnek –Rusya kökenli bir pirinç cinsi –Zeytin yeşili renginde bir mineral. **15)** Uzaklık işareti – Tasa, kaygı –Nazi patisinin askeri polis örgütü –Eski Türklerde yağmur yağdırıp yel estirdiğine inanılan büyü taşı. **16)** Osmanlı süvarilerince kullanılan orta boyda mızrak –Maden ocaklarından çıkarılan kısır taş ve toprak yığını. **17)** İspanya'da, tarihöncesi dönemlere ait resimleriyle tanınmış mağara –İzmir'in bir ilçesi. **18)** İtalya'nın en uzun ırmağı –Eskiden gemicilerin peksimet üzerine yağda kavrulmuş soğan dökerek yaptıkları bir tür yemek –Yapısına girdiği sözcüğe "üç" anlamı katan yabancı önek. **19)** Delikli tuğla – Belden aşağı bölümleri yıkamakta kullanılan tuvalet aracı –Mezopotamya'da kurulmuş en büyük sitelerden biri. **20)** Lütfi Akad'ın bir filmi –Sözcüklerin hem biçimsel hem anlamsal tarihini inceleyen bilim dalı.

Bulmaca çözümünün orijinali ya da fotokopisini, adres ve telefon bilgileriyle birlikte bize e-posta ya da mektup yoluyla ulaştıranlar arasından belirleyeceğimiz 10 okurumuza Doğan Kitap'tan *Günden Kalanlar (Kazuo Ishiguro)* isimli kitabı armağan ediyoruz.

#tarih
Koşuyolu Mah. İsmailpaşa Sk. No:44 (Koşuyolu Cami), Kadıköy, İstanbul
info@tarihdergi.com

14 Şubat'tır zamanı Valentine'dir ilhamı

1 Şubat'ın14'ünün aşk ile doğrudan bağlantısı ilk kez kaçıncı yüzyılda kurulmuştur?
a) 11. yüzyıl
b) 12. yüzyıl
c) 13. yüzyıl
d) 14. yüzyıl
e) 15. yüzyıl

2 Aziz Valentine günü Amerika'da ilk kez hangi yıl kutlanmıştır?
a) 1805
b) 1825
c) 1845
d) 1865
e) 1885

3 Orleans dükü Charles'a atfedilen ilk Sevgililer Günü kartı hangi yıl yazılmıştır?
a) 1315
b) 1415
c) 1515
d) 1615
e) 1715

4 Öyküsü çağlara, toplumlara, inançlara göre değişen Sevgililer Günü özünde kıştan kurtuluşu ve baharla birlikte yeniden doğuşu müjdeleyen bir bolluk ve bereket festivalidir.
a) Doğru
b) Yanlış

5 Birçok ünlü yıldızın rol aldığı 2010 tarihli romantik komedi filmi Sevgililer Günü'nün (Valentine's Day) yönetmeni kimdir?
a) James Cameron
b) Peter Segal
c) Nick Cassavetes
d) Mark Waters
e) Garry Marshall

6 Antik Yunan'da Şubat ayının aşkla birlikte anılmasının nedeni hangi göksel çiftin kutsal izdivacına adanmış olmasıdır?
a) Hades-Persephone
b) Eros-Psyche
c) Zeus-Hera
d) Ares-Afrodit
e) Apollon-Daphne

7 Bir efsaneye göre İsa'ya iman ettiği, bir diğerine göreyse Roma döneminde evlenmesi yasak olan askerlere yardımcı olduğu için öldürülen Valentine adına Vatikan hangi tarihte anma günü ilan etmiştir?
a) 14 Şubat 486
b) 14 Şubat 496
c) 14 Şubat 506
d) 14 Şubat 516
e) 14 Şubat 526

8 Roma döneminde genç kızların bereket tanrısı Lupercus'un temasıyla doğurganlıklarını artırmak için sokaklarda herkese dokunduğu Lupercalia bolluk ve bereket festivali hangi gün kutlanırdı?
a) 11 Şubat
b) 12 Şubat
c) 13 Şubat
d) 14 Şubat
e) 15 Şubat

9 İngiltere ve Fransa'da geleneksel olarak göçmen kuşların dönüş ve çiftleşme günü kabul edilen 14 Şubat'ta sevgililerin birbirlerine … … … adeti yaygınlaşmıştı.
a) Romantik not yazma
b) Kır çiçekleri verme
c) Kanarya hediye etme
d) Aşk şarkısı söyleme
e) Sadakat yemini etme

10 15. yüzyılda hakkında yazdığı şiirlerle Aziz Valentine'in "aşıkların piri" olarak anılmasına katkıda bulunan Fransız soylusu kimdir?
a) Orleans dükü Charles
b) Nantes vikontu Jean
c) Bourgogne kontu Luc
d) Lille markisi Leon
e) Marsilya prensi Paul

GEÇEN AYIN ÇÖZÜMÜ 1) e 2) e 3) d 4) d 5) c 6) b 7) a 8) b 9) c 10) a

Doğru cevaplayanlar: Avni Aksaycık

BU NEDİR?

Taşıdık sesleri ikizimle ben
Ta Boston'dan Salem'e
Takvim 26 Kasım'ı gösterirken
Selam oldu Graham Bell'e

Geçen ayın çözümü: 1812 savaşı sırasında İngilizlerin ateşe verdiği Washington'da yanan Beyaz Saray'dan geriye kalan ahşap payanda parçası, Smithsonian Müzesi.

Doğru cevaplayan:
Avni Aksaycık

GEÇEN AYIN KAZANANLARI:
Avni Aksaycık, Ülsen Aral, Ufuk Arsoy, Nagihan Aslanhan, Sarp Ceyhan
Fuat Ergün, Dilek İnam, Halil Korkmaz, Erbil Sevim, Timur Yüksel

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	L	A	D	Y	G	O	D	İ	V	A	■	K	A	R	M	A	N	Y	O	L
2	İ	M	A	■	O	K	A	■	A	S	M	O	L	E	N	■	O	A	H	U
3	M	İ	N	G	■	S	İ	V	R	İ	A	L	A	N	■	A	D	R	E	S
4	A	R	D	A	Ş	İ	R	■	T	L	■	O	R	■	A	T	A	■	L	İ
5	N	A	A	T	■	M	■	S	A	■	İ	N	A	Y	E	T	■	K	■	T
6	V	■	N	O	V	O	D	E	V	İ	Ç	İ	■	A	R	İ	Z	O	N	A
7	O	L	A	■	O	R	İ	G	A	M	İ	■	İ	M	O	L	A	M	İ	N
8	N	İ	K	A	T	O	R	■	R	■	R	A	F	■	L	A	T	İ	F	İ
9	S	K	A	T	■	N	İ	L	■	M	İ	K	A	D	O	■	İ	T	■	A
10	A	Y	N	A	K	■	L	İ	D	A	K	İ	■	O	J	E	■	A	S	■
11	N	A	■	B	E	R	İ	T	A	N	■	K	A	H	İ	R	E	■	O	M
12	D	■	T	E	M	A	Ş	A	■	S	K	A	L	A	■	E	S	E	M	E
13	E	L	A	■	E	N	■	S	T	A	R	■	T	■	K	N	İ	D	O	S
14	R	A	V	A	N	D	A	■	A	R	A	B	A	Ş	I	■	K	A	N	İ
15	S	P	A	R	T	A	K	İ	S	T	L	E	R	■	N	Ü	■	M	İ	R

Eski İpek Yolu yeniden aktif

Uzun mesafeli kervan ticareti, Eski İpek Yolu'na ismini vermişti. Bugün ise Kazakistan'ın kara limanı Khorgos'a gelen mallar, buradan konteynerler vasıtasıyla Avrupa'ya taşınıyor. Bir zamanlar taşınan Çin porselenlerinin içine, kırılmasın diye toprak konurken, şimdi straforlar bilgisayarları sarıp sarmalıyor.

İSENBİKE TOGAN

Eski İpek Yolu'nun kendine göre bir raconu vardı. Bu bölgede, özellikle de Taklamakan çölü etrafında Tanrı Dağları'nın güney, Kunlun Dağları'nın kuzey eteklerindeki vaha şehirlerinden hareketle, kısa mesafeli kervan ticareti hakimdi. Öte yandan daha az olsa da, uzun mesafeli kervan ticareti de kaynaklarımızda tasvir edilmektedir. Bugün ise durum çok değişti.

Tarihten bir yaprak gibi olan bu tasvirlerden biri, uzun mesafeli kervan ticaretini ayrıntılı bir şekilde ele alan Benedict de Goes'a aittir. Bu seyyah 1603'te Yarkent'ten hareketle Çalış, Piçan ve Turfan'dan geçmiş, sonra da yollarda telef olmuştur. Onun Yarkent'de hazırlanan kervan hakkında verdiği bilgiler, bu işin diplomatik ve bürokratik aşamalarını öğrenmemize vesile olur. Goes, Yarkent'te bulunduğu sırada Kâbil'li tüccarların kervanı dağılmış ve yeni bir kervanın teşkili ise 1 yıl kadar sürmüştü. O sırada Doğu Çağatay Hanı olan Muhammed Han'ın kendi adına Çin imparatoruna gidecek kervanı bir çeşit ihaleye çıkarttığı ve iki yüz torba misk tutarındaki yüksek ücreti veren kişiyi kervanbaşı olarak tayin ettiği görülmektedir. Ayrıca han bu kervanbaşına kendi namına elçilik yapma salahiyetini vermişti. Kervana katılanların da kervanbaşının emrinde olduğu han tarafından tasdik edilmişti. Bundan sonra hediyeler sunmak ve külliyatlı miktarda ödemelerde bulunmak suretiyle kervanbaşı, kendisinden başka dört kişiye daha elçi payesinin tevcihini sağlamıştı. Kısacası Çin kaynaklarının Tarım Bölgesi'nden gelen diplomatik misyon olarak kaydettikleri bu seferin arka planı çok başka idi.

Kervana katılan diğer yetmiş iki kişi de kervana katılma hakkını satın almışlardı. Böylece "Hıtay'a (Çin) giden kervan kendisine bir sefaret heyeti süsü vermiş oluyordu; zira o memlekete başka türlü girmelerine imkan yoktu". Kervan nihayet yola çıktıktan sonra da Yolçı (yani yolcu) denilen bir yerde hükümdar tarafından verilmiş olan belgeler kontrol edilmiş ve çıkış vergisi ödenmişti.

Burada "diplomatik" ilişkileri yürütenlerin hükümdarlar ve onların temsilcileri olan bürokratlar değil de, tüccarlar olduğu açıkça görülmektedir. Ancak hükümdarlar kendi adlarına yapılan bu kervan seferlerine izin vermekle belli bir gelir sağladıkları gibi, kervan çıkışlarını vergilendirmekle de bu geliri arttırmış oluyorlardı. Kervanların hareket tarihlerinin, Çin'den verilmiş olan izinlere bağlı olduğunu belirten Benedict de Goes, tüccarların her yıl Çin'e gidemediklerini ve ne zaman gitmeleri gerektiğini bildiklerini söylemektedir. Özel olarak belirtilen zamanların dışında gelen heyetlerin de, yeni yıl veya culûs gibi münasebetlerle gelmeleri gerekiyordu.

Halbuki durum şimdi öyle değişti ki, New York Times Kazakistan'ın kara limanı diye Khorgos yakınında Nurkent adlı; içinde bir okul, yuva ve dükkanlar olan yeni bir yerleşimden bahsediyor. Burada oturanlar vinç operatörleri, demiryolu işçileri ve gümrük memurları gibi gayet sınırlı bir grup. Havanın -40 dereceye düştüğü bu bölgede, Çin'den Orta Asya'ya gönderilen bilgisayar gibi teknik aksam donmasın diye konteynerler ısıtılıyor, yazın da soğutuluyor. Bugün Topkapı Sarayı'nda bulunan Çin porselenleri kervan yoluyla nakledilirken, porselenler kırılmasın diye hurçlara toprak konur, toprağın içine fasulye ekilirdi. Yol boyunca sulanan toprağın içindeki fasulyeler filiz verir, bu filizler de bugün bilgisayarları koruyan strafor gibi porselenleri sarıp sarmalardı. Demek vasıtalar değişse de yöntemler değişmiyor.

Bu kara limanı daha da gelişeceğe benziyor. Zira Çin'den malları Avrupa'ya deniz yoluyla göndermek 40-50 gün alıyor; halbuki buradan göndermek yarı yarıya zaman kazandırıyor. İşin mali cephesine gelince... Bir konteynerin karayolu ile gitmesi denizyoluna göre 10 misli daha pahalı, ama uçaktan gene de daha ucuz. Nurkent Khorgos'takiler ileride mekanize yöntemler kullanarak, masrafı azaltmayı planlıyorlar. Burası gerçekten bir kara limanı; gelişmesini Çin kadar Kazakistan da destekliyor.

nostaljik müzik, haber - yorum ve analiz radyosu

İstanbul 89.4 Ankara 91.6 İzmir 103.7

Türkiye'nin en iyi nostalji radyosu CRI TÜRK...

61 merkezde yayın yapan CRI TÜRK, günün her saati geçmişten günümüze yerli ve yabancı klasikleri çalarken, usta kalemlerin yorum ve analizleri ile gündemin nabzını tutmaya devam ediyor.

CRI TÜRK

Radyo - Tv - Dijital Portal - Web Tv - Web Radyo - App.
www.criturk.com - www.criturk.fm

Kronik Kitap'tan Tarih Alanında Dört Önemli Eser…

Kronik

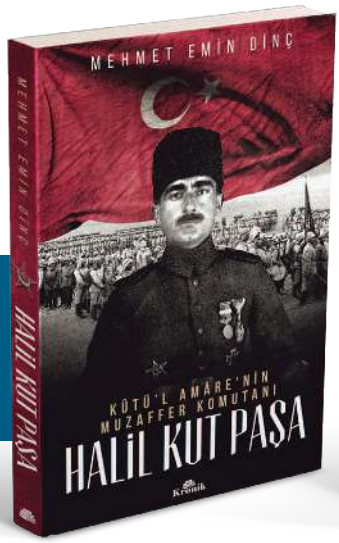

Halil Kut Paşa

MEHMET EMİN DİNÇ

KÛT'ÜL AMÂRE'NİN MUZAFFER KOMUTANI

Dr. Mehmet Emin Dinç'in kaleme aldığı *Halil Kut Paşa* biyografisi, Halil Paşa ve Kût'ül Amâre Zaferi konusundaki ilk çalışmalardan biri. Halil Paşa'nın cepheden cepheye geçen fırtınalı hayatının izlerini süren kitap, yakın tarihimizin en önemli şahsiyetlerinden birinin bilinmeyen öyküsünü anlatıyor...

Moğolların Gizli Tarihçesi

MEHMET LEVENT KAYA

MOĞOLLAR VE CENGİZ KAĞAN İÇİN KENDİ KAYNAKLARI NELER DİYOR?

Moğolların Gizli Tarihçesi, pek çok dile çevrilmesine rağmen sırları ve gizemleri keşfetmekle bitmiyor. Türkiye'nin nadir Moğolca uzmanlarından Mehmet Levent Kaya bu kitapta yaptığı tercümesiyle hem kelime kökenleri hem de Moğol coğrafyası üzerinde gezinerek, okuyucuyu o büyülü topraklara götürüyor. Moğol dili, kültürü ve gelenekleri eşliğinde Cengiz Kağan'ın adına varıncaya kadar birçok soru, cevabını buluyor.

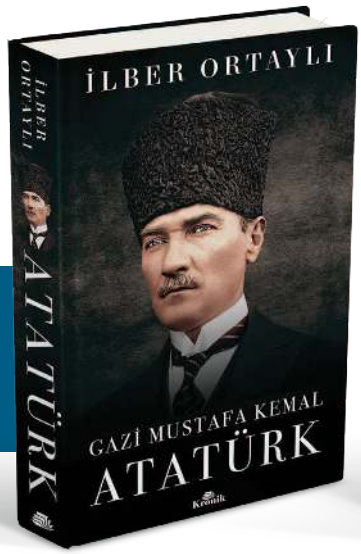

Gazi Mustafa Kemal Atatürk

İLBER ORTAYLI

YAŞAMININ TÜM YÖNLERİYLE BÜYÜK LİDER ATATÜRK...

İlber Ortaylı bu ilk biyografisinde yaşamının tüm yönleriyle büyük lider Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü anlatıyor. Türk tarihçiliğine hiç unutulmayacak ve sürekli başvurulacak bir rehber kitap daha kazandırıyor...

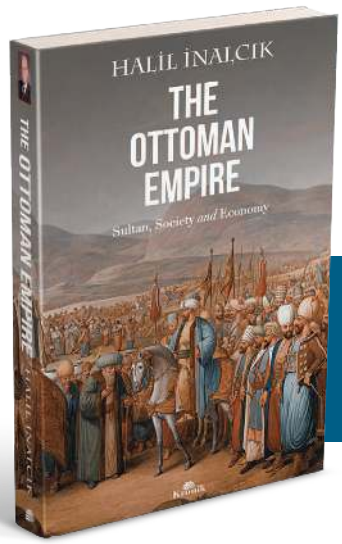

The Ottoman Empire
Sultan, Society and Economy

HALİL İNALCIK

THE OTTOMAN EMPIRE AND ITS PLACE IN WORLD HISTORY

The Ottoman Empire significantly traces the Islamization of the Turks in general, and the history of Islam in Asia Minor in particular; the rebuilding of the conquered city of Constantinople; the transformation of a Genoese city, Galata, into an Ottoman one; the important roles the Greek subjects of the Sultan played in the economy and finances of the empire; and how and exactly when the Ottomans established complete control of the Straits and traffic in the Black Sea.